

NI-31204
2

Агата Кристи

**РОЖДЕСТВО
АРАФАСИДАГИ
ҚОТИЛЛИК**

04-2079.

Агата КРИСТИ

**РОЖДЕСТВО
АРАФАСИДАГИ
ҚОТИЛЛИК**

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2007

84(4Вел)

К-81

ТЎЛҚИН АЛИМОВ

таржیحаси

№1-31204
2

20.02	Alisher Navoiy nomidagi
А-2009	O'zbekiston M.

Кристи, Агата

Рождество арафасидаги қогиллик / Т. Алимов тарж. —
Т.: «Шарқ», 2007. — 224 б.

ББК.84(4Вел.)

ISBN 978-9943-00-114-5

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бонн тахририяти, 2007.

«Азизим Жеймс.

Сен ҳамма вақт менинг энг садоқатли ва мурувватли ўқувчиларимдан бири бўлиб келгансан. Мени танқид қилиб йўллаган мактубингни ўқиб ташвишга тушишим ажабланарли ҳол эмас.

Мактубингда романларимда юз берадиган қотилликлар жўн амалга оширилади, қон ҳам жуда кам тўкилади, деб нолигансан. Уларда қотиллик бўлгандан кейин кироийи қотиллик бўлишини, ҳалқоб-ҳалқоб қон тўкилиб ваҳшиёна амалга оширилган қотилликни кўришни истагансан.

Шундай экан, мазкур романни фақат сен учун ёздим. Роман сенга маъқул бўлади, деб умид қиламан.

Сени севувчи умр йўлдошинг
Агата».

«Қария одамда шунча қон бўлади,
деб ким ўйлабди».

Шекспир, «Макбед»,
V кўриниш, 1-саҳна.

1-қисм.

22 декабрь

I

Стивен пальтосининг ёқасини юқори кўтарганча перрон бўйлаб тез-тез юриб борарди. Баҳайбат паровозлар совуқ хавода пишиллаб буғ таратмоқда. Ҳамма ёқ кир, қурум босиб кетган.

Стивен ўзича, «дунёда шунақаям ифлос мамлакат, шунақаям ифлос шаҳар бўладими!» деб қўйди жирканиб.

Лондонини биринчи кўрганда магазинларидан, унинг ресторани ва чиройли кийинган ёқимли кизларидан олган таассуротлари хира тортди. Энди шаҳар назарида хира гардишга ўралган жимжимадор тоғ биллурига ўхшаб қолди.

Бирдан орқага, Жанубий Африкага¹ қайтиб кетгиси келиб қолди. Ўз уйини қўмсаб юраги сиқила бошлади. Қани у қуёш, феруза осмон, турфа гуллар мавж урган боғлар, ярим-ёрти қилинган тўсиклар, ғарибона қўлбаларни чирмаб олган чирмовиклар.

Бу ерда-чи, ҳамма ёқ ифлос, қора қурум босган, бир-бирини туртиб-суртиб шонганча гала-гала юрган одамлар: бамисоли зир юрган чумолининг ини.

Хаёлига «Бекор келган эканман-да», — деган фикр келди. Кейин нима мақсадда келганини эслади-ю, лаблари қисилиб, ковоғи солинди. У қачон бўлмасин шу шаҳарга барибир бораман, деб кўн йиллардан буён кўнглига тугиб юрарди. Табиатан у ҳар доим кўнглига шият қилган нарсани барибир охирига етказмасдан қўймасди.

¹ 1961 йилгача Британия доминионига кирган Жанубий Африка уюшмаси назарда тутиляпти. Кейин Британия ҳамдўстлигидан чиқиб, Жанубий Африка Республикаси номини олган (бу ва бундан кейинги изоҳлар таржимонники).

«Нима учун? Арзирмикан? Ўтиб кетганни кавлаштиришниг нима кераги бор? Нега энди охирига етказмаслик керак? Унинг ўзига-ўзи мана бундай саволлар бериб иккиланишлари иродаси бўшлигидан далолат берарди.

Йўқ. У дақиқа сайин қарорини ўзгартириб турадиган ёш бола эмас. Қирққа чиқди, нима қилишини, нимага иштилаётганини ўзи яхши билади. Ҳа, аҳдидан қайтмайди. Англияга нима мақсадда келган бўлса, охирига етказди.

У поездга чиқди-ю, бўш жой кидириб, вагон бўйлаб юра бошлади. Ҳаммолининг хизматидан воз кечиб, хом теридан ясалган чамадонини ўзи кўтариб олди. Ҳар бир купени қараб борди. Поезд лик тўла. Рождество байрамига бор-йўғи уч кун қолган.

Стивен Фарр одамлар тўла купеларга совуқ назар ташлаб борарди.

Одамлар! Тумонат одам! Тагин уларнинг бари... нима деса экан... бир хилми-ей! Ҳаммаси бир-бирига ўхшаш. Худди қуйиб қўйгандек! Назарида бирлари қўйга ўхшайди, бошқа бирлари қўенга. Биттаси тинимсиз бидирлаб типирчилайди. Айрим ўрта ёшдаги бақалоқ эркаклар хирллаб овоз чиқаришади. Ҳатто сарвқомат, юзлари чўзиқ, лаблари кип-қизил қизлар ҳам бир хил ғамгин, ташвишли эди.

Бирдан унинг назари деразадан қуёш нури мўл тўкилиб турган ялангликка тушди.

Стивен навбатдаги купега назар ташлади-ю, нафаси ичига тушиб кетди. У ерда кўрган қизи ҳеч кимга ўхшамас эди. Сочлари қоп-қора, ранги ўчилқираган, кўзлари чуқур, қоп-қора, бу кўзлар жануб қизларининг офатижон кўзлари янглиғ мағрур ва маъюс... Мана бу ранглар, минғир-минғир одамларнинг орасида нима бор унга? Англиянинг зерикарли бир графлигида нима қилади бу қиз? Бу санам қора тўр рўмолини бошига ташлаб қизил гуллар шодасини бағрига босганча пешайвонда елиниб ўтиришга лойиқ. Бу ерда ҳаммаси чанг, қоп хиди анқийди. Ҳаво қўланса, унинг жойи гўзал масканларда, бу ерда эса, учинчи класс купесининг бурчагида ғужанак бўлиб ўтирибди. Стивен синчков одам эди. Шу боис қизнинг эгнидаги қалта қора нимчаси ва юбкаси, арзон иш кўлқони, оддийгина енгил туфлиси, кишининг ғамини

ни келтирадиган кип-кизил сумкачаси унинг пазаридан четда қолмади. Бунга карамасдан қиз ғоят салобатли эди. Ҳа, салобатли, келинган, ёқимли.

«Мана бу туман босган, рутубатли, чумолидай тиним билмайдиган меҳнатқаш одамлар мамлақатида нима қилади? Ўзи ким, бу ерда нима бор унга, — деб ўйлади у яна, — мен буни билишим керак».

II

Пилар дераза ёнидаги бурчакка тикилиб олганча, Англияда ғалати хидлар бўлар экан-да, деб ўйлаб борарди... Айниқса, уни бу хидларнинг бир-биридан фарқи хайратга соларди. Саримсоқ бўлиб саримсоқ хидига ўхшамас, чанг, сал-пал атир хиди таралаяпти. Куннинг бўғиқ хавосида совун ва яна алламбалонинг нохуш хиди анкирди. Афтидан, бу хидлар ёнида ўтирган аёлларнинг пальтосидаги мўйнасидан келаётганди. Пилар сездирмасдан исқаб кўрди-да, ўзига таниш нафталин хидини сезди. Шунақа хид ҳам айрим одамларга ёқаркан-да, деб хайрон бўлди.

Хуштак чалинди, кимдир гулдираб бир нарса деб қичқирди-ю, поезд аста ўрnidан жилди. Кетди. У йўлга тушди.

Пиларнинг юраги бир оз тез ура бошлади. Қандай тугаркин? У мақсадига эриша олармикан? Эришади... Албатта эришади... Ҳаммасини нишдан-игнасиғача ўйлаб нишитган. Ҳар қандай вазиятга руҳан тайёрлаган ўзини. Ҳа, у ўз режаларини амалга ошириши керак, албатта ғалаба қозониши шарт.

Пиларнинг қизғини лабларининг икки бурчи тиришди. Бу лаблар бирдан шафқатсиз бир тус касб этди. Шу топда унинг лаблари ўз истагини бажо келтиришлари учун инжиқлик билан аччиқ-араз қилиб бир нимани талаб қиладиган эркатой боланинг чўччайган лабларига ўхшаб кетди.

Пилар болаларча соддалик билан ажабланиб атрофига назар ташлади. Қўшнилари етгита. Инглизлар ҳам ғалати одам бўларкан-да. Кўринишидан бой-бадавлат, лекин уст-бошлари, оёқ кийимларига қаранг! — О, Англия, пубхасиз жуда бой мамлакат, доим шундай деб

эшитиб келган. Мана бу одамлар эса, умуман хурсандчилик нима эканини билишмайди. Улар билан гаплашиб кўнглинг ёзилмайди.

«Йўлакдаги анави йигит хушбичим... Хатто ўта келишган», — деб қўйди Пилар. Унга йигитнинг офтобда пишган чехраси, кирра бурни, кенг яғринлари ёкиб тушди. Пилар ҳар қандай инглиз кизидан ҳам кучлироқ фаросат билан йигитнинг ўзига нисбатан лоқайд эмаслигини сезиб олди. Йигитга бирон марта тикилиб қарамаган бўлса-да, унинг ўзига тез-тез маъноли назар ташлаётганини жуда яхши сезиб турарди.

У бунга катта маъно бермай ёки хис-хаяжонга берилмай қайд этди. Пилар яшаётган юртда эркаклар аёлларга маълум бир мўлжал билан қарайди, ўзининг максадини яшириб ўтирмай айтиб қўя қолади. У йигитнинг инглиз эканлигини билишга қизиқди, кейин, йўқ, инглиз эмас, деган хулосага келди.

«Инглизлар ниҳоятда хушчакчақ, жуда очик кўнгли бўлишади», — деб хулоса қилди Пилар. «Ундан ташқари, сочи ҳам малларанг. У эхтимол америкалик бўлса керак». Балки актёрдир, деб ўйлади Пилар бир вақтлар театрларда кўрган актёрларни эслаб.

Йўлак бўйлаб проводникнинг овози янгради:

— Биринчи нонушта, марҳамат. Биринчи нонушта. Биринчи нонуштага жойларингизни эгалланглар.

Пиларнинг етти ҳамсафари нонушта учун талонларини хозирлаб бўлишди. Ҳаммаси баравар чиқиб кетишди-ю, купе бирпасда бўшаб қолди.

Пилар тезда қаршисида ўтирган жангари киёфали оксоч хоним тушириб қўйган деразани икки дюйм¹ кўтарди. Кейин қулайроқ жойлашиб олиб, Лондоннинг шимол томонини томоша қила бошлади. У эпик очилганини эшитиб ҳам ўгирилиб қарамади. Бу йўлакдаги йигит эди. Пилар унинг ўзи билан суҳбатлашиш учун купега кирганини биларди.

У хаёлга ботганча атрофни томоша қилишдан тўхтамади. Стивен Фарр:

- Деразани очгингиз келмаяптими?
- Аксинча, энди ёпгандим.

¹ Дюйм — 25,4 ммга тенг узунлик ўлчови.

Пилар инглизча талаффуз билан дона-дона килиб гапирди.

Орада ҳосил бўлган озгина жимликда Стивен: «Маф-тункор овоз. Қалбга иликлик бахш этувчи ёз тундайд мусаффо...» деб ўйлади.

«Унинг овози менга ёқади, — ўйлади Пилар, — овози жарангдор ва кучли. Ёқимтой, ҳа, жуда ёқимтой йигит».

— Поезд лик тўла, — деди Стивен.

— Тўғри. Одамлар Лондондан кетишяпти, афтидан, бу ерда ҳаёт оғир бўлса керак.

Пиларга поездда нотаниш кимса билан суҳбатлашиб кетиш бу жиноят деб ўргатишмагани. У ҳар қандай бошқа киз каби ўзини-ўзи химоя қила олиши мумкин эди. Лекин тақиқлашларни тан ҳам олмасди.

Агар Стивен Англияда тарбия топганда нотаниш қиз билан гаплашса ўзини ноқулай сезган бўларди. Лекин у ҳар қандай одам билан гаплашганда ўзини ниҳоятда самимий, дўстона тутадиган йигит эди.

Стивен бир оз уялинкараб деди:

— Лондон ифлос шаҳар, тўғримасми?

— О, ҳа. Менга мутлако ёқмади.

— Менга ҳам.

— Сиз англиялик эмасмисиз? — сўради Пилар.

— Британияликман, лекин Жанубий Африкадан кел-япман.

— Унда тушунарли.

— Сиз хориждан келиб турибсизми?

Пилар бошини ирғади.

— Испанияданми? Демак, испан экансиз-да?

— Яримга. Онам инглиз. Шунинг учун инглиз тили-да яхши гапиряпман.

— Уруш ҳақида нималар дея оласиз?

— Бу дахшат... жуда аянчли. Катта талафот келтирди.

— Сиз ўзингиз ким тарафиласиз?

Сиёсат бобида Пиларнинг тушунчаси ҳамин қадар эди. У яшаган кишлокда, галига қараганда, ҳеч ким урушга эътибор бермас экан.

— Уруш биздан анча узоқда бўлди, билдишгизми. Мэр ҳукуматнинг одами. Шунинг учун ҳукуматнинг

ёнини олади, рухоний эса, генерал Франко тарафида, дехқонларнинг кўпчилиги вино тайёрлаш билан овора, даладан бери келишмайди, бу масалалар уларнинг калдаларига кирмайди.

— Демак, у ерларда уруш бўлмаган экан-да?

— Бўлмади, — деди Пилар. — Кейин мен машинага миниб бутун мамлакатни айланиб чиқдим. Ҳаммаёқ вайронгарчилик. Мен машинага бомба тушиб ёрилганини ўз кўзим билан кўрдим. Ҳа, ха, иккинчи бомба бир уйши таг-туги билан кўпориб ташлади. Бу жуда ёмон бўлган эди.

Стивен Фарр кулиб, лабини қимтиб қўйди.

— Демак, бу сизга жуда таъсир қилибди-да?

— Албатта-да, кейин жуда хунук ҳол рўй берди, — деди у. — Мен машинада яна нарига бормоқчи эдим, лекин машинанинг ҳайдовчиси ҳалок бўлди.

Стивен унга қараб сўради:

— Булар бари сизни кўрқитмадими?

Пиларнинг қоп-қора кўзлари катта-катта очилди.

— Бир бошга бир ўлим, тўғримасми? Ажал етган бўлса, осмондан бомба тушиб бир зумда жойростон бўлсанг, бошқача ўлим топгандан кўра, шуниси маъқулда. Ҳар бир одам маълум муддат яшайди-ю, барибир бир кун ўлади. Ҳаёт шундай қурилган.

Стивен Фарр кулиб юборди.

— Сизни фацифист¹ деб атаб бўлмайди.

— Ким-ким? — ўзи билмаган сўз уни боши берк кўчага тикиб қўйган эди.

— Хоним, сиз ўз душманларингизни кечирасизми?

Пилар бошини ирғатди.

— Менинг душманларим йўқ. Агар бўлсам...

— Нима қилардингиз?

Йигит кизнинг тиришган лаблари, чехраси бераҳмлиқ аломатларини зоҳир қилганига махлиё бўлиб кузатиб турарди.

— Агар менинг душманим бўлса, — жиддий тортиб жавоб берди киз, — мабодо биров менга ёмон кўрса, мен ўша душманимни мана бундай қилиб сўйиб ташлаган бўлардим.

¹ Ҳар қандай урушга қарши чиқувчи буржуа оқими.

Қиз бўйинини қўли билан арра килиб кўрсатди.

Унинг бу ҳаракати шундай тез ва кўрсинчли вазо-хатда содир бўлдики, Стивен Фарр, хатто ўзини беихтиёр бир кадам орқага ташлаганини билмай қолди.

— Сиз қонхўр қизча экансиз-ку! — дея хайқириб юборди.

Пилар унинг гапидан ранжиган оҳангда сўради:

— Ўзингиз душманингизга қандай муносабатда бўлган бўлардингиз?

Йигит ўзига келиб, унга назар ташлади-ю, хахолаб кулиб юборди.

— Ким билади, билмасам.

Пилар унинг гапини хушламайгина:

— Сиз-ку, биласиз-а, албатта, биласиз.

Стивен кулгидан тўхтади, чуқур хўрсиниб, секингина:

— Ха, биламан...

Кейин тезда суҳбат мавзуини ўзгартириб, сўради:

— Англияга келишга сизни нима мажбур қилди?

Пилар вазминлик билан жавоб берди:

— Қариндошларимникида яшамоқчиман, инглиз қариндошларимникида.

— Шунақа денг-а!

Стивен диванга суюниб олди. Кейин қизнинг хатти-ҳаракатларини кузатаркан, у айтиб берган инглиз қариндошлари қандай экан, бегона испан қизини қандай қабул қиларкан, деб ўйлади. Сўнг бемаъни инглиз оиласи даврасида Рождество байрамида у қандай ҳолга тушишини тасаввур қила бошлади.

— Жанубий Африкада яшаш яхшими? — сўради Пилар.

Стивен Жанубий Африка ҳақида гапга тушиб кетди. Қиз қизиқ саргузаштни тинглаётган болага ўхшаб, унинг оғзига қараб гапларини диққат билан эшита бошлади. Стивенга қизнинг жўяли саволлари-ю, соддалиги ёқиб тушди. Йигит бундан илҳомланиб худди сеҳрли эртақ сўзлаётгандай мароқ билан гапира кетди.

Йўловчиларнинг кушега қайтиб келиши бу ёқимли суҳбатга нуқта қўйди. Стивен ўрнидан туриб, қизнинг юзига тик қараб кулиб қўйди-ю, йўлак томон йўналди. Эшикда қари хонимни ичкарига киритмоқчи бўлиб, йўл

бериш учун бир дакика тўхтади. Шу он унинг кўзи Пиларнинг чет эл похол чамадонига биркитилган ёрликқа тушди, кейин ундаги Горстон-холл, Лонгдейл, Эдсфилд¹, деб ёзилган адресни кўриб, хайратдан кўзлари катта-катта очилиб кетди.

У қизга ўгирилиб тамоман бошқа — ҳам хайрат, ҳам шубҳа билан совуқ назар ташлади.... Йўлакка чикиб ковоғини солиб олди-ю, сигарет тутатди.

III

Тилла суви юритилиб ишланган улкан феруза ранг Горстон-холлнинг меҳмон кутадиған хонасида Альфред Ли билан унинг хотини Лидия Рождество байрами тадбирларини маслаҳатлашмоқда. Чорпахилдан келган, кўзлари жигарраңг, юзлари мулойим, ўрта ёшлардаги Альфред сўзларни дона-дона қилиб аста гапирарди. Бошини ичига тортиб олиб бир маромда сўзлаши кишида у бўш-баёв одам экан деган таассурот қолдиради. Хотин Лидия, ҳаракатчан, ориқ, нимаси биландир тозини эслатарди. Эт бориб суюкка қапишган, ўзи ориқ бўлгани билан ҳаракатлари нозик, латофатли аёл эди.

Унинг пардоз берилмаган, этсиз юзлари унчалик гўзал эмасди, лекин истараси иссиқ, овози мафтункор, ёқимли эди.

— Дадам мажбур қияпти, — деди Альфред, — қўлимиздан ҳеч нима келмайди.

Лидия кескин ҳаракат қилиб, бир нима деб юборишдан ўзини зўр-базўр тутиб турарди.

— Нахотки сен бир умр жиловингни дадангга бериб қўйсанг?

— У қариб мункайиб қолган, азизим...

— О, буни биламан, биламан!

— Дадам унинг ҳамма истаклари бажо келтирилишини истайди.

— Табиий, — қуруқкина қилиб деди Лидия, — у бунга ўрганган! Лекин Альфред, ахир бир кун бориб сен ҳам сўзингни ўтказишинг керак-ку унга.

— Бу билан нима демокчисан, Лидия?

¹ Романдаги Англияга ҳос жуеорофий номлар муаллифнинг тўқимаси.

Альфред хотинига чўчиқираб шундай маънос бир назар ташладики, у гапни чўзсамми, йўқми деб тилини тишлаб қолди.

— Нима демоқчисан бу гапнинг билан, Лидия? — қайта сўради Альфред.

— Даданг... — дея гап бошлади Лидия хар битта сўзини ўйлаб, — одамши... эзишни яхши кўради.

— У қариб қолган.

— Борган сари яна қариб боравсради. Зулми ҳам зўраявсради, қачон бунга чек қўйиларкин? У шусиз ҳам қандай яшашимиз кераклигини айтиб туради. Биз ўзимизча бир иш қилолмаймиз. Бирон нимани режалаштирсак, барибир барбод қилиб ташлайди.

— У ўзининг фикрини энг тўғри, адолатли деб ҳисоблайди, — деди Альфред. — Шунинг унутмагишми, бизни жуда яхши кўради, бизга меҳрибон.

— О! У жуда меҳрибон!

— Ҳа, жуда меҳрибон.

Альфреднинг овозидан хотинининг гапларидан норозилик оҳанги сезилиб турарди.

Лидия хотиржамлик билан сўради:

— Сен молиявий томонини назарда тутясанми?

— Ҳа. Дадам кўяётган талаб унчалик оғир эмас. Биздан қанча бўлсаям пулни аямайди. Хўжаликка, кийим-кечакка истаганча сарф қилишинг мумкин, финг демай тўлайди. Ўтган хафтанинг ўзида янгигица машина олиб берди.

— Пул масаласида, тан оламан, даданг сахий, — деди Лидия. Лекин бунинг эвазига биз иккаламиз унга қул бўлиб хизмат қилишимиз керак.

— Қул бўлиб?

— Ҳа, шунақа. Сен унинг қулисан, мабодо бирон ёққа кетадиган бўлсак, отанг буни хоҳламаса, тамом, финг демай сафаримизга чек қўясан. Агар бизни бирон ёққа жўнатиш хаёлига келиб қолса, биз қулок қокмай жўнаймиз... Бизнинг мустақил турмуш тарзимиз йўқ. Унинг измидамиз.

Эри хафа бўлиб эътироз билдирди.

— Шундай дейишингни ҳечам хоҳламасдим, Лидия. Бу нонкўрлик. Дадам ҳаммасини биз учун қиянти...

Лидия бир нима деб жавоб бермоқчи бўлди-ю, ўзини тутди, елка қисиб қўя қолди.

— Ўзинг биласан-ку, Лидия, — деди Альфред, — дадам сени жуда яхши кўради.

Лидия аниқ ва лўнда қилиб жавоб бериб қўя қолди.

— Мен эса, уни ёмон кўраман.

— Лидия, мана шунақа гапларинг мени ранжитади. Шундай дейишинг яхши эмас...

— Эҳтимол. Лекин гоҳида хақиқатни айтгим келади.

— Дадам шу гапларингни билсами...

— Даданг уни ёқтирмаслигимни жуда яхши билади. Назаримда, бундан у хурсанддек кўринади.

— Лидия, хато қилисан. Менга уни яхши парвариш қилаётганингни тез-тез гапириб туради.

— Тўғри, унга муносабатим яхши. Бундан кейини ҳам яхши қарайман. Менинг туйғуларимни тўғри тушунишингни хоҳлайман. Дадангни ич-ичимдан ёмон кўраман, Альфред. Уни мустабид, золим, деб биламан. Даданг унга боғланиб қолганидан фойдаланиб сени эзади, сен анча илгари ўз мустақил хаёт йўлини белгилаб олишинг керак эди.

Альфред кескин эътироз билдирди.

— Етар, Лидия. Илтимос, бу мавзунни тугат.

Лидия хўрсинди.

— Кечир. Балки мен похақдирман... Кел, Рождествога тайёргарлигимиз хақида гаплашайлик. Қалай, назарингда уқанг Дэвид ростдадам келармикин?

— Нега келмас экан?

Лидия қалласини сарак-сарак қилди.

— Дэвид ғалати одам. У бу хонадонда кўп йиллар бўлмаганини унутма. Дэвид ойингни жонидан ҳам яхши кўрарди. Шу сабабли Горстондан жирканади.

— Дэвид ўзининг мусикалари, ўй-хаёллари билан доим дадамнинг асабига тегарди, — деди Альфред. — Эҳтимол дадам унга бир оз ортиқча қаттиққўллик қилиб юборгандир. Лекин барибир Дэвид билан Хилда келади, деб ўйлайман. Ахир Рождество-ку.

— Хаёт тасодифларга тўла, — деди Лидия истехзо билан лабларини қимтиб, — кўраммиз. Жорж билан Мегдалин келади. Эртага албатта етиб келамиз деб хабар беришди, Мегдалин зерикканидан юраги тарс ёрилиб кетмаса деб кўркаман.

Альфред асаби қўзиб деди:

— Хеч тушунолмайман, укам Жорж ўзидан йигирма ёш кичик бир кизга қандай қилиб уйланди экан. У хеч қачон ўйлаб иш қилмаган.

— Лекин юкори мартабага эришди, — деди Лидия. — Сайловчилар уни яхши кўришади. Назаримда, Мегдалин унинг сиёсий мавқеини кўтаришда яхшигина хизмат қиляпти.

Альфред аста деди:

— Уни унчалик ёқтирмайман. Ўзи кўхликкина, лекин менга доим пишган нокни, нок бўлгандаям мумдайд юмшок бўлиб қолган қизғиш нокни эслатаверади...

— Ичидан ириган нок демокчимисан? — сўради Лидия. — У ҳақда бундай дейишинг менга жуда ғалати туюляпти-да, Альфред.

— Нега ғалати?

— Одатда сен, — жавоб берди Лидия, — жуда очик қўнгил одамсан. Биров хақида ёмон гапларни хеч қачон оғзингга олмагансан. Баъзан ҳаёт... нима десам экан, турмуш хақида хеч бир танкидий гапларни гапирмайсан деб сендан жаҳлим чиқиб кетади.

Альфред қулиб қўйди.

— Мен ҳамма вақт ҳаёт ўз турмуш тарзингни қандай яратиб олган бўлсанг, худди шундай деб ўйлайман.

— Ҳечам бунақа эмас-да, — эътироз билдирди Лидия. — Ёвузлик факат хаёлдагина эмас. У борлиқ ҳаётда мавжуд. Назаримда, сен дунёни қандай ёвузлик чулғаб олганини сезмайсан, шекилли. Мен уни шу ерда ҳис қилганман, худди шу хонадонда ҳар қачон сезиб, ҳис қилиб яшайман... — у лабини тишлаб ўгирилиб олди.

— Лидия, — Альфред қичкириб юборди.

Лидия эҳтиёт бўл дегандай қўли билан имлаб унинг елкаси оша орқасига назар ташлади. Альфред ўгирилди.

Юзлари текис, қорасоч йиғит мулозамат билан нарироқда турарди.

— Нима гап, Хорбури? — ёқинқирамай сўради Лидия.

Хорбурининг овози узрхоҳлик билан секин эшитилди.

— Мэм, мистер Ли, Рождество куни яна иккита меҳмон келишини сизга айтиб қўйишимни буюрди, уларга хона тайёрлаб қўяр экансиз.

— Яна иккита меҳмон? — қайта сўради Лидия.

Хорбурн дарров жавоб берди.

— Ҳа, мэм, бир жентльмен ва ёш хоним.

Альфред хайрон бўлди.

— Ёш хоним?

— Ҳа, сэр, мистер Ли шундай деди.

Лидия орага тушди.

— Олдига ўзим чиқаман...

Хорбури олдинга ярим қадам ташлади, тўғрироғи, сал ҳаракат қилди, шунинг ўзи Лидияни тўхташга мажбур этди.

— Узр, мэм, мистер Ли гушлик қилиб ухлашга ётди, ҳеч ким безовта қилмасин деб мени жўнатди.

— Унда безовта қилмаймиз, — деди Альфред.

— Тапаккур, сэр.

Хорбури кетди.

Лидия ёқинқирамай деди:

— Бу одамни жуда ёмон кўраман. Уйда ўғри мушукка ўхшаб юради. Унинг кирганиниям, чикканилиням сезмайсан.

— Мен ҳам унчалик ёқтирмайман. Лекин ўз ишига ишик, ҳозирги пайтда бунақа маҳрам — ҳос хизматкорни топиш амри маҳол, муҳими, дадамга жуда маъқул.

— Ҳа, муҳими шу. Альфред, ёш хоним хақида нима дейсан? Ким бўлиши мумкин?

Альфред калласини кимирлатди.

— Ақлимга сигмаяпти... Ким бўлиши мумкинлигини ўйлаб тагига етолмайман.

Улар бир-бирига қараб қолишди. Кейин Лидия лабини маъноли қилиб буриб шундай деди:

— Биласанми, Альфред, шу тобда калламга нима келди?

— Хўш?

— Менимча, сўнгги вақтларда отанг зерикиб қолди. У Рождествода жиндай бўлсаям кўнгил ёзмоқчи.

— Бунга эришади деб умид киламан, — деди Альфред унинг гапларини тўғри тушуниб. — Бечора отам айшу ишратга тўла кунлари ортда қолгандан кейин погирон бўлиб оёқдан қолди.

Лидия унинг гапларини аста такрорлади.

— Айшу ишратга тўла... кунлари ортда қолгандан кейин. — «Айшу-ишратга тўла» сўзларидан сўнг унинг жиндай тўхтаб қолиши замирида ўзгача хира бир маъно бор эди. Альфред бунни, афтидан, сизди. Жаҳли чиқди-ю, индамай қўя қолди.

Лидия хаяжон аралаш гапириб юборди:

— Унинг пушти камаридан бундай ландовур ўфил қандай пайдо бўлганини, ақлимга сигдиролмайман. Мутлако бир-бирига тескари-я. Отанг сени авраб қўйган, сен эса, унга сажда қиласан!

Альфред унинг гапларидан ранжиб деди:

— Лидия жуда ошириб юбормадингми? Ўфилнинг ўз падари бузрукворини иззат-хурмат қилиши табиий бир ҳол. Бунинг тескарисини бўлганда бошқача ҳолат юз берарди.

— Бу ҳолда, — деди Лидия, — оила аъзоларимизнинг кўпчилиги нотабиий йўл тутаётган экан-да. О, кел бу ҳақда баҳслашмайлик, кечир, биламан, сенинг ҳамиятингга тегиб қўйдим. Мени, Альфред, ғайритабиий садоқатинг қойил қолдиради, ишон. Бизнинг кунларимизда бу анқонинг уруғи! Эҳгимол, сени рашк қилаётгандирман? Одатда, аёллар эрини қайнонасида кизғонарди. Мен эса қайнотамдан кизғаняпман, шунақасиям бўлиши мумкинми?

Альфред хогинини эркалаб кучди.

— Баъзан ортикча сўзларни гапириб юборасан, Лидия. Лекин кизғанишинг учун ҳеч қанақа асос йўқ.

Лидия гапирган гаплари учун афсус аломати маъносида эрининг қулоғи учини эркаланиб ўлиб қўйди.

— Билмайман. Барибир, Альфред, онангдан жиндай бўлса ҳам кизғанмаган бўлардим. Афсус, уни кўрмаганман.

Альфред хўрсишиб қўйди.

— Онам бахтсиз бўлган.

Лидия унга кизиксиниб қаради.

— Демак, сен уни шундай деб билгансан? Бебахт бўлиб яратиш... қизик.

Альфред ўйланқираб деди:

— Мен онамни тапиганимдан буён касал кўрганман... Кўзидан ёш аримасди... — У қалласини кимирлатиб қўйди. — Уззукун маънос юрарди.

Лидия эрига тикилиб туриб:

— Жуда кизик, — деб кўйди.

Лекил, эрининг ўзига савол назари билан қараб турганини кўрди-ю, калласини силкиб сухбат мавзунини ўзгартирди.

— Сирли меҳмонимизнинг кимлигини билолмаганимиздан кейин борай, боғчадаги ишларни тугатай.

— Азизим, кун совук, изғиринг шамол эсяпти.

— Қалинрок кийиниб оламан.

Лидия хонадан чиқди. Альфред Ли ёлғиз қолгач бир неча дақиқа кимирламай турди-да, кейин хонанинг охиридаги катта дераза олдига борди. Дераза ортида бутун уй бўйлаб чўзилган айвон бор. Орадан бир-икки дақиқа ўтгандан кейин Лидия қўлида силлик сават ушлаганча айвондан чиқиб пастга тушди. Устида узун мовут пальто. Саватни ерга қўйиб, чор тарафига тош терилган, ердан салгина баланд тўртбурчак боғча атрофида ғивирсий бошлади.

Альфред бирмунча вақт уни кузатиб турди. Кейин пальтосини елкасига ташлаб ён эшик орқали айвонга чиқди. Айвонда у ёқдан бу ёққа юраркан, ундаш бошка тош терилган боғчаларга ҳам кўзи тушди. Уларнинг хар бири Лидиянинг эпчил қўллари билан бунёд этилган мўъжаз боғчалар эди.

Улардан бирида сахро манзаралари тасвирланган. Юзаси теп-текис, ичи сап-сарик кум. Боғчанинг ичида яшилга бўялган темир таёкчалардан пальмазор бунёд этилган, уларда туялар карвони ва жимиттон бир-икки-та араб бор. Бир нечта кишлок кулбалари пластилиндан ясаб ўрнатиб қўйилган. Бошка бир боғча итальянча қилиб ясалган. Айвони баланд кўтарилган, ариқчаларга мумдан анвойи гуллар ясаб қўйилган. Навбатдаги боғчада Арктика киёфаси тасвирланган. Битта кўм-кўк сишик ойна айсбергни ифодаласа, нарироқда пингвинлар тўдаси ясалган. Нарироқдаги боғчада японча боғ яратилган. Унда бир жуфт паст бўйли дарахт бор, бир парча кўзгу ховузни англатса, унинг устидан ингичка қилиб ўтказилган пластилинни кўприкча деб тушуниш мумкин.

Ниҳоят Альфред Лидия ишлаётган жойга етиб келди. У ерга кўм-кўк қоғоз ёйиб устини ойна билан ёпаётган эди. Бу денгизни англатарди, унинг атрофида тошлар

уйилиб ётарди. Шу дақиқаларда Лидия кичкина қопчикдан гадир-будир майда қумларни олиб сепатган эди. Бу қумлар пляжни англатиши керак эди. Майда тошлар орасида кактус дарахти бўйи чўзиб турарди.

Лидия ўзича гапириб ишларди.

— Худди мана шуниси зўр бўлди-я — шунақасини хоҳлагандим...

— Бу санъат асари қандай маънони англатади? — деди Альфред.

Лидия чўчиб тушди, унинг келганини сезмай қолганди.

— Буми? О, бу Ўлик денгиз, Альфред. Ёқдими?

— Сенга сахрога ўхшаб қолгандай туюлмаётими? Яна бир нечта дарахт экилса бўлмасмикин?

Лидия калласини силкиди.

— Ўлик денгизни мен шундай тасаввур қиламан. Ахир, биласанми, у ўлик-ку...

— У унчалик ҳам жозибали бўлмаслиги мумкин.

Айвонда оёқ товушлари эшитилди. Соҳ-соқоли оппоқ қари эшик оғаси елкасини букчайтирганча улар томон кела бошлади.

— Миссис Жорж Ли кўнғироқ қилди, мэм. Эртага поезд билан соат 5.20 да келсак ноқулай бўлмасмикин, деб сўраяпти.

— Лайтиб қўй, жуда яхши бўлади.

— Раҳмат, мэм.

Эшик оғаси телефон томонга шошиб кетди.

Лидия унинг орқасидан қараб тураркан, юз ифодаси қумшади.

— Қари Тресилиан бизга шунақанги кўмакчики. У бўлмаганда не ҳолга тушишимизни тасаввур қилолмайман.

Альфред унинг гапини маъқуллаб, бошини силкиб қўйди.

— У эски мактабни кўрганлардан. Биз билан бирга деярли қирк йил яшапти. Ҳаммамизгаям садоқатли дўст. Қитобларда битилганидай қулдай итоаткор, назаримда, зарур бўлиб қолса оиламизнинг ҳар бир аъзоси учун жонини беришга ҳам тайёр.

— Шубҳасиз, — деди Альфред. — Ҳа, бунга ишончим комил.

Лидия сўнги сочган майда кумни текислаб:

— Мана, тайёр бўлди, — деди.

— Тайёр? — ажабланиб деди Альфред.

— Рождествога, тентак! — кулиб юборди Лидия. —

Оплавий ўтказамиз деб зўр бериб тайёрланаётганимиз Рождество байрамига тайёр бўлди демокчимап.

IV

Дэвид хатини қайта ўқиб чиқди. Кейин нижимлаб ташлаб юборди. Яна ердан олиб, тўғрилади ва қайта ўқиди.

Хилда индамай уни кузатиб турди. У эрининг чаккасидаги томирлари лўқиллаётганини, унинг узун қўнғирок жингалак сочлари, бутун вужуди асабий қалтираётганини сезиб турарди. Лидия эри пешанасига тушиб турган малла сочларини орқасига силкиб кўк кўзларини хотинига саросимали тикканда, энди буёғи нима бўлишини сезди.

— Хилда, нима қиламиз энди?

Хилда жавоб беришдан олдин бир зум иккиланди. Дэвиднинг овозида ёрдам бер деган маънодаги ёлвориш оханги бор эди. Хилда эри унга қай даражада боғланиб қолганлигини (тўйдан кейинроқ шундай бўлиб қолган эди) унинг таъсири, эҳтимол хозир сўнги ва ҳал қилувчи рол ўйнаши мумкинлигини яхши биларди. Шунинг учун катъий бир жавоб беришдан ўзини тийди. Кейин ёш болани аллалаётган тажрибали энагадай юмшоқлик ва хотиржамлик билан деди:

— Ҳаммаси сенинг бунга муносабатингга боғлиқ.

Тўладан келган, унчалик хуснга ҳам эга бўлмаган Хилдала қандайдир ўзига тортувчи жозиба бор эди. У нимаси биландир голланд рассомининг суратини эслатарди. Сўзлари майин, одамни эритиб юборадиган. Шу билан бирга ҳар қандай одамни ўзига тортиб олувчи ички бир қудратга эга эди, ўрта ёшлардаги, унча ҳам ақлан расо, истеъдодли деб бўлмайдиган бу аёл ҳақиқатан ҳам истараси иссиқ, жозибали эди. Ҳа, Хилда Ли ана шундай кучга эга эди.

Дэвид ўрнидан туриб хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Унинг сочларига хали оқ ораламаган, жудаям

ёш кўринарди. Юзлари Перн-Жонс¹ чизган ришарларнинг мулойим, беозор чехрасини эслатарди. У атрофмухитдан узок, бу ерларнинг одамига ўхшамас эди.

Унинг овозида қандайдир соғинч ҳисси ҳукмрон эди.

— Бунга қандай муносабатда бўлишимни биласанми, Хилда. Билмаслигинг мумкин эмас.

— Унчаликмас.

— Айтганман-ку, сенга. Бир марта эмас, кўп марта уқтирганман. Бу уйни, умуман шу томонни, шу уй билан боғлиқ бўлган ҳамма нарсани жишимдан ёмон кўраман. Эсласам бутун вужудимга титроқ киради. Бу ерда ўтказган ҳар бир дақиқадан жирканамаи. Онамнинг бошига тушган азоб-укубатларни, жамики ҳамма нарсани элсам...

Хотини унга ҳамдардлик билан бош ирғади.

— Хилда, ошам шунақаям муснадаи беозор, чидамли аёл бўлган эдики. Тўшакда тонг отгунча оғриқдан инграб чиқарди. Оғриққаям, ҳаммасигаям чидарди. Онамнинг ҳастини заҳарлаган, ҳақоратлаган... — унинг башараси тумтайди. — Отам ўзининг маъшуқалари билан мактанарди. Ҳар дақиқада онамга хиёнат қиларди, ҳатто буни ундан яшириб ҳам ўтирмасди.

— Онаи унга кўникиб ўтирмасдан, ташлаб кетиши лозим эди.

Унга хотинининг гапи ёкмай эътироз билдирди.

— Онам ниҳоят даражада андишати, номусли аёл эди. Ўша хонадонда яшашни ўзи учун бурч деб билган. Ундан ташқари, бу унинг ўз уйи эди, гашлаб қаёққа борарди.

— Янгидан бошқа ҳаёт қуриши мумкин эди.

Дэвид асабийлашиб гапирди:

— У даврлар бошқа эди! Буни сен тушунмайсан. У пайтларда аёллар бунақа қилишолмасди. Ўз тақдирларига тан бериб яшашарди. Ҳамма қийинчиликни сабр, чидам билан енгиб ўтишарди. Кейин бизларни ўйлаган. Мабодо отамдан ажралган тақдирда бунинг оқибати нима бўларди? Отам бошқасига уйланарди. Иккинчи оила

¹ Перн-Жонс, Эдуард (1833—1898) инглиз rassomi. Прерафаэлитларнинг кенжа авлодига мансуб rassom. Унинг расмларида рамзий эртакиамо усул ҳукмрон.

си пайдо бўларди. Бу бизнинг манфаатларимизга ёмон таъсир кўрсатиши мумкин эди. Онам шуларни ўйлаганда.

Хилда жавоб бермади.

Дэвид давом этди:

— Йўк, онам тўғри қилган. У табарруқ аёл эди. Хеч кимдан шикоят қилмай, умрининг охиригача чидади.

— «Шикоят қилмай» деганинг унчалик ҳам тўғри эмас, — деди Хилда, — бўлмаса, шунча гапларни сен қаердан билган бўлардинг, Дэвид.

Дэвид аста жавоб берди, унинг юзи ёришиб кетди.

— Ҳа, менга ҳасрат қиларди. Мен уни жуда яхши кўришимни биларди. Вафот этганларида...

У тўхтаб қолди. Кўли билан сочларини силади.

— Хилда, биласанми, бу дахшатли, ўтакетган қабихлик! Шундай аламли бўлган эдики. Хали жуда ёш эди, яшаса бўларди. Уни — ўз отам ўлдирган. Унинг ўлимида отам айбдор. Юрагини тилка-пора қилган. Шундан кейин отам билан бир ховлида яшамайман деган қарорга келганман. Уйдаи бош олиб чикиб кетдим. Ҳаммасидан воз кечиб кетдим.

Хилда бошини қимирлатди.

— Жуда ақлли иш қилгансан, — деди у. — Тўғри қилганман.

— Дадам, — давом этди Дэвид, — ота касбини қил, кўлимдан ишимни ол, деди. Бу шу ерда, шу уйда яшашим керак дегани эди. Мен бундай қилолмасдим. Билмадим, Альфред қандай чидади. Шунча йилдан буён қандай чидаб келатганикин?

— Нахотки у бирон мартаям қарши чикмаган бўлса? — деб сўради Хилда эътиборсизлик билан. — Қандайдир бир иш қилишдан воз кечган деб айтгандек бўлувдинг чоғи.

Дэвид калласини қимирлатди.

— Альфред ҳарбий хизмат соҳасида мартабага эришмоқчи эди. Дадам катта фарзанд сифатида ҳарбий хизмат полкига киришини хоҳлади. Ҳарри менга ўхшаб отамнинг корхоналарида ишлаши, Жорж бўлса, сиёсат соҳасида жавлон уриши керак эди.

— Лекин булар амалга ошмадимми?

Дэвид калласини қимирлатди.

— Хаммасига Харри бархам берди. У табиятан ўт-ўлов, довюрак эди. Қарзга ботиб оиламизга анча-мушча ташвиш хам келтирди. Бир куни идорада ўтириш менга тўғри келмайди, дунё кезмоқчиман, деб хат ёзиб чўнтагига бир неча юз франк солди-ю, бировларга қўшилиб ғойиб бўлди.

— Шундан кейин у ҳақда ҳеч нима эшитмадингизми?

— Каёқда, — Дэвид кулиб юборди. — Тез-тез эшитиб турдик. Дунёнинг ҳали у чеккасидан, ҳали бу чеккасидан пул сўраб телеграмма жўнатиб турди. Буни қарак, сўраган пулларини олиб хам юрди.

— Альфред-чи?

— Отам уни армиядан қайтиб келиш ва идорада ўтириб ишлашга мажбур қилди.

— У хафа бўлмади?

— Аввалига хафа бўлди. У отамнинг ишларини жуда ёмон кўрарди. Альфредни истаган мақомига йўрғалата оларди. Назаримда, у ҳалигача жиловини отамга бериб қўйган.

— Сен қочиб қолибсан-да! — деди Хилда.

— Ҳа. Мен Лондонда тасвирий санъатга ўқишга кирдим. Отам қатъий қилиб ўқишим учун ҳаётлигида оздан пул бериб туришини, лекин ўлганидан кейин менга мерос қолдирмаслигини маълум қилди. Мен буни ҳожати йўқ, дедим. У мени нодон, ақлсиз деб сўқди, шу билан бари тугади. Шундан буён отамни бир мартаям кўрганим йўқ.

Хилда юмшоклик билан деди:

— Қилган ишинга ҳеч қачон афсусланмадингми?

— Йўқ, ҳеч қачон. Мен тасвирий санъатда бирои нуфузга эришолмаслигимга кўзим етди. Улкан расм бўлолмайман, лекин мана шу коттеждаям бахтли яшайпмиз-ку. Ҳамма нарсамиз мухайё, бирои нарсага зориқадиган жойимиз йўқ. Ажалим етиб ўлсам, қўрқинчли ери йўқ, ҳамма нарса сенинг номинга расмийлаштирилган.

Дэвид бир оз жим қолиб, деди:

— Энди эса, о мана! — у хатни қафтига олиб бир урди.

— Шундай хатни ёзибдими, отанг сени ҳар қанча рухан азоблаган тақдирда хам, мен уни кечирган бўлардим, — деди Хилда.

Дэвид унинг гапларини эшитмагандай галини давом эттирди:

— Энди бўлса, хотиним билан Рождествода ҳаммамиз байрамни бирга кутишимиздан умидвор бўлиб хат ёзибди. Бу нимани билдиради?

— Хатда шима ёзилгани эмас, хатнинг ўзи сен учун катта ахамиятга эга эмасми?

Дэвид хайрон бўлиб хотинига қаради.

— Демокчиманки, — табассум қилди у. — Отанг қариб қолган. Қариган сари одам оилага яқинроқ бўлгиси келади. Хиссиётчан бўлиб қолади. Ҳаммадаям шундай бўлади.

— Бўлиши мумкин, — деди секингина Дэвид.

— Қаригач, ёлғиз сезади ўзини.

— Нима, сен боришимни хохлаясанми, Хилда?

Хотини шонмасдан жавоб берди.

— Менимча, хатга муносабат билдирмаслик одобдон бўлмайди. Балки мен эски одамлар тоифасидандирман. Лекин нима учун Рождество байрамини яраш-яраш қилиб ўтказиш мумкин эмас?

— Мен сенга гапириб берган шунча гаплардан кейин ҳам-а?

— Биламан, азизим, биламан. Лекин булар бари энди ўтмиш. Ўтган ишга салавот.

— Мен учун ўтмиш эмас, тугамаган.

— Сен учун тугамагани шўкн, ўтмишни эсан чикаролмаясан. Бўлиб ўтган ходисаларни хаёлишда тирилтириб юрибсан.

— Уларни унутолмайман.

— Тўғрироғи, сен уни унутишни хохламаясан, Дэвид.

Дэвид алам билан лабини қисди.

— Биз ҳаммамиз Лилармиз, шунақа. Ўтган йилларни эслаб юрамиз, ўтган ишлар ҳақида фикр юритамиз, хотираларни кўз ўнгимизда жонлантирамиз.

Хилда жаҳл аралаш деди:

— Бу ғурурланадиган нарсами? Бундай деб ўйламайман.

У ўйланқираб хотинига қаради ва чўчиганнамо қиёфада деди:

— Демак, тўғрилиқ, хотиралар сен учун бир пул экан-да.

— Мен учун энг мухим нарса — ҳозирги кун, — деди Хилда. — Ўтмиш эмас. Ўтган ўтиб кетди. Биз ҳамма вақт ўтган кунларни, хотираларни онгимизда тирилтириб юраверсак, ўйлашимча, уни ўзгартириб бузиб ташлаймиз. Унинг ахамиятини ошириб, ёлгон-яшиқлар билан тўлдириб юборамиз.

— Ўша кунлардаги ҳар бир сўз, ҳар бир жанжал кечагидай ёдимда.

— Ҳа, лекин сен жоним, буни унутишинг керак. Ўша ходисаларга қатга одамлардай холис баҳо бериш ўрнига ёш болалар каби фикр юритмоқдасан.

— Бу билан нима ўзгаради? — деди Дэвид.

Хилда иккилланиб қолди. У бу мавзуда баҳс юри-тишининг ҳожати йўқлигини англаб етган эди. Лекин шундай нарсалар ҳам бор эдики, бу ҳақда у ўз фикрини билдиришини жуда-жуда истарди.

— Меенимча сен, — деди у, — ўз падари бузрукворингни кўркинчли бир махлук қилиб кўрсатгансан. Уни ёвузлик тимсоли сифатида тасвирлаянсан. Эҳтимол, уни ҳозир кўрганингда хиссиётчан, лекин ҳаётинг бенуксон ўтмаган инсон, инсон бўлгандаям сен тасвирлаётгандай қандайдир махлук эмас, оддий инсон бўлганлигини тушунган бўлардинг.

— Сен тушунмаясан! Менинг онамга бўлган муноса-батиши...

Хилда вазминлик билан деди:

— Шундай одамлар бўладики, унинг табиатидаги ито-аткорлик, бўйсунувчанлик ҳислатлари бошқа одамда ёмон ҳислатларни вужудга келтиради. Шундан кейин ҳалиги одам кучли қатъият, ирода эгаси билан тўқнашганда қан-дайдир ўзга мавжудотга айланиб қолиши мумкин.

— Демак, онам айбдор бўлган экан-да...

Хилда эрининг гапини бўлди.

— Йўк, мутлақо бундай эмас! Отанг онангга ишба-тан жуда бемаъни, каттиққўллик билан муносабатда бўлган-нига ишончим қомил. Бироқ никоҳ бу муқаддас нарса. Бу ҳолатни кузатиб юрган кимса, у шу никоҳдан тувил-ган ёш бола бўладими, уни муҳокама қилишга ҳақли. Бунинг устига ҳар қанча дарғазаб бўлмагин, онанг энди тирилиб келмайди. Ҳаммаси ўтиб кетди, ўтмишга айлан-ди... Бугун эса отанг қариган, соғлиғи кетган. Энди ўз

Ўглининг дийдорини кўриб қолиш учун Рождество байрамини бирга ўтказишга таклиф қиляпти.

— Демак, сен боришимни хохлаётган экансан-да?

Хилда аввал тараддудланди, кейин ўз фикрини айтди.

— Ха, — деди у, — хохлаяпман. Бориб уни бир умр махлук янглиғ тасаввур қилиб юрмаслигини хохлаяпман.

V

Уэстерингем парламентининг аъзоси Жорж Ли қирк бир ёшли барваста йигит эди. У одамга шубха билан қарайдиган бақақўз, отжағ, ўтакетган расмиятчи эди.

— Мегдалин, мен сенга фикримни айтдим, — деди у ўзига хос усулда, — боришимиз керак деб ҳисоблайман.

Хотини шоша-пиша елкасини қисиб қўйди. У малла соч, қошлари ингичка қилиб терилган, ёкимли, юзлари чўзиқ, лекин маъноли боқадиган аёл эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

— Азизим, — деди у чўзиб, — ишончим комил, у ерда кўнгилхушлик бўлмайди.

— Бунинг устига, — унинг гапини эшитмай фикрини давом эттирди Жорж. Унинг юзлари кўнглига келган фикрдан ёришиб кетди. — Анча-мунча иқтисод қилишимиз ҳам мумкин экан. Рождествога доим катга харажат қилинади. Энди фақатгина хизматкорларга, сгуликка берамиз, холос.

— Хай, майли, — розилик берди Мегдалин. — Рождество ҳамма жойдаям зерикарли ўтади.

— Менмча, — гап қотди Жорж, — Рождество дастурхонини ёзишмоқчи. Кўрамиз хали қурка гўшги ўрнига семизгина мол гўшти билан ҳам қутулиб қўя қолишса керак.

— Ким? Хизматкорларми? Жорж, намуноча хавотирга тушиб қолдинг? Нуқул пул хақида ўйлаганинг ўйлаган.

— Кимдир бу ҳақда ўйлаши керак-ку, — деди эри.

— Бу маълум, лекин арзимайдиган нарсаларни тежаш ҳам беъманилик. Нима учун сен отангдан сарфхаражат учун кўпроқ пул сўрамаслигинг керак.

— Шусиз ҳам менга яхшигина маблағ ажратиб кўйибди.

— Ҳар дақиқада отанга муте бўлиб туриш ҳам инсофданмас. Яхшиси, бирваракайига каттарок пулни сенинг ихтиёрингга ўтказиб қўя қолса, омади иш бўларди.

— Бу отамнинг табиатига тўғри келмайди.

Меғдалини эрига қаради, унинг жигарраиғ кўзларидан эрида ниҳоятда норозилик аломатлари зуҳур этганини сезиб олиши мумкин эди. Унинг нурсиз чўзиқ кўзлари жонланди.

— Жорж, отанг бойиб битиб кетган, тўғримасми? Миллионер бўлса керак-а?

— Билишимча, икки карра миллионер деса ҳам бўлади. — Меғдалини ичи кўйиб хўрсинди.

— Қандай қилиб бойлик орттирган? Афтидан, Жанубий Африкада бойинган-а?

— Ҳа, дастлабки кунлардаёқ унга омад кулиб боққан. Асосан, бойликни брильянтлардан орттирган.

— Буни биламан! — тўлқинланиб кетди Меғдалини.

— Кейин Англияга қайтиб келиб, катта иш бошлаб юборди, яна дадамга омад кулиб боқди. Бойлиги бир эмас, икки-уч барабар кўпайиб кетди.

— Ўлиб қолса шунча бойлик кимга қолади? — деди Меғдалини.

— Отам бу ҳақда миқ этиб оғиз очгани йўқ. Тўғри, буни дабдурустдан ўзидан сўраб бўлмайди-ку. Назаримда бойликнинг кўп қисми Альфред билан менга тегади. Албатта, Альфред унинг кўп қисмини олади.

— Бошқа ака-укаларинг ҳам бор-ку.

— Ҳа. Укам Дэвид бор. Унга кўп тегишига кўзим етмайди. Бир вақтлар тасвирий санъат дегандек ҳар хил нарсалар билан шуғулланиб юрди. Эсимда, отам уни сени меросдан маҳрум қиламан деб огоҳлантирган. у бўлса маҳрум қиласизми, йўқми менга барибир деган.

— Аҳмоқ экан, — назарига илмай деди Меғдалини.

— Женнифер деган синглимиз ҳам бўлган. Дэвиднинг чет эллик ўртоқларидан бири бўлган испан rassоми билан қочиб кетган. Лекин бундан икки йил муқаддам оламдан ўтган. Менга маълум бўлишича, ундан бир қиз қолган. Отам балки унгаям жиндай пул қолдирар, лекин кўн эмас, ундан кейин Харри бор...

У тараддуланди.

— Харри дедингми? — ажабланиб сўради Мегдалин. — Ким у Харри деганинг?

— Э-э... укам.

— Мен билмайдиган яна бир укамг борлигини ҳеч қачон эшитмаганман.

— Ана шунақа, азизим, у... бошимизга кўп балолар ёғдирган, хулқиям ярамас эди, унинг номини деярли тилга олмаймиз. Сўнгги бир неча йил мобайнида у ҳақда, умуман ҳеч нима эшитмадик. Балки, ўлиб кетгандир.

Мегдалин кутилмаганда кулиб юборди.

— Нима гап? Нимага қуласан?

— Менга, — жавоб берди Мегдалин, — Жорж, сендай бир одамнинг бузуқ укаси борлиги жуда ғалати-да. Ахир сен жуда ҳурматли одамсан-ку.

— Шундай деб умид қиламан, — деди совуққина қилиб Жорж.

Мегдалиннинг кўзлари қисилди.

— Сенинг отажонинг жуда ҳурматли одам эмасми, а, Жорж?

— Мегдалин, нималар деясан?

— Баъзан унинг оғзидан чиққан гапга уятдан ерга кириб кетай дейман.

— Худо ҳаққи, сенга ҳайрон қоляпман, Мегдалин, — хайкириб юборди Жорж. — Лидия-чи? Уям шунақа дейдими?

— Лидияга бунақа қилиқларни қилмайди, — деди Мегдалин, кейин захарханда қилиб қўшиб қўйди: — Унга бунақа гапларни гапирмайди. Билмайман, нега бундай қилади.

Жорж хотинига бир қаради-ю, дарров кўзини бошка ёққа олди.

— Нимаям қилардик... — Минғирлади у. — Унинг гапларини кўнгилга олмаслик керак. Қариган... кейин — оғир касал.

У жим бўлиб қолди. Кейин хотини сўради:

— Ростдан ҳам оғир касалми?

— Жа, унчаликмас, албатта. Қария чайир. Демак, бутун оила аъзоларини Рождествога чақирибдими, бориш керак, деб ҳисоблайман. Эҳтимол, бу унинг учун сўнгги Рождестводир.

— Жорж, нима десанг деявергину, — унинг гапларини бўлди Мегдалини. — Лекин хали у кўп яшайди, деб ўйлайман.

Жорж саросималаниб деди.

— Ха, балки ҳаммаси бўлиши мумкин.

Мегдалини ўгирилиб олди.

— Нимаям дердик, — деди у. Бориб тўғри иш қиляпмиз, деб ўйлайман.

— Шубхасиз.

— Лекин бу мен учун юракка ханжар санчилгандай гап! Альфред шундай мижговки, Лидия бўлса мени доим ерга уришга урингани-уринган.

— Бўлмаган гап!

— Ишонавер. Кейин анави ёкимсиз хизматкорни кўргани кўзим йўқ.

— Қари Тресилианними?

— Йўқ-э. Хорбурини. Мушукдай киши билмас кириб келади-да, тиржайиб тураверади.

— Ростанам, Мегдалини, тушунолмаётман, бизнинг боришимизга Хорбурининг нима дахли бор.

— У асабимга тегади. Бўпти, нима бўлса бўлар. Демак, боришимиз аниқ экан. Қарияни хафа қилишдан маъни йўқ.

— Албатта, ҳамма гап шуида. Хизматкорлар учун Рождество дастурхонини тузашга келганда, хизматкорлар...

— Бўлди, Жорж, бу ҳақда кейинроқ. Мен Лидияга телефон қилиб эртага 5.20 да етиб борамиз, дейман.

Шундай деб Мегдалини хонадан чиқди. Горстон-Холлга телефон қилиб ўз хонасига кўтарилиди-ю, столга ўтирди. Столнинг ғаладонларини тортиб, титкилашга тушиб кетди. Бирдан, бир ғаладондаги чўт доначалари ерга сочилиб кетди. Мегдалини уларни хиллаб ажрата бошлади. Охири ажратишга тоқатни чидамай, уларни бир уюм қилиб тўплади-да, ўз жойига солиб қўйди. Кейин бежирим қилиб таралган сочларини бармоқлари билан чангаллаб:

— Эй худоёим, энди қандок қилдим? — деб инграб юборди.

VI

Горстон-Холл'нинг биринчи каватдаги узун йўлаги деразасидан ташқаридаги хиёбон кўриниб турадиган катта хонага олиб борарди. Бу хона эски усулдаги дабдабали жихозлар билан яратилган: деворларига кимхобнусха гулқоғозлар қалин қилиб ёпиштирилган, хашаматли чарм ўриндиклар, аждарларнинг тасвири туширилган улкан вазалар, бронза хайкалчалар... Булар бари кимматбаҳо, шу билан салобатли ва гўзал нарсалар эди.

Жуда улкан, хайбатли ва чуқур ўриндикда эт бориб устихонга ёпишган ориқ бир чол чўкиб ўтирарди. Унинг қисқичбақа бармоқларига ўхшаган панжаси тирсагига маҳкам ёпишган. Ёнига олтин тутқали хассаси тираб қўйилган. Эғнида эски кўк халат, оёғида эса уйда киёилладиган гилам шишақ. Унинг сочлари ошноқ, юзлари захил эди.

Унга қараб «ғариб бир бечорахол одам экан», деб ўйлаш мумкин эди. Лекин мағрур кирра бурни, тийрак тикилиб турган ботик кўзларига қараб одам фикрини ўзгартирар, уни хали юрагида ўт бор, ҳаётга чанқоқ, куч-қувватга тўла дейиш мумкин эди.

Қария Стивен Ли кулиб қўйди, унинг кулгисидан хали ўзидан кўнгли тўқлигини сезиб олиш мумкин эди.

— Миссис Альфредга менинг топиширимни етказдингизми? — сўради у.

Ўриндик ёнида турган Хорбури мулозамат билан аста:

— Ҳа, сэр, — деди.

— Сўзма-сўз етказдингизми? Ҳаммасиними?

— Ҳа, сэр. Бирон сўзингизни ҳам қолдирмадим.

Хорбури нима деган бўлса, ҳаммасини вазминлик билан гапирди.

— Ёиламан. Бирон сўзимни қолдирмайсиз. Бундан кейин ҳам шундай бўлсин, кейин афсусланиб юрманг. Лидия нима деди, Хорбури? Мистер Альфред-чи?

Хорбури улар нима деган бўлса, ҳаммасини ўша-ўша вазминлик билан гапирди.

Чол хикиллаб кулди-да, қўлини ишқаб қўйди.

¹ Инглиз уйларининг биринчи кавати бизнинг иккинчи каватга тўғри келади. Биринчи каватнинг остида ердан бир метр ёки ундан ҳам баландроқ кўтарилган дераза бўлади.

— Зўр... жуда соз... Тушликдан кейин бутун вақтини шуни ўйлаб ўтказган? Аъло! Энди бориб айтинг. Хаммаси келишсин.

— Хўн бўлади, сэр.

Хорбури товушсиз хонани кесиб ўтиб чиқиб кетди.

— Ха... Хорбури...

Қария унинг оркасидан қараб туриб мишғирлаб қўйди:

— Бу нусха мушукдай шарпасиз юради. Қасрда турганлигини ҳеч қачон билолмайсан.

Эшикни тақиллатиб Альфред билан Лидия кириб келганда Қария Ли ўз ўришида энгагини силаб кимир этмай ўтирарди.

— Э-ха, келдингизми, келдиларингизми. Азизим Лидия, менга яқинроқ ўтиринглар. Шундай гўзал тортиб кетипсанки.

— Боғда эдим, совук экан. Юзим шундан қизариб кетган.

— Дада, қалайсиз? — сўради Альфред. — Тушликдан кейин яхши дам олдингизми?

— Жуда яхши, аъло даражада. Ўтган кунлар тушимга кирибди. Илгариги даврлар, жамоатнинг пешвоси бўлишдан аввалги кунларим.

Кутилмаганда қария хихилаб кулди.

Келини бутун диққат-эйтиборини унга қадаб мулоқим табассум қилиб жим ўтирарди.

— Дада, Рождествода кутаётганимиз биз танимайдиган анави икки киши кимлар?

— Эҳ, буларми... Ха, мен сизларга улар ҳақида гапириб беришим керак. Бу йилги Рождество менинг учун катта, ха, жуда катта байрам бўлиши керак. Қаранг, Жорж билан Мегдалинлар келишади.

— Ха, улар эртага поезд билан 5.20 да келишаркан.

Қария Симеон гапини давом эттирди:

— Жорж ҳафтафаҳм. Бориб турган хомкалла у. Лекин ким бўлмасин, менинг пушти камаримдан бўлган ўғлим.

— Сайловчилар уни бошларига кўтиришади, — кистирди Альфред.

Симеон яна хихилаб қўйди.

— Улар, афтидан, уни ҳалол одам деб ўйлашса керак. Ҳалолмиш! Шу пайтгача Лилардан биронта одам ҳалол бўлиб чиққанмас.

— Етар, дада.

— Сендан бошқалари, болам. Сен бундан мустасно.

— Дэвид-чи? — сўради Лидия.

— Дэвидми? Шунча йил дийдор кўришмаганимиздан кейин уни бир кўргим келаяпти. Ёшлигида шу қадар кўнгилчан эдики! Қизиқ, қанақа хотин учраганикин? Ҳар холда анави тентак Жоржга ўхшаб ўздан йигирма ёш кичик хотинга уйланмаган бўлса керак.

— Хилда жудаям ёқимли хат ёзиб юборибди, — деди Лидия. — Ҳозиргина эртага албатта етиб келишини маълум қилиб жўнатган телеграммасини олдим.

— Лидиянинг юриш-туришида ҳеч қанақа ўзгариш сезганим йўқ, — деди у. — Лидия, сен, тан олишим керак, яхши тарбия кўрган аёлсан. Бу наслга бориб тақалади. Сенинг тагинг тоза. Буни яхши биламан. Шунча болаларимнинг ичида биттаси менга тортган. Ҳа, биттаси.

Унинг кўзи ёниб кетди.

— Қани, энди топинглар-чи. Рождествога ким келади? Уч мартагача айтишга рухсат бераман — гаров ўйнаймайки, тополмайсиз.

У Альфред билан Лидияга қаради.

Альфред ковоғини уйди.

— Хорбурн, ёш хоним ташриф буюряпти, деб маълум қилди.

— Сизларни қизиқтириб қўйдимми? Бунга шубҳам йўқ. Тез орада бу ерга Пилар етиб келади. Машина жўнатдим олиб келишга.

— Пилар? — саноқчиб тушди Альфред.

— Ҳа, Пилар Эстрададос, — маъқуллади Симеон. — Женнифернинг қизи. Менинг набирам. Қизиқ, қанақа экан?

— Ё худо, дада, бу ҳақда ҳеч нима демагандингизку.

Қария кулиб қўйди.

— Ҳа, демагандим. Буни сир тутундим. Хат ёзиб, ҳамма нарсани келишиб олишни Чарлтонга топиширдим.

Альфред хафа бўлиб, таъна аралашганини такрорлади.

— Бу ҳақда менга миқ этмагандингиз...

Отаси захарханда қилиб тиржайди.

— Унда ҳамма сир очилиб кетарди. Хонадонимизга янги бир ёш инсон келиб қўшилса, бу ердагиларнинг кифаси ўзгарадими, йўқми, буни билиш жуда қизикарли-да. Неварам Эстрадаосни хали бир мартаям кўрмаганман. Қизик, бу киз кимга тортганикин: онасигами, отасигами?

— Дада, сиз доимо чуқур мулоҳаза билан иш қилиб келгансиз, — гап бошлади Альфред. — Ҳар қандай вазиятни ҳисобга олиб...

Қария унинг гапини бўлди:

— Таваккал қилдим... Таваккал... Альфред, сен доим таваккалига иш қилишдан кўрқасан. Бир умр буидан кўрқиб келасан. Мен эса, таваккалчиман. Нима десанг деявер — оқибати нима бўлиши билан ишим йўқ. Таваккал билан яшаш — ҳаётимнинг мазмуни. Ўша қиз менинг неварам, бутун оила аъзоларимиз бўйича ягона неварам. Унинг отаси ким бўлган, қандай яшаган, тупурдим. У менинг жигарим, томирларида менинг қоним окмоқда. Неварам келиб шу ерда яшайди.

Лидия шартта:

— У шу ерга келиб яшайдими? — деди.

Симеон унга назар ташлади.

— Сен каршимисан?

Лидия калласини сарак-сарак қилди. Кейин кулиб:

— Сиз, бировни уйингизга яшаш учун таклиф қилсангиз, мен қандай қилиб карши бўлай? Унинг қанақалиги мени қизиктириб қолди, холос, — деди.

— Қанақалиги дейсанми? Нимани назарда тутяпсан?

— Бу ерда бемалол тура олармикин, демокчиман.

Қария Симеон бошини кўтарди.

— Унинг ёнида хемириси ҳам йўқ. Хурсанд бўлиш керак бунинг учун.

Лидия елкасини қисди.

Симеон Альфредга ўгирилди.

— Тушун. Бу айрича Рождество бўлади. Ҳамма болаларим атрофимга йиғилади. Ҳамма болаларим-а! Билдингми, Альфред? Ана шундан келиб чиқиб фикр қил. Энди топ-чи, иккинчи меҳмон ким экан.

Альфред отасига ҳайратланиб қаради.

— Ҳамма болаларим! Топдингми, болам? Бу Харри! Уканг Харри.

Альфред оқариб кетди-ю, тутила-тутила деди:

— Харри... бўлиши мумкин эмас...

— Шахсан Харри жанобларининг ўзлари.

— Биз уни ўлган деб юрардик-ку.

— Йўқ, у тирик экан.

— Сиз... сиз уни уйга қайтиб келишга ундаяписизми?

Шунча қилғиликлардан кейин-а?

— Оқпадар, демокчисан-да, а? Гапинг тўғри. Ўтган ишга салавот, Альфред. Биз уни кучок очиб кутиб олишимиз керак.

— Ахир, у сизни ер билан битта қилиб кетди-ку...
Ҳаммамизниям. У...

— Унинг қилғиликларини санаб ўтиришнинг кераги йўқ. Айтаман десанг адо бўлмайди. Эсингда бўлсин, бу — Рождество, гиналар упутиладиган байрам. Биз ўша ноқобил фарзандни очик чехра билан кутиб оламиз.

Альфред ўрнидан турди.

— Вужудим ағдар-тўитар бўлиб кетди. Мен Харри вақти келиб шу хонадонга яна қайтади, деб ҳеч қачон ўйламагандим.

Симеон олдинга энгашди.

— Сен Харрини ҳеч қачон ёқтирмагансан, тўғрими?

— У сизни ер билан битта қилиб кетгандан кейин...

Симеон кулгига ўхшаган овоз чиқарди.

— Ким эскини эсласа — кўзи чиксин. Рождестводан асосий мақсад ҳам мана шу, тўғрими, Лидия?

Лидиянинг ҳам ранги бўзариб кетди. Уям қуруккина қилиб:

— Кўриб турибман, сиз бу йилги Рождествода кўн нарсани назарда тутган экансиз, — деди.

— Мен бутун оила аъзолари атрофимда тўпланишини ўйлаганман. Ҳаммаям соғ-омон бўлсин. Мен қариб қолган одамман. Кетяписизларми, болаларим?

Альфред шошиб чиқиб кетди. Лидия ҳам эрининг орқасидан кўзғалди-ю, кейин тўхтаб қолди.

Симеон ўғлининг орқасидан гапириб қолди.

— Ҳаяжонланиб кетди! Харри иккаласи бир-бирини отишга ўки йўқ эди. У Альфредни доим яниб юрарди. Масхара қилиб: «Аста юрар — тўғри турар», деб жиғига теккани-теккан эди.

Лидия кайнатасининг нимадир гапирмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаб турганини кўриб, ўзини тутди, индамади. Унинг ўзини хотиржам тутиши қариянинг асабини кўзгаган эди. Лидия буни сезиб:

— Чаён билан тошбақа¹, лекин биринчи бўлиб тошбақа етиб келади-ку, — деди.

— Ҳамма вақт эмас, — унинг гапини бўлди Симеон, — ҳа, доим эмас, азизим Лидия.

Лидия ҳамон ўша-ўша ним табассум билан деди:

— Кечирасиз, Альфреднинг олдига боришим керак эди. Хаяжонланиб кетди, ўзини йўқотиб қўйиши мумкин.

Симеон тиржайди.

— Ҳа, Альфред ҳаётдаги ўзгаришларни хушламайди. Ҳаддан ташқари вазмин.

— Ўғилларингиз ичида сизни энг кўи хурмат қиладигани Альфред, — деди Лидия.

— Бу сенга жуда ғалати туюлади, тўғримасми?

— Баъзан шунақа туюлган онлар ҳам бўлади, — тасдиқлади Лидия.

У хонадан чиқди. Симеон орқасидан қараб туриб кулди-ю, қўлларини ишқаб қўйди.

— Ғалати, — минғирлади у, — жуда ғалати. Рождествода ҳаммаси аниқ бўлади.

У ўрнидан базўр турди, кейин ҳассага таянгача хонанинг нариги бурчагида турган пўлат сандик томон юрди. Унинг кодиини терди. Эшикни очиб, қалтироқ қўллари билан ичинни титкилай бошлади.

Ундан кичкина халтачани топиб оғзини очди. Кейин бармоқлари орасидан ҳисобсиз олмос доначалари сочила бошлади.

— Менинг гўзалларим. Менинг ўша-ўша садокатли дўстларим сизлар. Олтин пулларга айланган дамлар қанақа ажойиб кунлар эди. Мен сизларни қирқишга, текислашга ҳеч қачон изн бермайман, азиз дўстларим. Ҳеч қачон аёлларнинг бўйинларини безамайсиз, уларнинг кулоқларига, бармоқларига тақилиб гўзаллик бахш этмайсиз. Сизлар меникисиз, қардрдон дўстларим. Сиз-

¹ Ўжарлик билан истеъдоднинг устидан ғолиб келишини англатувчи инглизча ибора.

гаям, менгаям баъзи нарсалар аниқ бўлиб турибди. Ай-тишларича, мен қарибман, касалмишман, беҳуда гап, мен хали соппа-соғман, яшайман. Ох, бу қари кўппакнинг баданида хаёт қанча жўш ураркин. Хали мен хаёт чангалдан жиндай бўлсаям, ҳузур, кайф-сафони суғуриб оламан. Ха-ха роҳат-фароғатни...

2-қисм.

23 декабрь

I

Эшикдаги кўнғирок зарб билан чалинди. Тресилиан етиб боргунча кўнғирок яна чалинди. Тресилианнинг жахли чикди. Қанақа тарбиясиз бесабр одам экан бу — жентльменнинг уйига ҳам шунақа кўнғирок қиладими, деган хаёлга борди. Агар бу Рождество гимнини айтадиган янги тўда бўлса, улар билан пачакилашиб ўтирмайман, деб кўйди.

Эшик оғаси эшикнинг юқори қисмидаги қиров босган ойнадан қараб баланд бўйли, шляпасининг айвони хиёл пастга туширилган йигитни кўрди-ю, эшикни очди. Эгнига арзон, бачкана гулли костюм кийган нотаниш бир йигит экан. Эхтимол, сурбет гадойлардан бўлса керак, деб ўйлади Тресилиан.

— Ё худойим-эй, Терисилиансиз-ку, — хайқириб юборди нотаниш. — Қалайсиз, оксокол?

Тресилиан келгиндининг юзига бир неча бор синчиклаб тикилиб қаради. Ҳа, бу ўша димоғдорлик бахш этадиган жағлар. Ўша қирра бурун ва телбанамо кўзлар. Кўп йиллар муқаддам қандоғ бўлса, хали ҳам шундай. Фарқи у вақтда бунақа аниқ кўзга ташланмас эди.

Эшик оғаси ҳаяжонлангандай хўрсиниб кўйди.

— Мистер Харри!

Харри Ли кулиб юборди.

— Афтидан, кўрkitиб кўбордим сени. Нимага кўркасан? Ахир мени кутишяпти-ку. Тўғрими?

— Ҳа, албатта, сэр. Шубҳасиз кутишяпти, сэр.

— Унда нега бунчалик хайрон бўлиб қолдинг?

Харри ўзини бир неча кадам орқага ташлаб уйнинг теңасига қаради. Маҳобатли, катта-катта қизил фиштлири чиройли қилиб терилган. Одамда яхши таассурот қолдиради.

— Халиям ўша-ўша хунукдан-хунук эски ховлижой, — деди Харри хулоса қилиб. — Асосийси, халигача бузилмаган. Отам қалай, Тресилиан.

— Ногирон бўлиб қолди десаям бўлади, сэр. Ўз хонасидан чиқмайди. Кам юради. Анча қувватдан кетган.

— Эҳ, қариб қуюлмаган чол!

Харри Ли башанг шляпаси билан шарфини Тресилианга тутқазиб уйга кирди.

— Хўш, Тресилиан, менинг жонажон акажоним Альфред қалай?

— Соппа-соғ, сэр.

Харри тиржайди.

— Мени зориқиб кутаётган бўлса керак-а?

— Шунақа бўлса керак, сэр.

— Бўлмаган гап. Аксиича. Гаров ўйнаймак, мен келишимни билиб дахшатга тушган бўлиши аниқ. Биз Альфред иккаламиз ҳеч қачон чиқишмаганмиз. Тресилиан, сен унда-бунда Инжилни ўқиб турасанми?

— Нега ўқимас эканман, сэр, баъзан ўқиб тураман.

— Саёк ўғилнинг қайтиб келиши бобиши ўқиганми-сан? Яхши акасига бу ёқмаган, мутлако ёқмаган. Хушфёъл уй кизи Альфредга ҳам менинг келишим ёқмаслигига ишончим комил.

Тресилиан ерга қараганча индамай тураверди. Унинг бу ҳолати суҳбат ёқмаганини англатарди. Харри Тресилианнинг елкасига қоқди.

— Оксокол, қаш мени хонага бошла-чи, деди у. Мени сузағон буқа кутиб турганига ишончим комил. Тўппа-тўғри унинг олдига олиб кир.

Тресилиан:

— Сэр, марҳамат қилиб аввал мана бу ёққа, мехмонхонага юринг. Ҳозир қим қайси хонага жойлашганини аниқ билмайман... Сизга машина жўната олмадик, сэр. Чунки қай вақтда келишингизни аниқ билмагандик.

Харри бош қимирлатиб қўйди. Кейин Тресилианнинг ортидан атрофга аланглаб дахлиз бўйлаб кетди.

— Эски буюмлар хали-хамон ўша жойида турибди, — деди у. — Менимча, бундан йигирма йил муқаддам шу уйдан чиқиб кетган бўлсам, ҳеч нарса ўзгармабди.

Харри Тресилианнинг кетидан меҳмонхонага кирди. Қари хизматкор:

— Бориб қарай-чи, мистер ёки миссис Альфред қасрдайкин, — деди-ю, шоша-пиша чиқиб кетди.

Харри Ли хонага кирибок дераза рахтида ўтирган кизни кўриб хайрон қолганча тўхтаб қолди. У кўзларига ишпонмай қорасоч, қора тўр гўзал кизга тикилиб қолди.

— О, худойим! — деб юборди у хайратланиб. — Кимсиз, отамнинг еттинчи — энг гўзал хотини эмасмисиз?

Пилар дераза рахтидан ирғиб туриб унга яқин келди.

— Мен Пилар Эстрададосман, — ўзини таништирди у.

— Ўзингиз-чи, онамнинг акаси, яъни тоғам Харри бўлсангиз кераг-ов.

Харри ундан кўзини узмай туриб, деди:

— Шунақа денг-а! Женнининг қизи.

— Қизиқ, нима учун отамнинг еттинчи хотини эмасмисиз, деб сўрадингиз? Отангизнинг ростдан ҳам олтилта хотини бўлганми?

Харри кулиб юборди.

— Йўқ, ўзи аслида қонуний битта хотини бўлган. Биласанми. Пил... Отинг нимаиди?

— Пилар.

— Гап бундай, Пилар, бу дахмада сендай бир гулни кўриб эсанкираб қолдим.

— Бу дахм... Нима дедингиз, илтимос, такрорланг.

— Қўриқчилар билан лик тўла музейда демокчийдим? Бу хонадондан мен ҳамма вақт жирканиб келганман. Уйга қайта кирдим у одатдагидан ҳам баттар деган хулосага келдим.

Бу гаплардан қаттиқ хайратга тушган Пилар хаяжонланиб кетди.

— О йўғ-а, бу ер жуда гўзал экан. Мебеллар антика, ҳамма ёқлагини жимжимадор гулларга тўла юмшук гиламларни қаранг. Булар бари жудаям сифатли, унинг устига қиммат.

— Бу жихатдан гапинг тўғри, — кулди Харри. Суҳбат унга ёқиб тушган эди. — Биласанми, сендай гўзал кизни мана шу анжомлар орасида кўриб хечам ўзимга...

У гапини тугатолмади, хонага Лидия кириб тўғри Харрига томон юриб кела бошлади.

— Салом, Харри. Мен Альфреднинг хотини Лидияман.

— Салом, Лидия, — Харри Лидияга кўл чўзаркан, унинг ёқимли чехраси, чиройли юришига беш кетди. «Бунақа гўзал юриш ҳамма аёлларга ҳам пасиб этавермайди.

У гарчанд ёқимли бўлса-да, ниҳоятда каттиккўл. Бунақа одамга хеч қачон ишонмаган бўлардим...» деб кўйди ичида.

Лидия ҳам бир зум унга бошдан-оёқ қараб, табассум билан:

— Қалай уй, шунча йил кўрмадингиз? Ўзгариш борми ёки ҳали ҳам ўша-ўшами?

— Деярли ўша-ўша, — у хонага назар ташлаб чиқди. — Лекин хоналар таъмир қилинганми?

— О, кўп марга.

— Сизнинг раҳбарлигингиз остида бўлса керак. Сиз тамоман ўзгартириб қоборибсиз.

— Ҳа, эҳтимол.

Харри кутилмаганда унга қараб шодон кулиб кўйди. Харрининг кулгиси қария Симеоннинг кулгисига ўхшаб кетганидан Лидия титраб кетди.

— Энди тамоман янгиланиб кетибди. Акам Альфред боболари замонида бу ерларга келиб қолган одамнинг кизига уйланибди, деган гап қулоғимга киргандек бўлганди.

Лидия кулиб деди:

— Балки, шундай бўлгандир. Лекин у замонлар ўтиб, одамлар ҳам ўзгариб кетган.

— Альфред печага кирди? — сўради Харри. — Ҳалиям илгаригидайи зикна ва мўминтой бўлиб юрибдими?

— Уни ўзгардим, йўқми деб нимани назарда тутаётганингизни билолмай турибман.

— Бошқалар қалай? Бутун Англия бўйлаб сочилиб юришибдими?

— Йўк, ҳаммаси Рождество байрамига етиб келишди.

Харрининг кўзлари хайратдан катта-катта очилиб кетди.

— Рождествода бугун оила аъзолари йиғилмоқчимиз? Қарияга нима бўлди? Бунақа оилавий биродарлик туйғулари унга бир умр бегона бўлиб келган эди-ку. Ундан ташқари отамнинг оила билан бирон марта бўлсин қизиққанини эслолмайман. Қайта туғилганга ўхшайди.

— Эҳтимол, — қуруққина қилиб деди Лидия.

— Акам Жорж қалай? — сўради Харри. — Халиям ўша-ўша зикнами? Ёшлигида чўнтагидаги пулдан ярим тийин бировга ўтиб қолса, додлайвериб ҳамма ёкни бузиб юборарди.

— Жорж ҳозир парламент аъзоси. Уэстеримдан вакил.

— Нима? Ўша чағир кўз парламентга аъзо бўлганми? Ана буни қаранг-а!

Харри бошини оркасига ташлаб хахолаб кулиб юборди. У шу қадар каттик кулдик, бу кулги мўъжазгина хонада унинг қўпол ва одобсизлигига далил бўлиб янгради. Пилар хайрон бўлганидан оғзи очилиб қолди. Лидия бўлса, чўчиб тушди.

Харри оркасида ҳаракат шарпасини сезиб ўгирилди. Қараса, эшикнинг олдида Альфред жимгина Харрига галати қараш қилиб турибди.

Харри котиб қолди. Бир оздан кейин унинг лабларида табассум ўйнади. У акасига қараб юрди.

— О, Альфред, ўзингмисан?

Альфред калласини кимирлатиб қўйди.

— Салом, Харри.

Улар бир-бирига тикилиб қолишди. Лидия енгил нафас олди. «Бу қадар ҳам аҳмоқчилик бўладими, — унинг хаёлидан шу фикр кечди. — Худди бир-бирини гажиб ташлашга тайёр турган итларга ўхшайди-я».

Пиларнинг кўзлари яна ҳам каттароқ очилди. Аччиғи чиққанидан «кимирламай бир-бирига рақиблардай тикилиб туришини қара, нега улар бир-бирининг қучоғига отилишмаяпти? Ҳа, инглизларда бунақа одат йўк. Лекин жилла қурса, яхшироқ гаплашса бўлади-ку. Нимага бир-бирига ўқрайиб гуришибди» — деб ўйлади.

Нихоят Харрининг тили калимага келди.

— Биласанми, яна кайтиб келишим ғалати кўриняпти.

— Эхтимол. Сен уйни тарк этиб кетганингдан буён... кўп сувлар окиб кетди.

Харри бошини силкиб энгагини силаб кўйди. Бу унинг одати бўлиб, бировнинг жиғига тегмоқчи бўлса, шундай қилиб кўярди.

— Умуман олганда, — деди Альфред, — келганингдан хурсандман... — бир оз тўхтаб сўнгги сўзига алоҳида урғу берди, — ўз уйингга...

II

— Эхтимол мен энг фосик одам бўлгандирман, — деди Симеон Ли.

У ўриндикка суяниб олган, ўйга ботганча энгагини кўтариб бир бармоғи билан силаб ўтирарди. Қаршисида каминдаги оловнинг тилчалари ўйнаб турибди. Ёнида кўлида панье-маше¹дан килинган қалқонча ушлаган Пилар ўтирарди, бу билан оловнинг ховуридан юзини тўсиб олган. Онда-сонда у билан ўзини елпиб ҳам кўярди. Симеон бўлса унга тикилар ва бундан хузур қилаётганини яшириб ҳам ўтирмасди...

У худди ўзи билан ўзи сўзлашаётгандай гапдан тўхтамас, ёнида гўзал қизнинг ўтириши эса унга илхом берарди.

— Ха, мен ахлоқсиз бўлганман. Сен нима деб ўйлайсан?

Пилар елкасини қисди.

— Хамма эркаклар ҳам ахлоқсиз бўлишади. Роҳибалар шунақа дейишади. Шунинг учун уларнинг гуноҳини худодан сўраш керак.

— Лекин мен хаммаданам худо ургани бўлганман. — Симеон кулиб юборди. — Лекин бундан афсусланмайман. Заррачаём. Мен ҳар бир дақиқадан... роҳатланиб фойдаланганман. Одамлар, одам қариганда қилган гуноҳларига тавба қилиши керак, дейишади. Бўлмағур гап.

¹ Елим, гипс ва бўр қўшиб аралаштирилган қоринша. Пресслаб ҳар хил буюмлар ясашда ишлатилади.

Мен тавба қилмайман. Айтувдим-ку ахир сенга, қилмаган ишим қолмаган деб. Гунохим кўп, кимларнидир алдаганман. Ниманидир ўғирлаганман, ёлғон гапирганман. Худо урсин ёлғон бўлса. Эҳ, аёллар! Ҳамма вақт аёллар билан ишим бўлган. Кимдир менга бир араб шайхининг қирк ўғлида шахсий соқчи бўлганлигини гапириб берган эди. Ҳамма ўғиллари дсярли тенгдош бўлган экан. Ха-ха. Қирқта! Билмайман, қирқта фарзанди бўлганлиги менга қоронғи-ю, лекин гаров ўйнайман, агар болаларимнинг башарасини кўришни хоҳлаганимда, мен ҳам уларга шахсий соқчи асрашим мумкин эди. Булга нима дейсан, Пилар? Қалай, хайрон бўлмаяпсанми?

Пилар бошини кўтариб Симеон Лига қаради.

— Нима учун хайрон бўлишим керак экан? Эркак киши аёлларнинг кўнглини овлаши керак. Менинг дадам ҳам шундай бўлган. Шунинг учун ҳам аёллар кўнчилиги бахтсиз бўлишади. Черковга боришади, ибодат қилишади.

Қари Симеон қовоғини солди.

— Мен Эдилейдни бахтсиз қилганман, — деди у секин ҳамсухбатини унутиб, ўзи билан гаплашаётгандай. — Эҳ, худойим, аёллар нега бунақайкин-а! Мен унга уйланганимда, бадани оппок, юзлари қил-қизил анордай, худди тортилган суратдай гўзал эди. Кейин нима бўлди? Йиғидан боши чикмади. Хотин киши тинимсиз шикоят қилаверса, минғирлаб йиғлай берса, эркак ваҳшийлашиб кетаркан. Иродаси букилади. Эдилейднинг айби шу эди. Жилла курса менга бир марта бўлсин гап қайтаргандаям майлийди. Ҳеч қачон юзимга тик қарамаган. Унга уйланганимда энди бўлди, оила кураман, илгариги саёқ юришларимга бархам бераман, деб ўйлагандим...

У каминдаги оловга қараганча жимиб қолди.

— Оила курдим... Э, худойим-а, шуюм оила бўлди-ю, — у захархандалик билан кулиб юборди. — Буларга бир қара. Йўқ, уларга яхшилаб назар сол. Бирон-тасида фарзанд йўқ. Наслимизни ким давом эттиради. Наҳотки уларнинг томирида заррачаям менинг қоним оқмаётган бўлса? Никоҳсиз бўладими, никоҳлими бирон-тасида ўғил йўқ. Альфредни қара: э худойим-эй, итга ўхшаб ялинчоқ кўзлари билан қараганда бутун вужудим

музлаб кетади. Ўзингни томдан ташла десам ташлашга тайёр. Шунақаям аяқов бўладими одам деган. Лидия хотини, у менга ёқади. Мени яхши кўрмаслиги бор гап. Ўша ювош эрини деб мен билан чиқишишга мажбур. — Чол камин ёнида жимгина ўтирган қизга қараб қўйди.

— Пилар, эсингда бўлсин, ҳаддан ташқари садокат ҳам одамни эзиб ташлайди.

Пилар унга қараб кулиб қўйди. Қизнинг карашмасидан ва ўзини яқин тутишидан жонланган чол давом этди:

— Жорж-чи? У қанақа одам? Эшакмия! Вужуди муз. Бориб турган маҳмадана, мияси йўк, бунинг устига хасис. Ёки бўлмасам Дэвидни олайлик. Бир умр ақл кирмаган, аҳмоқ ва хаёлпараст. Опасининг эркаси эди. У мана шунақа. Битта қилган ақлли иши зехнли аёлга уйлангани — уни кўргансан, — чол ўриндиғининг тирсак кўядиган жойига шапатилаб уриб қўйди. — Харри болаларимнинг ичида бутунроғи. Бечора, йўлини тополмай юрибди. Хар холда озгина бўлсаям юрагида ўти бор.

Пилар унинг бу гапига кўшилди.

— Ха, у келишган. У осмонга қараб хахолаб кулади. У менга жуда ёқади.

Қария Пиларга қараб қўйди.

— Шунақами? Харри қизларга жуда ёқади. Бу тарафдан отасига тортган. — У хириллаганча овозини чўзиб кулди. Мен яхши яшадим. Ха, жуда яхши яшадим. Ҳаммасини кўрдим.

— Испанияда бизда шунақа бир нақл бор. — деди Пилар. — Худо айтаркан: бу дунёда хоҳлаган нарсангни олгин, лекин қарзингни тўлаб орани очик ҳам килиб қўй.

Симеон буни маъқуллагандай ўриндикка уриб қўйди.

— Яхши. Тўғри гап. Нима хоҳлаган бўлсам олдим...

— Ораям очик килиб қўйилганми қарзни тўлаб?

Симеон кулишдан тўхтаб, ўриндикка тўғри ўтириб олди-ю, Пиларга тикилди.

— Нима дединг?

— Мен, олган нарсангизнинг ҳақиниям тўлаб қўйган-мисиз, ледим, бобожон.

Симеон Ли ўйланқираб жавоб берди:

— Билмайман...

У тўсатдан пайдо бўлган ғазабини босолмай ўриндик-ни уриб юборди.

— Қизча, бунақа савол беришга сени нима мажбур қилди?

— Билишга қизикаман-да, — деди Пилар.

У қўллари билан юзини ярим тўсганча қотиб қолди. Кўзлари эса сирли ва айбона боқиб турарди. Пилар ўз поз-карашмасининг кучига ишонган кўйи бошини мар-рур кўтариб олган эди.

— Ах, шайтонча... — вишиллади Симеон.

Пилар аста гапира бошлади.

— Лекин мен сизга ёқмади-ку, бобожон. Сиз билан бирга ўтиришимни яхши кўрасиз-ку.

— Ҳа, яхши кўраман. Сендай ёш ва гўзал санам билан гаплашмаганимга анча бўлди. Гаплашиб ўтириб қариб шиқиллаб қолган суякларимга иссиқ югурди. Ахир сенинг томирларингда менинг қоним оқяпти-ку... Жен-ниферга офарин, оиламизда энг муносиби шу бўлиб чиқ-ди.

Пилар кулиб қўйди.

— Эсингда тут, мени лақиллатолмайсан, — деди Си-меон. — Менинг вайсашларимга чидаб ўтиришингнинг сабабини яхши биламан. Ҳамма гап пулда, ҳа, бойлик-да... Ё, қари бобонгни ростдан ҳам севаман, деб ишон-тирмоқчи бўлаясанми?

— Йўқ, мен сизни севолмайман, — жавоб берди Пи-лар. — Лекин сиз менга жуда ёқасиз. Бу ҳақ гап, бунга ишонишингиз керак. Биламан, сиз ахлоқсиз ҳаёт кечир-гансиз. Мана бу ҳам менга ёқадн. Вужудингизда ҳаётга бўлган интилиш оила аъзоларингизнинг ичида фақат сизда кўпроқ бўлган. Кўп гаройиб воқеаларни гапириб беряп-сиз. Дунёни кезиб чиқибсиз, ҳаётингиз гўзал саргузашт-ларга бой. Агар эркак бўлганимда мен ҳам худди шун-дай қилган бўлардим.

Симеон маъқуллаб қўйди.

— Ҳа, гапингга ишонаман... Бизнинг томирларимиз-да лўдиларнинг қони оқади, дейишади. Харрини ҳисобга олмаганда бу нарса бошқа болаларимда намоён бўлгани йўқ. Лекин билишимча, бу сенда ҳам ўзини намоён қил-ганга ўхшайди. Билиб қўй, керак бўлганда мен жуда сабр-бардоқлиман. Бир вақтлар мени лақиллатган одам-

дан ўчимки олиш учун ўн беш йил кутишимга тўғри келган. Сабр-бардош Лилинг характеридаги асосий нуқталардан бири. Улар буни эрдан чиқаришмайди. Йиллар ўтиб бўлса ҳам улар ўз насибаларини олишади. Ҳалиги одам мени роса чув туширган эди. Қулай фурсат келишини ўн беш йил кутдим, охири шундай зарба бердимки, охир-окибат хонавайрон бўлиб, шир яланғоч қолди.

У аста кулиб қўйди.

— Бу воқеа Жанубий Африкада бўлганмиди? — сўради Пилар.

— Жуда ажойиб ўлка, у ер.

— Демак, сиз у ёққа қайтиб борган экансиз-да?

— Оила қурганимдан кейин беш йил ўтиб борганман.

Бу охириги боришим бўлди.

— Унгача-чи? У ерда қўп вақт турганмисиз?

— Ҳа.

— Булар ҳақида гапириб беринг.

Чол гапга тушди. Пилар юзини елпигич билан елпиб эшита бошлади. Унинг овози пасайиб кейин тўхтади.

— Шошма, ҳозир сенга бир нима кўрсатаман. — Симеон аста ўриндикдан турди, ҳассага таяниб оқсоқланча хонада юра бошлади. Катта пўлат сандикнинг олдига бориб уни очди. Кейин кизга ўгирилиб ёнига чакирди.

— Мана бу тошчаларни қара. Ушла, бармоқларинг орасидан шопир.

Чол кизнинг ажабланиб турган юзига қараб кулиб юборди.

— Буларнинг нима эканлигини биласанми? Болам, олмос дейдилар буни, олмос.

Пиларнинг кўзлари ҳайратдан катта-катта очилиб кетди, у тошларни яна бир кўздан кечириб чиқиб хайкириб юборди: — Ахир булар майда тошлар-ку!

Симеон кулиб қўйиб деди:

— Йўнилмаган олмослар булар. Буларни мана шундай ҳолатда топиб олишади.

Пилар ишонқирамай сўради:

— Уларга ишлов берилса, кейин ҳақиқий олмос бўладими?

— Албатта.

— Оловдай ёниб яркирайди ҳамми?

Пилар болаларча соддалик билан деди:

— О, ишонгим келмайди.

— Ростдан шунақа бўлади.

— Бахоси қимматми?

— Жуда қиммат. Ишлов бермасдан бир нима дейиш кийини. Хар холда мана шу кичкина копчиқ бир неча миңг фунт туради.

Пилар бир оз жимликдан сўнг сўзларни бўлиб-бўлиб зўр-базўр гапирди:

— Қанча... миңг фунт?

— Тўккиз — ўн миңг, кўрмаяпсанми, йирик-йирик.

Пилар ажабланиб сўради:

— Унда буларни нега сотмайсиз?

— Чунки уларни шу ерда ушлаб туриш менга ёқади.

— Ахир бу жуда кўп пул бўлади-ку.

— Менга пул керакмас.

— Ха, бундай денг. Унда, — деди Пилар, — нега ишлов бериб чиройли қилишга тошширмайсиз.

— Чунки буларнинг шундай туришини хуш кўраман. — Чолнинг бапараси тумшайди. Юзларини ўгириб зўр-базўр эшитиларли қилиб минғирлади. — Мен буларни кўлга олиб бармоқларим орасидан сизиб ўтказсам ўтмишимга қайтаради... Бошимга яна ўша куёш нурлари тушгандай бўлади, турфа гулларнинг ислари димоғимга урилади. Буқалар, дўстим қари Эб, йнгит-яланглар, ажойиб окшомлар хотирамда жонланиб, уларни кўргандай бўламан.

Эшик енгил тақиллади.

— Буларни пўлат сандикка кўйиб эшигини ёп, — деди Симеон. Кейин: — Кириңг, — деди.

Хорбури одатдагидек тавозе билан товушсиз кириб келиб маълум қилди:

— Пастда нонушта тайёр.

III

— Шу ерда экансан-ку, Дэвид, — деди Хилда. — Мен бўлсам сени қидириб ҳамма ёқни айланиб чиқдим. Юр, бу ердан чиқайлик, хона жуда совуқ экан.

Дэвид тезда жавоб бера қолмади. У ранги ўчиб кетган гулдор ўриндиққа тикилганча қотиб турарди, кейин:

— Бу онам ўтирадиган ўриндик, — деди. — Доим мана шу юмшоқ курсида ўтирарди... Қандай бўлса шундай турибди. Фақат озгина ранги ўнгибди, холос.

Хилданинг кенг пешанасида майда чизикча пайдо бўлди.

— Тушунаман. Дэвид, кетдик бу ердан. Хона жуда совуқ экан.

Дэвид унинг гапларига эътибор бермади. Хонага алаинглаб қараб шундай деди:

— Онам кўп вақтини шу ерда ўтказарди. Мен эсам мана бу стулга ўтириб олардим, онам менга китоб ўқиб берарди. Китобнинг номи «Жек улканлар қотили» эди. Ҳа-ха, ўша китобнинг номи шундай эди. Ўшанда мен олти ёшда эдим.

Хилда келиб шартга унинг қўлтиғидан олди.

— Азизим, юр меҳмонхонага. Бу ер иситилмас экан.

Дэвид унга бўйсуниб ўгирилди. Лекин хотини эрининг бадани енгил қалтираётганини сезди.

— Ҳаммаси қандай бўлса, — шивирлади у, — ҳаммаси қандай бўлса, ўшандок. Худди вақт тўхтаб қолгандай.

Хилда қандайдир безовта эди. Лекин ўзини қувноқ тутишга интиларди.

— Қизик, ботқалар қасрда экан? Нонушта пайти ҳам бўлиб қолди.

Дэвид Хилдадан қўлини бўшатиб, бошиқа эшикни очди.

— Ўшанда мана бу ерда пианино турарди... Ия, ҳалиям жойида турибди-ку. Қизик, созланганмикин?

У стулга ўтириб пианинонинг қопқоғини очди. Бармоқлари клавишларнинг устида аста йўрғалай бошлади.

— Балки буни вақти-вақти билан сошлаб туришгандир.

Дэвид пианинони чалиб кўрди.

Кейин ўтириб, босиқлик билан чалишга тушди. Унинг бармоқлари остидан чиққан куй бир маромда хона бўйлаб тарала бошлади.

Хилда:

— Қайси куй бу? Лекин жуда таниш, қайси куйлигини эслолмаяпман. — деб сўради.

— Бу куйни чалмаганимга ҳам анча бўлди, — деди Дэвид. — Онам шу куйни жуда яхши кўрарди. Бу Мендельсоннинг «Сўзсиз кўшиқ» куйи.

Юмшок, қалбларни аллаловчи майин куй хонани тўлдириб юборди. Хилда:

— Илтимос, Моцартдан бир нима чалиб бер, — деди.

Дэвид калласини кимирлатди-ю, Мендельсоннинг бошқа куйини чала бошлади.

Кейин бирдан клавишлардан кўлини узиб, бир ҳаракат билан шартта ўрнидан турди. Унинг бутун вужуди калтирарди. Хилда унинг ёнига келди.

— Дэвид, Дэвид...

— Кўявер, қўявер, хозир ўтиб кетади, — деди у.

IV

Кўча эшикнинг кўнғироғи қаттиқ жиринглади. Буфетда ўтирган Тресилиан ўрнидан туриб, аста эшик томон йўналди. Кўнғироқ такрор чалинди. Хизматкор эшикдаги ойнадан хўмрайиб қаради-ю, шляпасининг кенг айвони пастга эгилган эркак кишининг қорасини кўрди.

Тресилиан кўлини пешанасига қўйиб тикилди. Нима, шайтон васвасасими бу: ҳаммаси такрорланаётганга ўхшайди.

Ҳа, илгариям худди шундай бўлган эди. Эсида турибди.

Эшик зулфини итариб очди-ю, хотиржам бўлди. Эшикда турган киши сўради:

— Мистер Симеон Ли шу ерда яшайдими?

— Ҳа, сэр.

— Мумкин бўлса уни кўрмокчи эдим.

Нотаниш кимсанинг гап оханги ниманидир элас-элас эста солди. Тресилиан бу овоз эгасини бир вақтлар мистер Ли Англияга биричи бор келганда эшитган эди.

У тарадудланиб жавоб берди.

— Сэр, мистер Ли ногирон. У камдан-кам ҳолларда бировни қабул қилади. Агар сиз...

Нотаниш одам унинг сўзини бўлди. Чўнтагидан конверт чиқариб эшик оғасига узатди.

— Илтимос, маа шуни мистер Лига берсангиз.

— Ҳўн бўлади, сэр.

Симеон Ли конвертни очиб, ичидан бир варақ коғоз олди. Ажабланиб қошлари юқори кўтарилди ва кейин кулиб кўйди.

— Мўъжиза, ха-ха, бошқа нарса эмас, — деди у. Кейин эшик оғасига мурожаат қилди.

— Мистер Фаррни бошлаб кел, Тресилян.

— Хўп бўлади, сэр.

— Ҳозиргина ўзим ҳам кекса дўстим Эбиназар Фаррни ўйлаб турувдим, — деди Симеон, — Кимберлидаги шеригим. Қарабсанки, унинг ўғли эшик қоқиб турибди. Тағин ёлғиз ўзи.

Тресилян қайтиб келиб:

— Мистер Фарр келди, — деб маълум қилди.

Стивен Фарр оёқлари қалтираб қадам ташлаши натижасида пайдо бўлган асабий ҳаяжон билан кириб келди. Гапирганда унинг жанубий африкалик одамларга хос талаффузи яна ҳам кўпроқ сезила бошлади.

— Мистер Лимисиз?

— Кўрганимдан хурсандман. Демак, сиз Эбанинг ўғли экансиз-да?

Стивен Фарр хижолат тортиб кулиб кўйди.

— Кўхна Англияга биринчи бор келишим, — деди у. — Агар Англияга бориб қолсам, отам доим сизни излаб топишим кераклигини уқтирарди.

— Тўғри қилибсиз, — деди қария ўгирилиб. — Мана бу дўндикча менинг неварам Пилар Эстрададос.

— Миннатдорман, — деди Пилар мулоимлик билан. Стивен Фарр бундай учрашувдан қониқиб ҳосил қилиб: «Оббо шайтонча-ей, мени кўриб ўзини билмаганга солди-я. Фақат бир дақиқа довдиради, холос», деб кўйди.

Стивен бир оз ҳаяжон билан жавоб берди:

— Мисс Эстрададос, сиз билан танишганимдан беҳад хурсандман.

— Ташаккур, — деди Пилар.

Стивен Ли Фаррга қараб:

— Ўтиринг, менга ўз ҳақингизда гапириб бериш. Англияга узок муддатга келдингизми? — деди.

— Энди келиб олдим, бу ёғига шошилмайман.

Симеон кулиб юборди.

— Тўғри қиласиз. Бирмунча вақт бизникида туришингиз ҳам мумкин.

— Раҳмаг, сэр. Бировнинг хонадоида ноқулайлик туғдиришдан хижолат тортаман. Рождествога бор-йўғи икки кун қолди.

— Рождествони биз билан бирга нишонлашингиз мумкин, ёки бошқа режаларингиз борми?

— Йўк, ҳеч қанақа режам йўк. Лекин менга жуда... ноқулай. Симеон унинг гапини бўлди:

— Демак, масала ҳал. Пилар:

— Ҳа, бобожон.

— Бор, Лидияни чақир. Байрамда яна битта меҳмонимиз бўлади. Олдимга кириб кетсин.

Пилар туриб чиқиб кетди. Стивен унинг орқасидан кўз кири билан кузатиб қолди. Бу ҳол Симеоннинг назаридан четда қолмади.

— Бу ёкка тўғри Жанубий Африкадан келяпсизми?

— Шундай деса ҳам бўлади.

Орадан бир неча дақиқа ўтиб, Лидия кириб келди.

— Бу йигит Стивен Фарр бўлади, — таништирди Симеон. — Эски дўстим ва шеригим Эбиназар Фаррнинг ўғли. Агар сен унга биронта хона ажратиб бера олсанг, Рождествони биз билан бирга ўтказди.

Лидия табассум қилди.

— Топилиб қолар, — деди у ва нотаниш йигитнинг куёшдан қорайган юзига, кўм-кўк кўзлари ва алп қома тига назар ташлади.

— Бу келиним, — таништирди Симеон Лидияни.

— Барибир ўзимни ноқулай сезаман, — деди Стивен хижолат чекиб. — Ҳеч қандай огоҳлантиришсиз оилавий тантанангизга суқилиб кириб олишим қандай бўларкин.

— Болам, энди сен оиламиз аъзоси бўлдинг, — деди Симеон, — ўзингни шундай деб ҳисоблайвер.

— Жуда олижаноб экансиз, сэр.

Пилар хонага қайтиб кирди. У аста камин олдида чўқди-да, елпигични олди. Кейин билакларини аста букиб ўзини елпий бошлади. Унинг кўзлари одоб билан пастга эгилган эди.

I

— Дада, сиз ростдан ҳам шу ерда қолишимни хохла-
япсизми? — сўради Харри. У бошини орқага ташлаб
олди. — Мен назаримда арининг инини кўзғаб қўйганга
ўхшайман.

— Қайси маънода? — кескин қилиб сўради Симеон.

— Мана, Альфредни олайлик, — деди Харри. —
Акажоним келганимдан жуда хафа.

— Парво қилма! — шанғиллади Симеон. — Бу уйда
хўжайин мен.

— Шундай бўлса ҳам, сэр, назаримда, сиз ҳам маъ-
лум даражада Альфреднинг қўлига қараб қолгансиз. Мен
ораларингизга совуқчилик туширишни истамайман...

— Сен мен нимани хохласам шуни қиласан, — унинг
гапини бўлди отаси.

Харри эснади.

— Барибир бу ерда муқим қолиб кетишимга ишано-
лмайман. Дунё кўрган одамга уйда тикилиб ўтириш жуда
оғир.

— Уйланиб, оила курсанг бўлармиди, — деди отаси.

— Кимга уйланаман? — сўради Харри. — Афсус, ўз
жиянимга уйланомайман-да. Жудаям офатижон экан,
қурмағур.

— Хархолда сезибсан-да?

— Уй шароитига келсак. Ланашанг Жорж сиртдан
қараганда жуда яхши ўрнашиб олганга ўхшайди. Хотини
қанақа аёл?

Симеон елка қисди.

— Қаердан билай? Афтидан, Жорж уни модалар
намойишида тонганга ўхшайди. Айтишича, отаси истеъ-
фолаги денгиз офицери экан.

— Қандайдир юк ташувчи кема командирининг ик-
кинчи ёрдамчисидир-да, — деди Харри менсимай. —
Агар Жорж ўзини эркакка ўхшаб тутмаса, бошида ёнғок
чақади.

— Жорж аҳмоқ, — деди Симеон Ли.

— Нимасига ишониб унга тегдийкин? Пулига учди-
микин? — деб сўради Харри.

Симеон елка қисди.

— Альфреднинг эсини киритиб қўяман деб ўйлаян-
сизми? — деб сўради Харри.

— Уни тезда ўзига келтириб қўямиз, — саркашлик
билан минғирлади Симеон.

У ёнидаги стол устида турган кўнғирокни чалди. Бир
зумда Хорбури пайдо бўлди.

— Мистер Альфредни бу ерга таклиф қилинг.

Хорбури чиқниши билан Харри шошилмай деди:

— Бу нусха эшик ортида туриб ҳамма ганга қулок
солади.

— Эхтимол, — елка қисди Симеон.

Хонага шоша-пиша Альфред кириб келди. Бу ерда
укасини кўриб хаяжондан ёноғи уча бошлади. У Харри-
ни назар-писанд қилмагандай Симеон Лига мурожаат қил-
ди:

— Дада, мени чақирдингизми?

— Ха, ўтир. Мен бундан буён ўйимизда яна икки
одам яшашини эътиборга олиб унча-мунча ўзгариш қил-
сакмикан, деб ўйлагандим.

— Иккита одам?

— Пилар, табний шу ердан бошпана топмоқчи, Хар-
ри ҳам бир умрга қайтиб келди.

— Харри шу ерда яшамокчими? — сўради Альфред.

— Нега яшамас эканман, ҳақким йўқми, ака? —
деди Харри.

Альфред шахд билан ўгирилди.

— Менимча, яшаш-яшамаслигини ўзинг яхши бил-
санг керак.

— Кечирасану, гапингни тушунолмаяман.

— Нимасини тушунолмаяпсан? Шунча қилгиликлар-
ни қилиб қўйиб-а? Бемаъни хатти-харакатларинг, жан-
жал-тўполонларингдан кейин...

Харри қўлини силкиди.

— Булар бари ўтмишда қолиб кетди, ака.

— Отаннинг тузига тупуриб, уни оёқости қилганла-
ринг-чи.

— Менга қара, Альфред, менимча бу масалани қан-
дай ҳал қилиш сенинг эмас, отамизнинг иши. Агар пада-

римиз бўлган кўнгилсизликларни кечириб, ўтган ишга саловот деса...

— Кечираман, — деди Симеон. — Нима бўлсаям Харри менинг пушти камаримдан бўлган фарзандим, Альфред.

— Лекин бу барибир менинг вазабимни кўзгайди. Бу гапларни отамизни, унинг ҳозирги ҳолатини ўйлаб айтяпман.

— Харри шу ерда яшайди, тамом-вассалом, — деди Симеон. — Мен шуни хоҳлайман. — У шундай деб ўғилларининг елкасига қўлини қўйди. — Мен Харрини яхши кўраман.

Альфред ўрнидан туриб хонадан чикиб кетди. Унинг ранги бўздай оқариб кетганди. Унинг кетидан шодон кулганча Харри ҳам чиқди.

Симеон кулиб қўйди. Кейин шарпа сезиб, чўчиб орақасига қаради.

— Ким у, шайтон ургур! Сизмисиз, Хорбури? Бу нима қилик, мудом ўғринча пусиб юрасиз-а!

— Узр, сэр.

— Майли. Қулоқ солинг. Сизга бир нечта топширигим бор. Ҳамма — тушунарсизми, ҳамма тушлиқдан кейин шу ерга келишсин.

— Хўп бўлади, сэр.

— Яна. Улар келишганда сиз ҳам киринг. Лекин бу ерга киришдан олдин йўлакнинг ўртасида мен эшиктадиган қилиб овоз беринг. Нима десаңгиз ҳам майли. Тушунарлими?

— Ҳа, сэр.

Хорбури пастга тушиб кетди. У, Тресилианга:

— Агар билгингиз келса, айтиб қўяй, Рождество жуда хуш кайфиятда ўтадиганга ўхшайди, — деди.

— Буни қандай тушунинг мумкин? — деди Тресилиан норози оҳангда.

— Шошмай туринг, мистер Тресилиан, хали ўзингиз кўрасиз. Бугун арафа, ҳамма ёқда Рождество руҳи сокин кезиб юрибди. Лекин бу ерда эса шубҳам бор.

Улар хонага киришиб, девор бўйлаб туриб қолишди.

Симеон телефонда гаплашаётган эди.

У қўли билан:

— Ҳаммангиз ўтиринглар. Мен бир дақиқадан кейин бўшайман, — дегандай ишора қилди.

— «Чарлтон, Хожкинс ва Брейс» фирмасими? Чарлтон, бу сизмисиз? Сиз билан Симеон Ли гаплашяпти. Ҳа, ёлғонми? Ҳа... Йўқ. Мен янги васиятномамни расмийлаштириб қўйсангиз, дедим... Ҳа, аввалги васиятномамни ёзганимга ҳам анча вақт бўлди... Вазият ўзгарди... Йўқ, унчалик шошилишч эмас. Рождество байрамида кайфиятингизни бузишни хохламайман. Дейлик, боксингдей¹ куллари ё бирон кун кечроқ келинг, гаплашиб оламиз. Йўқ, ҳаммаси жойида. Ҳали у дунёга шошилаётганим йўқ.

У гўшакни қўйди, кейин ўзининг саккизта оила аъзосига кўз ташлади. Кулиб қўйиб:

— Жа, қовоқ-тумшукларинг осилиб кетган. Нима бўлди? — деди.

Альфред жавоб берди:

— Бизни чақиртирганмидингиз...

Симеон унинг гагини бўлди:

— О, узр сўрайман, тинчингизни бузибман-да. Айтарли гап йўқ. Оилавий маслаҳатга чақирибди, деб ўйладингизми? Йўқ. Бугун бир оз чарчадим, бор гап шу. Тушлиқдан кейин ҳеч ким мени безовта қилмасин. Дам олмоқчиман. Рождествони бардам бўлиб кутиб олмоқчиман.

У йиғилганларга қараб кулиб қўйди. Жорж бир оз эсанкираб:

— Албатта... албатта... — деб қўйди.

— Рождество қадимдан қолган энг катта байрам, — деди Симеон. — Ҳар қандай оилани бирдам бўлишга чорлайдиган байрам. Тўғрими, азизим МеҒдалин?

¹ Инглизларнинг одати бўйича Рождество байрамидан икки ҳафта олдин хат ташувчилар, хизматкорлар ва бошқаларга соғва-саломлар улашладиган куллар.

Меғдалини бу кутилмаган гапдан ирғиб тушди. У ўзининг кичкинагиша оғзини бир очиб, яна ёпиб олди. Кейин деди:

— О, ха, албатта.

— Шошмай тур, сен истеъфолаги денгиз офицери бўлмиш отанг билан яшагансан-а. Рождествони катта таи-тана билан байрам қилганингизга кўзим етмайди. Бунинг учун оила аъзолари кўн бўлиши керак.

— Ха-х-ха, шундай.

Симеон назарини унинг эрига қаратди.

— Мана бундай яхши кунда кўнгилсиз нарсалар ҳақида одамнинг гапиргиси келмайди, лекин Жорж, оила харажатларига кетаётган маблағни бир оз камайтирсам керагов. Яқин кунларда хонадонимизга сарфланадиган харажатларим кўпайса ажабмас.

Жоржнинг юзлари кўкариб кетди.

— Дада, нималар деяпсиз? Бундай қилолмайсиз.

— О, хали менми бундай қилолмайдиган? — деди Симеон овозини кўтармай.

— Хозирнинг ўзида харажатларим кўпайиб кетган. Жуда катта харажатлар. Тўғриси айтсам, хозирдаёқ рўзғорда учини учига етказа олмаяпман. Ҳамма нарсадан тежашга тўғри келяпти.

— Хотиннинг тежаброқ сарфласин, — деди Симеон. — Камроқ харжлаш йўлларини аёллар жуда яхши билишадди. Улар эркакларнинг ҳаёлига келмаган тежаш йўлларини излаб топишга уста бўлади. Ақлли хотин кийимни ўзига-ўзи тикиб олаверади. Эсимда, мархум хотиним бичиш-тикишга жуда моҳир эди. Ҳа, ҳамма нарсани ўзи қиларди, ажойиб аёл эди, лекин ўтакетган ёкимсиз эди.

Дэвид санчиб туриб кетди, отаси унга қараб:

— Ўтир, болам, бўлмаса бирон нимани ағдариб юборадиган вазохатинг бор.

— Менинг онам... — деб Дэвид гап бошлаган эди, Симеон унинг гапини бўлди:

— Онангнинг товуқча акли йўқ эди! У қандок бўлса унинг туққан болалариям шундок. — Симеон кутилмаганда ўрнидан туриб кетди, унинг юзлари қизариб кетган, овози ўқдай қаттиқ чиқа бошлади. — Биронтаиғизнинг ҳам бир пенс улуш олишга ҳақкингиз йўқ! Сизлар-

дан чарчадим! Эркак эмассанлар! Бир тўда хезалаксанлар! Ҳаммангни бирга қўшганда Пиларнинг тирпоғига ҳам арзимайсанлар. Сенлар қонуний никоҳдан туғилган бўлганларинг билан, худо урсин агар, қаердадир ҳаммангдан ҳам ақлпроқ, яхшироқ, никоҳсиз туғилган биронта ўғлим бор бўлса керак.

— Бас қилинг, дада! — қичкириб юборди Харри. У ўридан сапчиб туриб, қовоғини уйганича отасининг қаршисига бориб турди.

Симеон ўша оҳангда гапини давом эттирди:

— Сенам шуларнинг бирисан. Умрида бирон марта бўлсаям бир нима қилганмисан? Ер юзининг турли нуқталарида туриб, ёлвориб пул сўрашдан нарига ўтмагсан. Айтиб қўяй, ҳаммангнинг башарангга қарашдан ирганаман. Йўқолларинг кўзимдан!

У зўр-базўр нафас олиб, юмшок курсига суюниб олди.

Ҳамма оила аъзолари бириш-кетин аста чикиб кетишди. Жоржнинг юзлари нима бўлганини англолмай ёнади. Мегдалиш қўрқиб қолган, Дэвид оқариб кетган, қалтирарди. Ҳазабдан кўкариб кетган Харри ўзини хонасига урди. Альфред гўлдирар, худди туш кўриб босинкираётгандай эди. Лидия унинг ортидан мағрур юриб чикиб кетди. Фақат Хилдагина эшик олдида тўхтаб бир оздан кейин орқасига қайтди.

У чолнинг рўпарасида туриб қолди. Симеон кўзини очди. Хилданинг кимир этмай олдида туришида қандайдир кўркинчли бир ҳолат зухур этиб турарди.

Симеон норози оҳангда сўради:

— Нима гап?

— Сизнинг бизга ёзган хатингизни ўқиб, — деди у. — Ундаги бутун оила аъзоларини Рождество байрамида атрофимга йиғмоқчиман, деган гапингизга ишонгандим. Шундан кейин Дэвидни келишга мен кўндиргандим.

— Хўш, нима бўпти? — сўради Симеон.

Хилда шошмай жавоб берди:

— Сиз хатда уқтирганингиздай бу мақсадда болаларингизни йиғмаган экансиз. Тан олаверинг, мақсадингиз ҳаммасини бир-бири билан уриштириб, юз кўрмас қилиш бўлган экан... Бу сизнинг кўнгил ёзини усулингиз экан.

Симеон кулиб қўйиб деди:

— Менинг ғалати хазил қилиш одатларим кўп. Буни биронтаси ёктиришини назарда тутмайман, зотан, бундан хузур қиламан.

Хилда бунга жавобан мик этиб оғиз очмади. Симеонни қандайдир хавотир босди.

— Нимани ўйлаяпсиз? — деди Симеон жиддий тортиб.

Хилда шошмай гап бошлади:

— Кўркаман...

— Мендан кўрқяпсизми?

— Йўк, сиздан эмас. Сизга бирон кор-қол бўлмасин деб кўрқяпман.

Хилда бу билан ўз ҳукмини ўқиган судьядай ўгирилиб аста-аста қадам босиб хонани тарк этди.

Симеон эшикка каради.

Кейин ўриндикдан турди. «Қани, гўзал санамларим, сизларни бир эркалаб қўяй-чи», дея минғирлаб бориб пўлат сандикни оча бошлади.

III

Кўча эшик қўнғироғи тахминан ўн бешта кам саккизда жиринглади.

Тресилиан эшикни очишга кетди. Қайтиб келса, Хорбури қахва пиёлачаларига ёпиштирилган фабрика ёрликларини томоша қилиб ўтирибди.

— Ким келибди? — сўради Хорбури.

— Полициянинг катта инспектори Сагден. Менга қаранг, нима қияпсиз?

Хорбури чўчиб пиёлачани қўлидан тушириб юборди-ю, у чил-чил бўлиб кетди.

— Нима қилиб қўйдингиз? — кичкириб юборди Тресилиан. — Ўн бир йилдан буён мана шу пиёлачаларни авайлаб ювиб-артиб келаман, биронтасиниям сиңдирганим йўк эди. Бу ерга келганингиздан буён ўзингизга мутлақо алоқаси бўлмаган нарсаларга тегиб юрасиз, қаранг, нима бўлади энди.

— Кечирасиз, мистер Тресилиан, жуда афсусдаман, — деди Хорбури, унинг юзларини совук тер босди. — Қандай қилиб қўлимдан тушиб кетганини ўзим ҳам сезмай қолдим. Катта инпектор келди, дедингизми?

— Ҳа, мистер Сагден келди.

Хорбури юпка лабларини ялаб қўйди.

— Нега... Нима керак экан унга?

— Полиция етимхоналаридаги етим-есирларга хайр-эхсон йиғяпти.

— Ҳа-а... — Хорбури ўзини ўнглаб ҳеч нима бўлмагандай охангда деди. — Унга бирон нарса беришди-ми?

— Хатини қария мистер Лига элтиб бердим. У катта инспекторни бошлаб келишни ва столга мусаллас қўйиб қўйишимни буюрди.

— Шу кунларда факат садақа сўрашдан бошқа иш қолмади, — деди Хорбури. — Оилада шунча етишмовчилик бўлишидан қатъи назар қари шайтоннинг қўли очик.

Тресилиан Симсоннинг ҳурматини ўрнига қўйиб:

— Мистер Ли ҳамма вақт ҳам сахий бўлиб келган, — деди.

Хорбури бошини ирғаб қўйди.

— Унинг энг яхши хислати мана шу. Бўпти, мен кетдим.

— Киногами?

— Ҳа, кинога тушмоқчиман. Ҳозирча хайр, мистер Тресилиан.

У оксочлар фойдаланадиган ва дахлизга олиб кирадиган эшик орқали ташқарига чиқиб кетди. Тресилиан девордаги соатга қараб, сочикқа ўралган нонларни ликопчалар ёнига қўйиш учун ошхонага йўналди.

Ҳаммасини кўнгилдагидек ўрни-ўрнига қўйганига ишонч ҳосил қилгандан кейин дахлиздаги бонгни урди.

Бонгнинг овози тинганда катта инспектор Сагден зинапоядан тушиб кела бошлади. Басавлат, келишган Сагденнинг эғнида тугмалари солинган кўк костюм. У ўзига хос виқор билан қадам ташларди. Эшик оғаси билан мулоиймлик билан сўрашиб шундай деди:

— Чамамда, бугун кечкурун қаттиқ совуқ бўлса керак. Жудаям. Сўнгги пайтларда ҳаво ҳам қиш ҳавосига ўхшамай қолган.

Тресилиан қалласини қимирлатиб:

— Заҳ қўпайиб кетиб, бодим қўзғаб қолди, — деди. Тресилиан катта инспектор бод ёмон дард деганига қўшилди-ю, уни қўча эшикдан чиқариб юборди.

У эшикни кулфлаб аста дахлизга кирди. Кейин кўзларини артиб хўрсинди. Мехмонхонага кирган Лидияни кўриб қаддини ростлади. Шу он Жорж Ли зинапоядан тушиб кела бошлади.

Тресиллан хизматга ҳозир бўлиб турарди. Охириги мехмон Мегдалини мехмонхонага кириши билан у ҳам орақасидан кириб, паст овоз билан эълон қилди:

— Кечки овқат тайёр.

Аёлларга қайси кийим-бош ярашган-ярашмаганини ажратишда Тресилиянинг диди баланд эди. Ҳар сафар кўлида графини, столни айланаркан, қайси аёлга қайси либос ярашган ёки ярашмаганини беҳато айтиб берарди.

Миссис Альфред, деб қўйди ўзича оқ-қора гуллик янги кўйлак кийибди. Гуллари яхши, кўзга ярқ этиб ташланади, гарчанд кўнчилик хонимларнинг гашига тегса ҳам, бу унга жуда ярашиб тушган. Миссис Жорж кўйлакни модалар уйидан олган — бу шубҳасиз. Ўзиям қиммат бўлса керак. Мистер Жоржга пулини тўлаши қолган, холос. Тресиллан шуни яхши биладикки, мистер Жорж сарфга келганда жуда хасис, пул сарф қилишни ёқтирмайди. Миссис Дэвид чиройли, келишган хоним. Лекин қандай кийим кийса ярашиши ҳақида умуман тасаввурга эга эмас. Унинг қоматига қора духобали кийим кийиш жуда ярашиб тушарди-да. Лекин гулли духоба, айниқса, сарғиш ранглиси умуман ярашмайди.

Миссис Пиларга келсак, нима кийса ҳам ярашиб тушаверади қурмағурга. Шундай гўзал қомат ва чиройли сочлар ҳар қандай кийимда ҳам уни офатижон қилиб кўрсатаверади.

Афсуски, ҳозир эгнига арзон читдан тикилган кўйлак кийибди. Лекин мистер Ли уни бундай ташлаб қўймаса керак! Унга шундай боғланиб қолдики, ажабланисан киши. Қари жентльменлар доим шунақа бўлишади. Ёш санамлар улардан бир нималик бўлиб қолишади.

— Рейнвейини хуш кўрадиларми ёки кларнетчимми? — Тавозе билан ярим овозда сўради Тресиллан миссис Жоржнинг қулоғига энгашиб. У шундай деб туриб, кўз кири билан оқсочнинг қайладан олдин сабзавотларини олиб келаётганини кўриб қолди. Бундай қилма деб минг марта уқтирган!

Трессилиан мехмонларга суфле торта бошлади. У бирдан аёлларнинг кийим-кечагига бўлган кизикиши-ю, оксоч Уолтернинг бефаҳмлигидаи жаҳли чиқишининг бугун ўрни эмас эканлигини тушуниб қолди. Бугун окшом ҳамма овзига толқон солиб олишганди. Йўқ, ҳамма эмас, мистер Харри йигирмата одамнинг ўрнини босар даражада вайсарди. Йўқ, адашди, мистер Харри эмас, анави Жанубий Африкадан келган жентльмен. Бошқалар ахён-ахёнда бўлса-да гап ташлаб қўярди, холос. У стол атрофидаги вазият қандайдир ғалати эканлигини сезиб қолди.

Масалаи, мистер Альфред касалга чалинганга ўхшарди. Гўё каттик изтиробни бошидан кечирган, ёки унга бошқа бирон нарса бўлгандай эди. У каттик эсанкираб қолганди. Овқатга қўлини теккизди-ю, тотиб ҳам кўрмади. Миссис Альфред унинг бу ҳолатидан безовта. Трессилиан буни сизди. Дам-бадам кўз қири билан сездирмай назар ташлаб қўяди. Жоржнинг юзлари кизариб кетган. Овқатни мазасига ҳам эътибор бермай индамай туширарди. Агар ўзини тиймаса бир кунмас бир кун таъзирини ейди. Мисс Пилар бўлса, жанубий африкалик жентльмен билан шўх-шодон кулиб гаплашган қўйи овқатни иштаҳа билан урарди. Сезилиб турибди, йигит унга ёнишиб олган. Шу онда уларни бошқа ҳеч нарса кизиктирмасди.

Мистер Дэвид-чи? Трессилианни мистер Дэвид ташвишга сола бошлади. Танки қиёфаси қўйиб қўйгандек ҳудди онасининг ўзи. Бундан ташқари, жуда ёш кўринади. Лекин асабий. Ана, қадахни бўшатди.

Трессилиан бориб дарров қадахни олиб, тўкилган винони артиб қўйди, ҳаммаси жойида. Лекин афтидан, у нима қилаётганини сезмаётганга ўхшарди. Ранги докадай оқариб кетган, тўғрисига тикилганча қоғиб қолган эди.

Ҳа, айтмоқчи, одамларнинг юзлари оқариб кетганига келсак... Полиция офицери уйга келди деганда смакхонада турган Хорбури ғалати бўлиб ўзгариб кетди... Дейиш мумкинки...

Трессилиан фикрини охирига стказолмай чўчиб тушди: Уолтер қўлида олиб келаётган нокни патниси билан ерга ташлаб юборди. Хизматкорлар энди ҳеч нимага

ярамай қолди! Қилаётган ишларидан уларни энди отхонага ҳам қўйиб бўлмайди, ўйлади Тресилиан.

Эшик оғаси вино тарқата бошлади. Мистер Харри бугун бирмунча паришонхол. Хамма мистер Альфреднинг авзоига қарайди. Улар ҳеч қачон, ҳатто ёнликларда ҳам бир-бирини ёқтиришмаган. Тўғри, мистер Харри отасининг эркатойи бўлган, Альфред бўлса, уни раишқ қилиб эзиларди. Шундай бўлишига қарамай фақат мистер Альфредгина хамма вақт отасининг иззаат-хурматиши жойига қўйиб келган. Ана, миссис Альфред ўрнидан турди. Столни айланиб ўтди. Кўйлагининг гуллари шундай ёқимлики. Рўмоли гулдор, чиройли, ўзиям жуда зебо хоним-да.

У эркаклар вино ичиб ўтиришган ошхона эшигини ёпиб, буфетга чиқди.

Тресилиан меҳмонхонага қахва олиб кирди. У ерда тумшайиб туришган тўрттала хонимга шимадир бўлган деб қўйди ўзича. Ҳатто гаплашишмаяпти хам. Уларга жим ўтиришган холича қахва улашиб чиқди.

У яна ташқарига чиқди. Ўзининг буфет хонасига кирганда ошхонанинг эшиги очилганини эшитди. Дэвид Ли хонадан чиқиб дахлиз оркали меҳмонхонага кирди.

Тресилиан буфет хонасида чарчаб стулга ўтирди. Нимадандир юраги сиқила бошлади. Арафа бўлди-ю, қандайдир асабийлик, зўриқиш юзага келди... Бу унга ёқмайди.

Тресилиан ўзини зўрлаб ўрнидан турди-да қахвадан бўшаган пиёлачаларни йиғиштириб олиш учун меҳмонхонага кирди.

Хона бўм-бўш эди. Фақатгина Лидия бир четдаги пардаси ярим очик дераза олдида турганча оқшомги манзарани томоша қиларди.

Кўшни хонадан пианинонинг товуши келиб турибди.

Мистер Дэвид чаляпти уни. Нима учун у «Ўлим марши»ни чаляпти, деб ўзига ўзи савол берди. У бу куйни биларди. Йўқ, бу ерда кўнгилсиз бир нима бор.

У аста дахлиз бўйлаб юриб, буфет хонага кирди.

Ана шу аснода бирдан дахшатли шовқин-сурон қулоғига кирди... идишлар синган, мебеллар ағдарилган, уртўполон.

«Ё худойим, ўзинг раҳм қил, — унинг калласига мана шу сўзлар келди. — Хўжайин нималар қиляпти у ерда? Юқорида нималар бўляпти ўзи?»

Кучли қичкириқ, даҳшатли оҳ-воҳ эшитилди. Кейин бу овоз хиркираш билан алмашиб тинчиди.

Бирмунча вақт Тресилиан турган жойида қоғиб қолди. Кейин кенг зинаюя бўйлаб юқорига қараб югурди. У билан бирга бошқалар ҳам югуришди. Қичкириқ бутун уйга эшитилган эди.

Улар зинаюяга ўзларини уришди. Эндиликда ғариб кўришиб қолган хайкалчалар турган тахмонларини айланиб ўтиб, тўғри йўлак бўйлаб Симеон Линнинг эшиги томон югуришди. У ерда мистер Фарр билан миссис Дэвид туришарди. Миссис Дэвид деворга суяниб олган. Фарр бўлса эшикнинг тутқичини жон ҳолатда тортарди.

— Эшик ёпиқ, — деди у, — эшик ёпиқ.

Харри Ли югуриб келиб Стивенни итариб юборди-ю, ўзи тутқични юлқилаб тортиб итара бошлади.

— Дада! — деб қичқирди у. — Эшикни очинг, дада! — У тутқични қўйиб юборди. Кейин ҳамма жим бўлиб ичкарига қулоқ сола бошлади. Ичкаридан ҳеч қандай овоз эшитилмади.

Кўча эшикнинг қўнғироғи жиринглади. Лекин унга ҳеч ким эътибор қилмади.

Стивен Фарр:

— Эшикни бузишимиз керак. Бошқа иложи йўқ, — деди.

— Бу жуда қийин, — деди Харри. — Эшиклар зил-замбил, Альфред, бу ёққа кел.

Улар бор куч билан эшикни итара бошладилди. Эшик заррачаям кўзғалай демади. Кейин эмандан ясалган катта курсини олиб келишди. Курси билан бир неча бор уришган эди, эшик жойидан кўзғалди. Кейин ошиғ-мошиғидан чиқиб, гумбирлаб қулади.

Ҳамма бир дақиқа хонага қараб қолишди. Бу ерда намоён бўлган даҳшатли манзара ҳар бирининг кўз олдида бир умр нари кетмаса керак...

Шуниси аниқки, хонада жуда даҳшатли олишув рўй берган. Оғир-оғир мебеллар ағдарилган. Ойналар, чинни идишлар сишиб чил-чил бўлиб кетган. Камин олдидаги гилам ловуллаб ёняпти. Унинг устидаги халқоб бўлиб

ётган кон ўртасида Симеон Ли ётарди... Теварак-атрофга кон сачраган. Манзара кушхонани эслатарди.

Кария талваса билан ихраб жон берди. Шу он икки одамнинг узук-юлуқ гапирган жумлалари кулоқка чалинди. Ғалати ўхшашликни қарангки, бу икки жумла ҳам иктибос эди. Улардан бирини Дэвид Ли айтди. У шундай деди:

«Худонинг тегирмони аста тортади...»¹

Иккинчисини Лидия айтди. У ҳаяжонланган кўйи шундай деб шивирлади:

— «Кария одамда шунча кон бўлади деб ким ўйлабди».

IV

Катта инспектор Сагден эшик кўнғироғини уч марта босди. Кейин сабри чидамай эшикдаги болғача билан тақиллатиб ура бошлади.

Нихоят қўркиб кетган Уолтер бориб эшикни очди.

— О-о, бу сизмисиз, — деди Уолтер енгил тортиб. — Мен бўлсам эндигина полицияга кўнғироқ қилган эдим.

— Нима юмуш билан? — сўради хайрон қолган катта инспектор Сагден. — Нима гап?

Уолтер воксани айтиб қўйди:

— Кария мистер Лини ўлдириб кетишди...

Катта инспектор уни итариб юбориб, зинапоядан югуриб юкорига чикиб кетди. Унинг хонага кирганини ҳеч ким сезмади. У кириши билан Пиларнинг эгилиб ердаш бир нима олганини сезиб қолди. У диққатини қўллари билан кўзларини беркигиб олган Дэвид Лига қаратди.

Қолганлар тўдалашиб бир жойда туришарди. Фақат Альфред Ли отасининг ёнига борди. У мурлага жуда яқин келиб, бошини пастга эгиб, кўзларини маъюс ерга қадади.

Жорж Ли қатъий қилиб деди:

¹ Инглиз мақолиянинг тўла маъни шундай: «Худонинг тегирмони аста тортади, лекин гола тортади». Бу мақол: «Ал қасосу минал ҳақ», деган маънога тўғри келади.

— Хеч нимага тегманглар... эсда бўлсин... полиция келмагунча ҳеч нимага. Бу жуда муҳим!

— Кечирасизлар, — деди Сагден ва аёлларни четга суриб олдинга интилди.

Альфред Ли уни таниди.

— Э, сизмисиз катта инспектор Сагден. Жуда тез етиб келибсиз.

— Ха, мистер Ли, — Сагден изох бериб ўтиришга вақт сарфламади. — Бу ерда нималар бўляпти?

— Отам, — деди Альфред Ли, — ўлди... ўлдириб кетишди...

Унинг овози бўлинди.

Бирдан Мегдачин калтираб йиғлай бошлади.

Катта инспектор Сагден расмий ишора билан ўзининг бесўнақай қўлини юқори кўтарди. Кейин хокимона буюрди: — Ўтиниб сўрайман, мистер Лидан. Э..э... мистер Жорж Лидан бошқа ҳамма хонадан чикиб кетсин.

Қолганлар қўйдай бўйсуниб аста-секин чикиб кета бошладди. Қутилмаганда Сагден Пиларни тўхтатди.

— Узр, мисс, — деди у мулојимлик билан, — бундай ҳолларда бир нарсага тегиш ёки турган жойидан кимираш мумкин эмас.

Пилар унга ажабланиб қаради. Стивен Фарр сабрсизлик билан гап қўшди.

— Албатта, мумкин эмас. Буни у тушунади. — Катта инспектор ўша-ўша мулојим оҳангда ҳаммага эшиттириб деди:

— Ахир сиз ердан бир нимани кўтариб олдингизку. — Пиларнинг кўзлари катта очилиб кетди.

— Мен-а?

Сагденнинг овозидаги мулојимлик сўнмаган, лекин бу сафар сал қатъийроқ қилиб деди:

— Ха, ўзим кўрдим ердан қандай қилиб...

— О, а!

— Шундай экан, марҳамат қилиб уни менга беринг. У нарса қўлингизда турибди.

Пилар дарров кафтини очди. Унинг қўлида кичкина резинка бўлаги ва қандайдир ёғоч нарчаси турарди. Катта инспектор Сагден буларни қўлига олди, конвертга солиб, кўкрак чўнтагига тикиб қўйди.

— Ташаккур, — у шундай деб нари кетди.

Бир зум Стивен Фаррнинг кўзларида унга нисбатан хурмат аломати зоҳир бўлди. Афтидан, у келишган, савлатли полиция офицерларининг имкониятларига етарли баҳо бермаган бўлса керак.

Чиқиб кетиши сўралган одамларнинг бари хонани тарк этишди. Ундан кейин полиция офицерининг расмий гапи эшитилди.

— Энди бўлса, марҳамат қилиб...

V

— Оловдан яхшиси йўқ, — деди полковник Жонсон каминга тараша ташлаб, юмшоқ курсини оловга яқинроқ суриб ўтирар экан.

— Олинг, — деб қўшиб қўйди у шодон, меҳмоннинг тирсаги ёнидаги курси устида турган графин билан сифонга ишора қилиб.

Меҳмон йўқ деган маънода мулойим бош қимирлатиб қўйди. У елкамдан, орқамдан уриб турган елвизак куйиб қолишимга йўл қўймас, деган ўйда курсини оловга яқинроқ сурди.

Меддлшира полициясининг бошлиғи ўтин билан иситиладиган каминдан аълоси йўқ деб ҳар қанча маъқулатса ҳам Эркюль Пуаро бундан кўра марказлаштирган иситиш сўзсиз яхши, деб ҳисобларди.

— Картрайтнинг бошига тушган фожиа барибирам жуда ғалати, — хотирага берилиб деди полковник. — Ажойиб одам! Жозибали. Эсимда, сиз билан бирга келганда ҳаммамизнинг юрагимиздан жой олган эди.

Полковник калласини чайкаб қўйди.

— Бунга ўхшаган иш қўлимизга бошқа тушмаса керак! — деди у. — Бахтимизга никотин билан заҳарланиш камдан-кам учрайдиган ҳодиса.

— Бир вақтлар сизлар заҳарланишнинг ҳар қандай тури инглизларга ҳос ҳодиса эмас, деб ҳисоблардингизлар, — эслатди Пуаро, — чет элликларнинг усуллари инглизларга ҳос эмас, дердингизлар.

— Эндиликда шундай деб ҳисоблашимиз даргумон, — тан олди полиция бошлиғи. — Маргимуш билан заҳарлашлар ҳозир бир вақтлар ўйлаганимиздан кўра кўп бўлиши мумкин.

— Ҳа, эҳтимол.

— Заҳарлаш билан боғлиқ ишлар жуда қалтис ва мушкул, — деди Жонсон. — Экспертларнинг кўрсатмалари бир-бирига тескари чиқади, шифокорлар, одатда, ўз хулосаларига жуда эҳтиёткор бўлишди. Бундай жиноятни жюри аъзолари ҳамма вақт ҳам тўғри тасаввур қилишавермайди. Қотиллик билан боғлиқ иш қўлимга тушса (худо асрасин бундан) ва қотиллик сабаби аниқ равшан бўлиб турган бўлса, жиноятни очиш осон бўлади.

Пуаро бош ирғади.

— Ўқ тегиб ўлган, сўйиб ташланган, боши ёрилганларни айтяпсизми? Шунақа ишларни маъкул кўрасизми?

— Э, дўстим-а, менга маъкул, номаъкул қотилликлар хақида гапирасиз-а! Нахотки менга қотиллик ишлари ёқади деб ўйласангиз? Бундай ишлар бошқа қўлимга тушмайди, деб умид қиламан. Ҳар ҳолда сиз бизга меҳмон бўлиб турган вақтда, булардан холи бўлганимиз маъкул.

Пуаро вазминлик билан гап бошлади.

— Менинг обрўйим...

Лекин Жонсон ўз гапини давом эттирди.

— Ҳозир Рождество. Тишчилик-хотиржамлик, яхши ният ва шунга ўхшаш яхшиликлар байрамида ҳамма вақт инятни яхши қилиш керак.

Эркюль Пуаро ўриндиққа суяниб олди. Бармоқларини чалиштириб ўйланкираганча полковникнинг кўнглидан ўтаётган фикрларни уқишга гушди.

Кейин ўзига-ўзи гаширгандай бўлиб, секин гап қўшди:

— Демак, Рождество кунлари сизнингча, жиноят қилиш учун бемаврид мавсум экан-да.

— Худди шундай демоқчи эдим.

— Нима учун?

— Нима учунми? — Жонсон озгина довираб қолди. — Ҳа, энди ҳали айтганимдай яхши кайфият. Кўнглил хушлик ҳукмрон бўлган дамларда.

Эркюль Пуаро паст овоз билан деди:

— Сиз инглизлар шунчалик кўнглилчан бўласизларки.

Жонсон қизишиб унинг гапини бўлди:

— Бунинг нимаси ёмон. Бизга қадимий урф-одатлар, байрам анъаналари ёкса, нима бўлти?

— Бунда ҳеч қандай ёмон нарса йўқ. Ҳатто яхши ҳам, келинг, бир дақиқа далиллар тилига қўлок тутайлик. Ўз оғзингиз билан айтдингизки, Рождество яхши кайфиятлар, хушчакчак онлар даври деб. Бу кўп ейилади, кўп ичилади деган маънони ашглатади. Аслида-чи, керагидан ортикча танавул қилинади. Одам кўп овқат истеъмол қилгандан кейин ошқозон бузилади. Бу ҳол ўз навбатида асабини кўзгайди...

— Жиноят, — эътироз билдирди полковник, — асаб бузилиши оқибатида келиб чиқмайди.

— Бу гапга унчалик қўйинлмайма. Бошқа бир фикрни олайлик. Рождествода олижаноблик руҳи бутун мамлакат бўйлаб ҳукмрон. Сўзингизга қараганда, шундай бўлиши керак. Эски гиналар унутилади, вақтинча бўлсаям илгари уришганлар ярашиб олишади.

Жонсон бош ирғади.

— Тўппа-тўғри, ярашиб олиш зарур.

Пуаро ўз фикрини давом эттирди:

— Бутун йил давомида тарқаб кетган оила аъзолари қайта тўпланишади, бирлашишади. Мана шундай вазиятда, дўстим, ишонаверинг, яна орада таранглик вужудга келади. Қалбида дўстлик туйғуларини ҳис қилмаган одамлар олижаноб бўлишга, яхши кўринишга ҳаракат қилиб, ўзларини зўр-базўр қўлга олиб туришади. Рождество кунларида мунофиқлик, иккиюзламачилик бўй кўрсатади, Ли *bon motis C'est entendu*¹. Лекин қандай бўлмасин бу ҳол мунофиқликдан бошқа нарса эмас.

— Шахсан мен буни ўзимча баҳолаган бўлардим, — деди полковник қатъиятсизлик билан.

Пуаро очиккўнгиллик билан кулиб қўйди.

— Албатта. Бу менинг фикрим, сизнинг эмас. Юқоридаги эслатилган ҳолатлар яъни, ақлий таранглик, жисмоний толиқиш шу пайтгача аҳамиятсиз бўлиб келган кўролмасликни келтириб чиқариши, арзимас қарама-қаршилик эса жиддий тус олиши мумкин. Одам ўзини дўстликка мойинд, кечиримли, жуда олижаноб кўрсатишга ҳаракат қилгани билан бир кунмас бир кун юрагидан

¹ Яхши истақлар билан (фр.).

ги сиртига тепиб, кўпол, берахм, умуман, одатдан ташқари, кўнгилсиз нусхага айланиб қолиши мумкин. Агар сиз, молати¹ бу табиий ҳолатнинг олдида ғов бўлмокчи бўлсангиз, эртами кечми бу нарса қулаб, ҳаммаси ағдартўнтар бўлиб кетади.

Хайрон қолган полковник меҳмонга қараб туриб мингирлаб қўйди.

— Ҳеч қачон сизнинг жиддий ёки хазиллашиб гапирётганингизни билиб бўлмайди.

Пуаро кулди.

— Албатта, жиддий гапирётганим йўқ. Мутлако. Шундай бўлса-да, нима гапирган бўлсам, тўғри: сунъий яратилган шарт-шароитлар оқибат натижада табиий тескарн ҳаракатни келтириб чиқаради.

Ҳонага полковник Жонсоннинг хизматчиси кирди.

— Сэр. Телефонда катта инспектор Сагден йўқлаяпти.

— Яхши, ҳозир бораман.

Полиция бошлиғи Пуародан узр сўраб чиқиб кетди. Орадан уч дақиқалар ўтгандан кейин қайтиб келди. Унинг юзларида жиддийлик ва шу билан бирга хавотирлик зухур этиб турарди.

— Жин урсин! — деб юборди у. — Қотиллик содир бўлибди. Байрам арафасида-я, тағин!

— Аниқми? Қотилликни назарда тутялман? — сўради Пуаро қоши юқори кўтарилиб.

— Нима? Ҳа, бошқача бўлишиям мумкин эмас. Аниқ қотиллик, қотиллик бўлгандаям ваҳишона қотиллик содир бўлибди.

— Кимни ўлдиришибди?

— Қари Симеон Лиши. Мана шу музофотда энг бой одам эди. Дастлаб Жанубий Африкада бойлик тўплади. Олтин йиққан, йўқ, олмоҳ бўлса керак. Пулини кончилар учун махсус техникага мослаштирилган қандайдир ишлаб чиқариш корхонасига қўйди. Менимча, уни ўзи ихтиро қилган. Ҳар ҳолда катта бойлик жамғариб олган эди. Айтишларича, икки карра миллионер бўлиб олган экан.

— Уни ҳамма яхши кўрармиди? — сўради Пуаро.

¹ Дўстим (фр.).

Жонсон шоншмай жавоб берди.

— Уни биронта одам яхши кўрган, деб айтолмайман. Ўзи ғалати одам эди. Сўнгги йилларда ногирон бўлиб қолган. Шахсан мен у ҳақда кўп нарсаларни билмайман. Шунга қарамасдан графликда машхур одамлардан бири бўлганлиги аниқ.

— Унинг ўлими катта шов-шувга сабаб бўлиши мумкинми?

— Ха. Мен иложи бўлса тезроқ Лонгдейлга боришим керак.

Жонсон меҳмонга қараб иккиланиб қолди. Пуаро индамагандан кейин ўзи жавоб берди:

— Мен сизни кузатиб боришимни хохлаяпсизми?

Жонсон хижолат тортиб жавоб берди:

— Сиздан буни илтимос қилиш ноқулай. Ахир, ўзингиз тушунасиз-ку! Катта инспектор Сагден яхши ходим, бунақасини топиш кийин, ҳаракатчан, эҳтиёткор, ўз соҳасига муносиб, лекин изланиш, тасаввур қилиш доираси тор. Шу ерда эканлигингиздан фойдаланиб, маслаҳатларингизни олмоқчи эдим.

У охириги ибораларни айтганда тутилиб қолиб, гаплари телеграф маълумотларидай бўлиниб чиқди. Пуаро дарров ўзи жавоб бера қолди.

— Ташвиш тортманг. Қўлимдан келганча сизга ёрдам беришга тайёрман, менга ишонавериing. Лекин яхши ишлаётган катта инспекторингизнинг шахсиятига тегмаслик керак. Ишни мен эмас, у олиб бораверсин. Мен норасмий маслаҳатчи бўламан.

— Зўр одамсиз-да, Пуаро, — деди полковник унинг гапларидан таъсирланиб. Мана шундай мактов сўзларидан кейин иккаласи йўлга тушди.

VI

Кўча эшикни хизматкор мулозамат билан очди. Зинадан катта инспектор Сагден тушиб келди. Улар дахлизга киришгандан кейин:

— Сэр, келганларингиздан хурсандман. Мен билан чапдаги хонага — мистер Лининг кабинетига киролмайсизми? Вазиятнинг умумий ҳолатларини баён қилиб бераман. Жуда ғалати ҳолат. — Сагден уларни чоғрок

хонага бошлаб кирди. Қоғозлар, телефон айқап-уйқап бўлиб ётган катта стол. Девор бўйлаб китоб жавоши жой олган.

— Сагден, бу киши мсье Эркюль Пуаро, — таништирди полиция бошлиғи. — Эхтимол, эшитгансиз. Ҳозир меҳмонга келган. — Кейин Эркюль Пуарога мурожаат қилиб: — Бу катта инспектор Сагден бўлади, — деди.

Пуаро қуллук қилиб, Сагденга қаради. У баланд бўйли, елкалари кенг, ҳарбийлардай тик коматли, киррабурун, мушаклари бўртиб чиққан, қалин сарғиш мўйловли йигит эди. Полиция бошлиғи Пуарони таништиргандан кейин Сагден ҳам ўз навбатида Пуарога тикилиб қаради. Эркюль Пуаро бўлса, катта инспекторнинг чиройли мўйловларидан кўз узолмай қолди. Унинг мўйлови гўё Пуарони сеҳрлаб қўйгандай эди.

— Ҳа, албатта, мистер Пуаро, сиз ҳақингизда эшитганман, — деди катта инспектор. — Адашмасам, биз томонларга бир неча йил мукаддам келган эдингиз. Сэр Партоломью Стрейшнинг ўлими муносабати билан. Уни заҳарланган эди. Никотин билан. Ишни мен олиб бормаганман, албатта, лекин ундан хабардор эдим.

Полковник Жонсон чидамсизлик билан деди:

— Қани, келинлар, Сагден, баён қилинг, ҳаммаси аниқ дедингиз.

— Ҳа, сэр, қотиллик содир бўлган, бу шубҳасиз, мистер Лини сўйиб ташлашибди. Докторнинг гапига қараганда бўйиндан шохтомирини кесиб ташлаган. Лекин умуман олганда, вазият жуда ғалати.

— Демокчисизки...

— Аввал менинг гапларимни яхшилаб эшитинг, сэр. Гап бундай, тушдан кейин, соат бешлар атрофида Эддлсфилдседаги полиция маҳкамасида ўтирган эдим, Мистер Ли қўнғирок қилиб қолди. Телефонда унинг овози жуда ғалати эшитилди. У бугун кечкурун соат саккизда унинг ҳузурига келишимни илтимос қилди. Келиш вақтини алоҳида уқтирди. Шунда хизматкоримга полиция ўтказаетган қандайдир бир тadbирга хайр-эхсон қилмоқчи бўлаётганимни айтинг, деди.

Полиция бошлиғи дарров сўз қотди:

— Бу уйга келишингиз сабабини ўйлаган-да!

— Худди шундай, сэр, Мистер Ли нуфузли шахс бўлганлиги сабабли унинг илтимосини рад этолмадим, албатга. Соат саккиздан сал олдинроқ келиб полициядаги етим болаларга хайр-эхсон йиғиб юрибман, дедим. Хизматкор мистер Лининг олдига бориб қайтиб келдида, мени қабул қилишини билдирди. Кейин у мени иккинчи қаватда, мехмонхонанинг тепасида жойлашган хонасига бошлаб борди.

Сагден озгина тин олиб, ўз маълумотининг расмий қисмини баён этди.

— Мистер Ли эғнида халат, камин олдида ўриндиқда ўтирарди. Хизматкор эшикни ёниб чиқиб кетгандан кейин мистер Ли ўзига яқинроқ ўтиришимни илтимос қилди. Кейин хонасида ўғирлик содир бўлганини, унинг тафсилотлари билан таништирмоқчи эканлигини бир неча узук-юлуқ жумлаларда маълум қилди. Мен нимани ўғирлатдингиз деб сўрадим. Унинг гапига қараганда пўлат сандиғидан бир неча минг фунт стерлинг турадиган олмослари (менимча, йўнилмаган олмослар деди-ёв) ўғирланибди.

— Олмослар дедингизми? — қайта сўради полиция бошлиғи.

— Ха, сэр. Мен унга бир нечта одатдаги саволларни берган эдим, қатъиятсизлик билан мавҳум жавоб қайтарди. Охирида, «катта инспектор, сиз мени тушунишингиз керак, мен хато қилаётган бўлишим ҳам мумкин», деди. Кейин мен: «Сэр, тушунолмаганим: олмосларингиз ўғирланганми, ўғирланмаганми, қайси бири тўғри?» дедим. У бўлса: «Олмослар йўқолгани тўғри, лекин катта инспектор, биронтаси уни ростдан ҳам ўғирлаган, ёки хазиллашиб олиб қўйган бўлиши ҳам эҳтимол», деди. Бу гап менга ғалати туюлди, лекин индамадим. У эса давом этди: «Хаммасини ипидан-игнасигача тушунтириб бериш кийин. Ҳозирча олмосларимни мен билган иккита одамдан кўраман. Улардан бири олган бўлса хазиллашиб олиб қўйган, агар иккинчиси олган бўлса, у ростакамига ўғирлаган? Мен: «Нима қилишимни хоҳлаяпсиз, очиғини айтинг, сэр», дедим. У тезда жавоб бера қолди: «Мен, катта инспектор, бир соатдан кейин, йўқ, бир оз кечроқ, тахминан 9.15 ларда келсангиз, унгача олмослар ўғирланганми, йўқми, аниқлаб қўяман». Мен бирмунча

иккиланиб қолдим, кейин таклифига кўниб чиқиб кетдим.

— Қизик, жуда қизик, — деди полковник Жонсон унинг гапларини эшитиб. — Сиз нима дейсиз, бу гапларга, Пуаро.

— Катта инспектор, сиздан бир нарсани сўрасам майлими? — деди Пуаро. — Ўзингизнинг шахсий хулосаларингиз қандай?

Сагден энгагини қашиб қўйиб, эҳтиётлик билан жавоб берди.

— Қалламга ҳар хил хаёллар келди, кейин қуйидагича хулосага келдим. Олмосларни бировнинг хазиллашиб олиши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Лекин қари жентльмен уларни ким олганини аниқ-тишқ айтолмаяпти. Назаримда, олмосларни иккита одамдан биттаси — ё хизматкор, ё бўлмаса оила аъзоларимдан биттаси олган, деб ҳақ гапни айтяпти.

Пуаро маъқуллаб бош ирғаб қўйди.

— Кечроқ келинг деганининг боисиям шу. Бу орада, афтидан, шубҳаланган одамларини чакириб очикчасига гаплашган, полицияга хабар бердим, тошилса, тошилгани ёниғлик қозон ёниғлигича қолаверади, деган.

— Агар шубҳага олинган одам айбини бўйнига олмасачи? — сўради Жонсон.

— Унда тергов қилиш учун ишни бизга оширмоқчи бўлган.

Полковик Жонсон ковоғини уйиб, мўйловини бураб қўйди. У иккиланиб қолган эди.

— Нима учун сизни чакиришдан бурун улар билан гаплашиб кўрмабди?

— Йўқ, бундай қилса бўлмасди, — катта инспектор шундай деб кескин бошини чайқади. — Агар у шундай қилган бўлганда, қўяётган айб сохта, лоф бўлиб чиқиши мумкин эди. Бунга ҳеч ким ишонмаган бўларди. Олган одам ўзига қанчалик шубҳаланмасин, қария ҳеч қачон полицияга мурожаат қилмайди, деб ўйлаши мумкин эди. Лекин қари жентльмен: «Мен полицияга маълум қилиб қўйдим, катта инспектор ҳозиргина олдимдан чиқиб кетди», дегандан кейин шубҳаланувчи хизматкордан бунинг тўғрилигини сўрайди, хизматкор бўлса, тушликдан олдин катта инспектор мистер Лининг олдига келиб кет-

ган эди, деб тасдиқлайди. Ўғри бўлса, қари жентльмен хазиллашмаётганлигига ишонч ҳосил қилиб, яхшиси, олмосларни қайтариб бера қолай, деб ўйлайди.

— Ҳм, асосли, — деди полковник Жонсон. — Сагден, оила аъзоларидан қайси бири олиши мумкинлиги хусусида тахминингиз борми?

— Йўқ, сэр.

— Ҳеч қанақа имо-ишораям йўқми?

— Йўқ.

Жонсон афсусланиб калласини чайқаб қўйди. Кейин Сагдендан давом этишни сўради.

Катта инспектор Сагден далилларни расман баён қилишга ўтди.

— Мен, сэр, роппа-роса соат 9.15 да бу хонадонга яна қайтиб келдим. Факат эшикдаги қўнғирокни энди босмоқчи бўлиб тургандим, бирдан уйнинг ичида тўполон, ҳар хил овозлар, тарақа-туруқ, югур-югурлар бўлиб кетди. Бир неча марта устма-уст қўнғирокни босдим, эшикни очишавермагач, эшикни болғача билан урдим. Орадан 3—4 дақиқача ўтгандан кейингина эшик очилди. Эшикни хизматкор очди. Унинг рангини кўриб, хонадонда ёмон ҳодиса рўй берганини тушундим. У зўр-базўр мистер Лини ўлдириб кетишибди, дея олди. Зинадан югуриб чиқдим. Мистер Лининг хонасида тўс-тўполон. ўртада омонсиз кураш кетганлиги аниқ кўриниб турарди. Мистер Ли камин олдида халқоб қонга бўялиб ётар, у сўйиб ташланган эди.

Полиция бошлиғи узук-юлуқ қилиб сўради:

— Ўзини-ўзи ўлдиришиям мумкинмиди?

— Бу ақлга сизмайди, — бошини силқиди Сагден. — Биринчидан, стол-стуллар ағдарилиб кетган, идиш-товоклар чил-чил бўлиб, ҳар хил тақинчоклар сочилиб ётибди, бирон ерда жиноятга сабаб бўлиши мумкин бўлган на пичок, на устара — ҳеч нарса йўқ эди.

Полиция бошлиғи ўйга толиб деди:

— Ҳа, бу гапларда асос борга ўхшайди. Хонада бирон кимса бормиди?

— Мен келганда оиланинг кўпчилики аъзолари шу ерда эди. Ҳамма турган жойида котиб қолганди.

— Ўзингиз қандай фикрдасиз, Сагден? — сўради полковник Жонсон.

— Нохуш ходиса, сэр. Назаримда, қотилликни шулардан биронтаси амалга оширган. Ташқариқдан бегона одам келиб уни ўлдиришини ва зум ўтмай яширишиб олишини тасаввуримга сиғдиролмайман.

— Дераза-чи? Очиқ эканми ё ёпик?

— Хонада иккита дераза бор, сэр. Улардан бири ёпик, кулфланган эди. Иккинчиси бир неча дюйм¹ кўтарилган эди, холос. Лекин у шундай мустахкам қилинган эдики, ҳеч қандай ўғри у ердан чиқолмасдиям, тушолмасдиям. Мен итариб кўрдим кучим етмади. Жойидан кимирлага олмадим. Назаримда дераза кўн йиллардан буён очилмаган бўлса керак. Ундан кейин деворнинг сиртки тарафи теп-текис, унда на тирналган жой, на бирон дарахтнинг тегиб турган ўрни йўқ эди. Бирон кимсанинг деразадан чиқиб қочиб кетишини тасаввур қилолмайман.

— Хонада нечта эшик бор экан.

— Фақат битта. Хона йўлакнинг охирида жойлашган, эшик бўлса, ичкаридан кулфланган. Хонадон аъзолари юқори каватдаги олишувни, чолнинг ўлими олди-дан қилган дод-фарёдини эшитиб чопиб чиқишган, лекин ичкарига эшикни бузиб киришга тўғри келган.

— Олдида ким бўлган экан? — қизиқди Жонсон.

— Оила аъзолари югуриб киришганда бир неча дақиқа муқаддам ўлдирилган чолдан бўлак ҳеч ким бўлмаган экан.

VII

Полковник Жонсон бир неча дақиқа Сагденга тикилиб турди-да, кейин ундан норози қиёфада сўради:

— Сиз, катта инспектор, бу қотилликни ақл бовар қилмайдиган хийлакор жосуслар ёпик хонада қандайдир мўъжизавий ҳолатда амалга оширган, деб менга асосланмоқчи бўляпсизми?

Сагденнинг лабларида нари-бери табассум сезилди, кейин қатъият билан деди:

— Сэр, бу иш умидимизни чипшакка чиқаради, деб ўйламайман.

¹ Дюйм 25,4 ммга тенг узунлик ўлчови. Инглизларнинг уйларида деразалар наstdан юқорига кўтариб очилади.

— Ўз жонига қасд қилган, — деди полковник Жонсон, — ҳа, у ўзини ўзи ўлдирган бўлса керак.

— Ундай бўлса, нима билан ўлдирган, қурол қани? Йўк, сэр. У ўзини ўзини ўлдирмаган.

— Унда қотил қандай яширинган? Деразадан чиқиб кетганми?

Сагден калласини чайқади.

— Қасам ичиб айтаманки, деразадан чиқиб кетолмасди.

— Эшик ичкаридан қулфловлик эди, деяписиз-ку, ахир!

Катта инспектор бошини ирғади. Чўнтагидан калит олиб столнинг устига ташлади.

— Калитда ҳеч қандай бармоқ изи йўк, сэр, — деди у. — Лунага солиб қаранг.

Пуаро ҳам энгашди. У Жонсон билан бирга калитга қаради.

— Ҳа, тушунарли. — деди полиция бошлиғи. — Калитнинг тилида билинар-билинимас тирналган жойи бор. Кўрдингизми, Пуаро?

— Ҳа. Бу ичкаридаги калит ташқаридан туриб бирон мослама ё омбурга ўхшаган нарса билан қулфнинг ичига тикиб айлантирилган.

Катта инспектор калласини қимирлатди.

— Бўлиши мумкин.

— Демак, эшик ёпиқ, хонада ҳеч ким бўлмаган экан, — деди Пуаро. — Қария ўз жонига қасд қилган деган таассурот қолдириш учун атайлаб шундай қилинган.

— Менинг ҳам фикрим худди шундай, мистер Пуаро, бунга ишончим қомил.

Пуаро бунга шубхаланиб бошини силкиди.

— Унда хонадаги тартибсизликлар-чи? Ахир ўзингиз ўз жонига қасд қилишини инкор қиляписиз-ку. Қотил аввало хонадаги нарсаларни тартибга келтириб чиқиб кетиши керак эди.

— Лекин унинг бунга вақти бўлмаган, мистер Пуаро, — деди Сагден. Ҳамма гап шунда. Унинг бунга вақти йўк эди. Қотил қари жентльмени гафлатда қолдириб, кўккисдан ўлдирмоқчи бўлган, деб фараз қилиш мумкин. Лекин бундай бўлиб чиқмаган. Икки орада оли-

шув бўлиб кетган. Бу олишув, тўполонни пастки каватдагилар очик-ойдин эшитишган, бунинг устига қари женгльмен ёрдамга чақирган. Ҳамма гурр этиб юкорига чопишган. Котил эса хонадан кочиб чиқиб, калитни ташқаридан туриб бурашга улгурган, холос.

— Ростданам, сиз айтаётган қотил хато қилган бўлиши мумкин, — деди Пуаро. — Унда нима учун, ҳеч бўлмаганда ўлдирган қуролини ташлаб қочмаган? Шуниси аниқки, бунда қурол йўқ экан, демак, чол ўзини ўзини ўлдирган бўлиб чиқмайди. Буёғи энди жуда жиддий.

— Жиноятчилар, одатда, бирон хатога йўл қўйишди, — гапини ўтказишга интилади катта инспектор, — буни тажрибадан биламиз.

Пуаро хўрсишиб ёлдираб қўйди.

— Хато қилганига қарамай, барибир, қотил яширинишга улгурган.

— Мен унинг ростдан ҳам яширинганига ишонмайман.

— Сиз, қотил ҳалиям шу уйда юрибди, деб ҳисоблайсизми?

— Бу ердан бошқа бирон жойда бўлиши тасаввурга сиғмайди. Бу шу уйдагиларнинг иши.

— Лекин *tout de tete*¹, — юмшоқлик билан деди Пуаро, — кимлигини билмаганингиз боисидан ҳам яшириниб олган.

Катта инспектор мулойим, лекин қатъият билан шундай деди:

— Барибир шунга ишончим комилки, тез орада унинг кимлигини билиб оламиз. Ҳали биз бу уйда бўлганларнинг ҳаммасини сўроққа тутганимиз йўқ-ку.

Баҳса полковник Жонсон аралашди.

— Сагден, биласизми, мени бир нарса хайратда қолдирапти: калитни ташқаридан туриб бураган одам барибир устаси фаранг экан. Қўлидаги асбобни тўғри ишлата билишнинг ўзи ниҳоятда мураккаб.

— Сэр, сиз бу нарса мутахассис одамнинг қўлидан келадиган иш демокчимисиз?

— Худди шундай.

¹ Шунга қарамасдан (*фр.*).

— Бир қаранда бу тўғрига ўхшайди, — деди Сагден. — Бундай дейдиган бўлсак, демак, хизматкорлар ичида учига чиккан ўғрилар бор экан, дейиш мумкин. Бу нарса олмосларнинг ўғирланишини-ю, котилликнинг содир бўлишини мантиқан асослаб беради.

— Сизнингча, бундай тахмин билан чигални ечиб бўлмайдимиз?

— Аввалига ўзим ҳам шундай деб ўйлагандим. Лекин бунда бирон натижага эришиш кийин. Хонадонда саккизта хизматкор бор. Олтигаси аёл, улардан тўрттаси олти йил ва ундан кўпроқ вақтдан буён ишлайди. Кейин бир эшик оғаси ва малай бор. Эшик оғаси қирқ йилдан буён шу ерда, бир хонадонда бунақа кўп ишлаган одам кам топилади. Малай шу ерлик, бир боғбоннинг ўғли. Шу ерда туғилиб, шу ерда вояга етган, қандай қилиб у учига чиккан ўғри бўлиши мумкин. Хизматкорнинг ичида нисбатан янгиси мистер Лининг махрами. Лекин у котиллик содир бўлган пайтда бу ерда бўлмаган, хали ҳам йўқ. Кечқурун соат саккизларга якин кетган.

— Сизда шу ерда муттасил бўладиганларнинг рўйхати борми, — сўради полковник Жонсон.

— Ҳа, сэр, эшик оғасидан олганман. Унинг ёндафтаридан ёзиб олдим. Ўқиб берайми?

— Ҳа, марҳамат.

— Эр-хотин мистер ва миссис Альфред Лилар. Парламент аъзоси Ли хотини билан. Мистер Харри эр-хотин, мистер ва миссис Дэвид Лилар. Мисс (Сагден дудукланиб қолди, кейин унга алохида урғу бериб айтди) Пиллар («Пиллар» дейиш ўрнига «Пиллар» деб юборди) Эстрададос. Мистер Стивен Фарр. Энди хизматкорлар: Эдверд Тресилиан — эшик оғаси. Уолтер гампсон югурдак. Эмили Ривз — ошпаз. Куин Жоунз — идиш-товуқ ювувчи. Геэдик Спент — катта оқсоч, Рейс Бент — иккинчи оқсоч, Беатрис Москомб — учинчи оқсоч. Жоан Кенч — хизматкор — ошпазга ёрдамчи ҳамда оқсоч. Сидни Хорбури — махрам.

— Ҳаммаси шуми?

— Ҳа, сэр.

— Қотиллик содир бўлганда ким каерда бўлганини биласизми?

— Умумий тушунчам бор. Хали ҳеч кимни сўроқ қилганим йўқ — бу ҳақда сизга маълум қилганман. Тре-

силианнинг гапларига караганда жентльменлар смакхонада бўлишган. Хонимлар меҳмонхонага ўтишган экан. Тресилиан уларга қахва улашибди. У буфетхонага киришим биланок тепада тўполон бўлиб кетди, оркасидан бакирик-чакирик овозлари эшитилди, дейди. У дахлизга чошиб чикибди-ю, бошқалар билан бирга зинадан юқорига кўтарилибди.

— Оила аъзоларидан нечтаси муттасил шу уйда яшайди-ю, меҳмонлари кимлар? — сўради полковник Жонсон.

— Доимо шу ерда яшайдиганлар мистер ва миссис Лиллар, колганлари келиб кетувчилар.

Жонсон улар ҳозир қасрда деб сўради.

— Мен уларга кўрсатма бермаганимизча хаммангиз меҳмонхонада бўлиб туринглар, — дедим.

— Яхши. Биз ҳозир юқорига кўтарилиб, воқеа содир бўлган жойни кўришимиз керак.

Катта инспектор кенг йўлка билан зина томон бошлаб борди.

Қотиллик содир бўлган хонага киришганларида овоз чиқариб уф тортиб юборди.

— Нақадар дахшатли манзара, — деб қўйди у.

У тўнгарилган ўришдик, чил-чил синган идиш-товоклар, қон сачраган нарсаларга бир дақиқа қараб турди.

Мархумнинг олдида тиззалаб турган ориққина қария ўрнидан туриб бош кимирлатиб сўрашди.

— Салом, Жонсон, — деди у. — Хийлагина тартибсизлик, тўғрими?

— Ҳа, жуда хушук манзара, — деди у. — Доктор, бизга бу ҳақда бирон нима маълум қила оласизми?

Доктор елкасини қисиб қўйди-ю, кулимсираб шундай деди.

— Илмий истилохларни дастлабки терговга қўйиб турайлик. Умуман олганда, унчалик мураккаб нарса йўқ бу ерда. Худди мол сўйгандек томоққа пичок тортилган. Варақлаб қон отилгану мархум бир дақиқа ичида жон таслим қилган. Пичок топилмади.

Пуаро деразаларнинг олдига борди. Сагден айтгандай бири ёниқ ва қулфлоғли эди. Иккинчи дераза тўрт дюймлар чамаси пастдан юқорига кўтарилган ва тиргак билан қаттиқ маҳкамланган эди. Бунақа тиргаклар бун-

дан кўп йиллар муқаддам ўғрилардан сақланиш учун қўйиларди.

— Эшик оғасининг гашига қараганда, — деди Сагден, ҳар қандай об-ҳаво шароитида ҳам дераза охиригача ёпилмас экан. Дераза тагида турган линолеумнинг устидаги гиламча ёмғир шаррос кўйиб деразадан хонага тушадиган бўлса, эҳтиёт шарт ташлаб қўйилган экан. Лекин деразадан ёмғир камдан-кам тушаркан, чунки томининг пастгача чўзилиб тушган қисми ёмғирни тўсиб турар экан.

Пуаро бош ирғаб қўйди. У мурданиннг олдига келиб, уни диққат билан текшира бошлади.

Чолнинг лаблари йирилган. Қонсиз милклари очилиб қолган. Гўё у ўлими олдида нимадир деб қичқиргандай эди, қўллари, чангак бўлиб қолган бармоқлари қисқич-бақаниннг қисқичларини эслатарди.

— Жуда нимжон одам бўлган экан, деган таассурот қолдиради кишида, — деди Пуаро.

— Менимча, жуда жони қаттиқ одам бўлган, — деди доктор. — Жуда кўп касалга чалинди, бунга ўхшаганлар аллақачон нариги дунёга равона бўлган.

— Мен бу ҳақда гаширмаяман, — тушунтирди Пуаро. — Мен жисмонан жуда заиф бўлган экан, демокчи-ман.

— Ҳа, жуда нимжон одам эди.

Пуаро мурдадан нари кетди. Эгилиб ағдарилган ўриндикларни кўра бошлади. Уларнинг битгаси жуда катта, зил-замбил қизил дарахтдан ясалган. Ёнида думалоқ стол тўптарилиб ётибди, уям қизил дарахтдан ясалган, чинши чирокнинг шишалари сочилиб ётибди. Сал нарида нисбатан чоғроқ иккита ўриндик ағдарилган, графин қўйилладиган патнис ва иккита қадахнинг синиқлари ётибди. Оғир шиша босма синдирилган. Ниҳоят, сочилган китоблар, каттагина япон вазасининг синиқлари ва бронзадан ясалган ялағоч қиз хайкали қўшилиб бир уюм бўлиб ётарди.

Пуаро эгилиб, буларнинг барини қўлини тегизмасдан диққат билан кузатди. У ковоғини солиб олди, чехрасида қандайдир англашилмовчилик аке этиб турарди.

— Бирон нимадан ажабланишсизми, Пуаро, — деб сўради полиция бошлиғи.

Пуаро бир хўрсиниб олиб, аста шундай деди:

— Қария ўзи ниҳоятда шимжон ва ориқ бўлса-да, шунча нарса ағдар-тўнтар бўлиб кетгани ғалати.

Жонсон ҳам эсанкираб қолди. У ўз иши билан машғул бўлиб турган сержантга ўгирилиб:

— Бармоқ излари ҳақида нима дейсиз? — деди.

— Бармоқ излари, сэр, жуда кўп, ҳамма хонадаям бор.

— Пўлат сандиқда-чи?

— У ерда йўқ. Фақат қари жентльменишкигина бор.

Жонсон докторга ўтирилди.

— Менга қаранг, қон излари қалай? Мистер Лини ўлдирган одамга ҳам унинг қони юккан бўлиши керак-ку, ахир.

— Юкмаган бўлиши ҳам мумкин. Қон асосан шох томирдан оқиб чиққан. Артериядан чиққанда ҳамма ёққа сачраб кетиши мумкин эди.

— Шунақа, лекин кўрмаяписизми, ҳамма ёқни қон босиб кетган.

— Ҳа, ҳамма ёқни қон босиб кетган. — Унинг гапини маъқуллади Пуаро. Мана шуниси ғалати: ҳамма ёқда қон.

Сагден Пуарога илтифог билан мурожаат қилди:

— Сиз... бу сизда бирор фикр уйғотяптими?

Пуаро хонага назар ташлаб чиқди-да, кейин калласини кимирлатиб қўйди.

— Қон излари... куч ишлатиш, — деди у ва бир оз жимликдан сўнг давом этди: — Ҳа, фақат куч ишлатилган. Яна қон... кўзга фақат қон кўриняпти... Аниқроқ қилиб айтсак, қон хаддан ташқари кўп. Ўриндикларда-ям, столда ҳам, гиламда ҳам қон. Қонли жанг? Қурбонгоҳ-а? Шундай деб тушунсак бўладими? Эҳтимол. Шунақанги шимжон, шунақанги эт бориб суякка ёпишган ва қок суяк бўлиб қолган муштескини чол — энди жа... ўлгандан кейин... ундан шунақанги кўп қон чиққанки...

У жимиб қолди. Катта инспектор Сагден унга кўзларини лўк қилиб туриб шундай деди.

— Қизик, хошимлар ҳам шундай дейишган эди...

— Қайси хоним? Нима деган эди?

— Миссис Альфред Ли эшикнинг олдида туриб олиб, — деди Сагден, — аста шундай деб қўйган эди. Унинг сўзларига аҳамият бермагандим.

— Нима деган эди? Аниқроқ қилиб айтинг.

— Қари жентльменда шунчалик кўп қон бўлади деб ким ўйлабди, деган эди.

Пуаро овозини пасайтириб хитоб қилди:

— «Қари одамда шунчалик кўп қон бўлади деб ким ўйлабди». Бу Макбет хонимнинг сўзлари. Миссис Ли шуни айтган экан-да... Фаройиб...

VIII

Альфред Ли хотини билан Пуаро, Сагден ва полиция бошлиғи тик турганча уларни кутиб турган мўъжаз хонага кириб келди. Полковник Жонсон олдинга ўтди.

— Салом, Мистер Ли. Биз сиз билан ҳеч қачон учрашмаганмиз, лекин мен графликдаги полиция бошлиғиман, бу сизга албатта маълум бўлса керак. Менинг фамилиям Жонсон. Бўлиб ўтган ходиса менга қай даражада ёмон таъсир қилганини сўз билан изоҳлаб беролмайман.

Альфред уриб ташланган итдай хириллаб жавоб берди.

— Раҳмат, дахшатли. Жуда дахшатли воқеа содир бўлди. Мен... булар, танишинг, менинг рафикам.

Лидия ўзига хос хотиржамлик билан деди:

— Бу ходиса ҳаммамизга, айниқса, менинг эримга оғир зарба бўлди. — У шундай деб эрининг елкасига қўлини қўйди.

— Ўтиринг, миссис Ли, — таклиф қилди полковник Жонсон. Таништиришимга рухсат этинг, бу киши мсье Эркюль Пуаро.

Пуаро таъзия қилиб қўйди. У эр-хотинга кизиксиниб бир-бир назар ташлаб чиқди.

Лидия эрининг елкасидан аста босиб:

— Ўтир, Альфред, — деди.

У ўтириб ўзича ғўлдираб қўйди.

— Эркюль Пуаро... ким бўлса экан...

У бир нимани эсламоқчи бўлгандай пешанасини силаб қўйди.

— Полковник Жонсон сенга анча-мунча савол бермоқчи, Альфред, — деди Лидия.

Полиция бошлиғи шундай дегандай маъқуллаб унга қаради. У миссис Ли ақлли ва бамаъни аёл бўлиб чикқанидан мамнун бўлди.

— Бажону дил, майли, — деб қўйди Альфред.

Жонсон «фожиа уни эсанкиратиб қўйибди, озгина бўлса ҳам ўзини қўлга олар, деб умид қиламан», деб қўйди ўзича.

Полковник Жонсон овозини чиқариб деди:

— Менда бугун оқшом шу ерда бўлганларнинг рўйхати бор. Мистер Ли рўйхатдагиларнинг ҳаммаси шу ерда бўлганлиги тўғрими?

У Сагденга ишора қилган эди, Сагден ён дафтарчасини олиб рўйхатни бошқатдан ўқиди.

Бу расмиятчилик, афтидан, Альфред Лиши бирмушча ўзига келтирди. Энди унишг кўзлари аввалгидек бир нуқтага тикилганча маъносиз боқмасди. Сагден рўйхатни ўқиб гугатгандан кейин у маъқуллаб калласини қимирлатиб қўйди:

— Ҳаммаси тўғри.

— Агар эътироз қилмасангиз уйингиздаги меҳмонлар ҳақида батафсилроқ маълумот берсангиз. Билишимча, мистер ва миссис Жорж Лилар, мистер ва миссис Дэвид Лилар укаларингиз.

— Улар мендан кичик укаларим ва уларнинг хотинлари.

— Улар фақат меҳмонга келишганми?

— Ҳа, Рождество байрамига келишган.

— Мистер Харри ҳам укангизми?

— Ҳа.

— Қолган иккита меҳмон-чи? Мисс Эстравалдос билан мистер Фарри айтялман?

— Мисс Эстравалдос — жияним, мистер Фарр бўлса, отам билан бир вақтлар Жанубий Африкада шерикчилик қилган одамнинг ўғли.

— Дўсти қадим, дегандайдир-да.

— Йўқ, кечаги кунгача биз уни ҳеч қачон кўрмаганмиз. — Сухбатга қўшилди Лидия.

— Тушунарли. Лекин уни Рождество байрамини бирга ўтказишга таклиф қилганмидингизлар?

Альфред иккиланиб қолиб хотинига қаради. Лидия очик-ойдин қилиб тушунтириб берди.

— Мистер Фарр хонадонимизда кеча дабдурустдан пайдо бўлди. Бир вақтлар қўшни бўлган экан, қайнатамни кўргани кирибди. Қайнатам Фарр қадимги дўсти ва шеригининг ўғли бўлиб чиққанини билгандан кейин йигитчани Рождествода биз билан бирга бўласан, деб оёқ тираб туриб олди.

— Уй эгалари хақида ҳаммаси равшан. Энди хизматкорлар хусусида. Миссис Ли, сиз уларнинг ҳаммасини ишончли одамлар деб ҳисоблайсизми?

Лидия жавоб беришдан олдин ўйлаб олди. Кейин шундай деди:

— Ха уларнинг ишончли одамлар эканлигига мутлақо қафилман. Бари бизда кўп йиллардан буён ишлашади. Эшик оғаси Тресилиан менинг эрим. Ёш болалигида буён шу ерда. Нисбатан янгилари ошпазнинг ёрдамчиси оксоч Жоан ва қайнатамнинг махрами.

— Улар хақида нима дея оласиз?

— Жоан ҳали эси қирмаган қиз. У ҳақда ёмон фикрларга боролмайман. Хорбурини эса унчалик яхши билмайман. У бизга хизматга кирганига бир йилдан сал ошди. Ўз хизматиини аъло даражада бажаради, қайнатам, менимча, ундан миннатдор эди.

— Лекин хоним, — кескин қилиб деди Пуаро, — сиз ундан унчалик хурсанд эмассиз-а?

Лидия озгина елка қилиб қўйди.

— Унинг менга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган.

— Бироқ сиз хонадоннинг бекасисиз. Хизматкорларнинг сизга алоқаси бўлиши керак эмасми?

— Бўлиши керак, албатта. Лекин Хорбури қайнатамнинг шахсий махрами эди. Фақат унга бўйсунарди.

— Тушунарли.

— Энди бугун окшомда содир бўлган воқеаларга ўтайлик, — деди полковник Жонсон. — Ярағизга туз сепмасам, деб кўрқаман, мистер Ли. Бўлиб ўтган ҳодиса хақида ўз овзингиздан эшитмоқчийдик.

— Бажону дил, — деди Альфред секин.

Полковникнинг Жонсон савол бериб унинг гапириб юборишига туртки берди.

— Дейлик, сиз ўз отангизни сўнгги бор қачон кўргандингиз?

Юракдаги оғир дарддан нишона бериб турувчи юзидаги ифода у гапга тушгандан кейин ёйиб бўлди.

— Чой ичиб бўлгандан кейин. Унинг олдида бирпас ўтирдим. Кейин хайрли тун тилаб чикиб кетдим. Ўйлаб кўрсам, тахминан ўн бештакам олтиларда эди.

— Хайрли тун тилаб чикиб кетибсиз-да? — деб сўради Пуаро. — Демак, отангиз билан кечкурун яна кўришиш ниятингиз бўлмаган?

— Йўк. Отамга хар кун соат еттиларда енгил кечки таом келтириларди. Таомдан кейин у гоҳ барвақт ётарди, гоҳида ўриндикда узоқ ўлтирарди. Агар ўзи бирон-таминини чақириб келиш учун одам юбормаса, она аъзоларидан ҳеч ким унинг олдига кирмасди.

— Отангиз тез-тез чақириб турармиди?

— Хар замон-хар замонда. Кўргиси келиб қолганда.

— Лекин бу одат тусига кирмагандими?

— Йўк.

Альфред давом этди:

— Биз кечки таомга соат саккизда ўтирдик. Таом тугагандан кейин хотиним бошқа хонимлар билан бирга меҳмонхонага чикиб кетди. — Унинг овози қалтираб кетди. У яна бир нуқтага тикилиб қолди. — Биз емакхонада стол атрофига давра қуриб ўтиргандик. Бирдан тепада гала-говур бошланиб кетди. Стол-стуллар аударилган, ойналар чил-чил синган. Кейин э. худойим-эй (у чўчиб тушди). Отам бақириб юборди. Дахшат, устма-уст бакираверди. Ҳозир ҳам унинг овози кулоғим остида эшитилиб турибди. Худди жон талвасасидаги одамнинг бакириғига ўхшайди...

У калтироқ бармоқлари билан юзини беркитиб олди. Лидия унинг қўлларини ушлади. Полковник Жонсон:

— Кейин-чи? — деди юмшоклик билан.

— Биз қотиб қолдик, ҳатто бир дақиқа кимирлай олмадик. Кейин емакхонадан чиқиб, зина орқали юқорига, отам ётган хонага югуриб кетдик. Борсак эшик берк экан. Эшикни бузишга тўғри келди. Кириб қарасак...

У тўхтаб қолди.

Жонсон дарров гапга қўшилди.

— Ҳолатни батафсил тасвирлашингизга эҳтиёж йўк, мистер Ли. Сал орқага — емакхонада бўлган вақтингизга қайтамиз. Бақириқни эшитганингизда сиз билан бирга кимлар бўлган эди?

— Кимлар? Ҳаммамиз. Йўк, шошмай туринг. У ерда укам Харри бўлган эди.

— Бошқа ҳеч ким йўқмиди?

— Ҳеч ким.

— Бошқа жентльменлар қаерда эди.

Альфред ковогини уйиб, эслашга уринди.

— Ҳозир ўйлаб айтаман. Бунга узок вақт бўлганга, хатто йиллар ўтиб кетганга ўхшайди, назаримда. Бошқалар қаерда эди? О, эсладим. Жорж телефон қилгани кетди. Кейин биз оилавий ишлар хақида гаплаша бошладик. Стивен Фарр, сизларга халақит қилмай деб ташқарига чиқди. У жуда одоб ва мулозамат билан чиқиб кетди.

— Укангиз Дэвид-чи?

Альфред тумшайди.

— Дэвид-ми? У хонада бўлмаган эканми? Ҳа, у ростдан ҳам йўқ эди. Унинг қачон чиқиб кетганини сезмай ҳам қолибман.

Пуаро эҳтиёткорлик билан сўради:

— Демак, сиз оилавий ишларни муҳокама қилибсизлар-да?

— Э-э... Ҳа.

— Бошқачароқ қилиб айтсак, оилавий масалани оиланинг баъзи бир аъзолари билан муҳокама қилмоқчи бўлганмидингизлар?

Лидия сўради:

— Мсье Пуаро, бу билан нима демокчи бўлясиз?

Пуаро унга ўғирилди.

— Хоним, эрингиз мистер Фарр, сизларга халақит қилмай чиқиб кетди, деб айтди. У ерда мсье Дэвид билан мсье Жоржлар иштирок элмагани учун conseil de famille¹ бўлолмайдди. Шундан келиб чиқиб, буни оиланинг икки аъзоси ўртасидаги суҳбат дейиши мумкин бўлади. — Қайшим Харри кўп йиллардан буён чет элда юрибди. Шундай бўлгач, табиий, эрим билан унинг орасида ҳар қанақа гап бўлиши мумкин.

— Тушунаман. Демак. Шундай, ҳа.

Лидия Пуарога бир қараб дарров кўзини олди.

— Бўпти, етарли бўлса керак, — деди Жонсон. — Зинадан отангизнинг хонасига қараб зинапоя орқали югурганингизда сиздан бошқа яна қимлар бўлганлигини эсладингизми?

¹ Оилавий кенгаш (фр.).

— Тўғриси, билмайман. Биз хар тарафдан югуриб чикиб чопишдик. Кимлар бўлганлигини аниқ айттолмайман деган хавотирдаман. Жуда кўриб кетган эдим. Шунаканги ваҳшиёна кичкирик...

Полковник Жонсон дарров бошқа мавзуга ўтди.

— Ташаккур, мистер Ли. Энди бошқа савол. Билишимча, отангизнинг қўлида бирмунча қимматбаҳо олмослар бўлган экан.

Альфред Жонсонга ажабланиб каради.

— Ҳа, тўғри, — деди у.

— Буларни қаерда сақларди?

— Ўз хонасидаги пўлат сандикда.

— Уларни айтиб бера оласизми?

— Улар йўнилмаган олмослар эди.

— Нега отангиз олмосларни ўзида асраган.

— Инжиқлигидан. Уларни Жанубий Африкадан олиб келган. Олмосларга ишлов беришни ҳечам хоҳламаган. Уларни ўз холича асрашни ёқтирарди. Айтдим-ку, ахир, инжиқлигидан деб.

— Тушунаман, — деди полиция бошлиғи.

Унинг гап охангидан ҳеч нимани тушунмаганини англаш мумкин эди.

— Олмослар жудаям қимматбаҳомиди?

— Отам уларнинг баҳосини ўн минг фунтдан кам ҳисобламас эди.

— Демак, жуда қимматбаҳо экан-да?

— Ҳа.

— Бунақа тошларни ўз хонасида пўлат сандикда асрашни жуда ғалати.

Лидия гапга қўшилди.

— Полковник Жонсон, қайнатамнинг ўзига хос ғалати феъли бор эди. Ҳаммага ўхшамасди. Олмосларини кафтида шақирлатиб ўйнаб ўтиришдан хузур қиларди.

— Балки бу олмослар ўтмишини эслатиб турар, — тахмин қилди Пуаро.

Лидия унга миннатдорчилик билан қараб қўйиб деди:

— Ҳа, шундай бўлса керак, деб ўйлайман.

— Олмослар суғурта қилиб қўйилмаганмиди?

— Менимча, йўқ.

Жонсон олдинга эгилиб, наст овоз билан сўради.

— Мистер Ли, олмослар ўғирланганидан хабарингиз борми?

— Нима? — Альфред хайрон бўлиб Жонсонга тикилди.

— Отангиз олмослари ўғирланганини сизга айтмаганими?

— Мутлако хабарим йўқ.

— Отангиз катта инспекторни чакириб, олмослар ўғирланганини маълум қилганидан хабарингиз борми?

— Умуман бу ҳақда тасаввурга эга эмасман.

Полиция бошлиғи Альфреднинг хогинига қаради.

— Сиз-чи, миссис Ли?

— Бунақа гапларни эшитганим йўқ, — деди Лидия калласини кимирлатиб.

— Демак, сизлар олмослар нўлат сандиқда турибди, деб билгансизлар?

— Ҳа.

Лидия тараддудланиб туриб сўради:

— Қотилликнинг асл сабаби шунда экан-да? Олмос деб шунчаликка борибди-да?

— Биз ҳам шунни аниқламоқчимиз, — жавоб берди полковник Жонсон ва бошқа саволга ўтди.

— Миссис Ли, буларни ким ўғирлаши мумкинлигини тасаввур қила олишингиз мумкинми?

— Йўқ, — деди Лидия. — Шунга ишончим комилки, ҳамма хизматчилар ҳалол одамлар. Ундан ташқари, улардан биронтасининг нўлат сандиққа яқинлашиши ниҳоятда қийин. Қайнатам ўз хонасидан бир қадам ҳам чикмаган. Ҳеч қачон пастга тушмаган.

— Хонани ким тартибга соларди.

— Хорбури. У жой солиб берар, чангларни артиб чиқарди. Иккинчи оқсоч ҳар куни эрталаб кириб каминни тозалаб ўт ёқиб кетарди. Қолган ишларнинг ҳаммасини Хорбури бажарарди.

— Шундай қилиб, — деди Пуаро, — бу ишга Хорбурида имконият катта экан.

— Ҳа.

— Демак, сиз олмосларни Хорбури олган, деб ҳисоблайсиз.

— Бўлиши мумкин... Бунинг учун унда имконият катта. Тўғриси, нима дейишимниям биллолмай қолдим.

— Эрингиз бугунги окшом қандай ўтганини айтиб берди, — деди полковник Жонсон. — Миссис Ли, сиз ҳам унинг гапларини тасдиқлай олармикансиз? Қайна-тангизни сўнгги бор қачон кўргансиз?

— Биз ҳаммамиз унинг хонасида кундузи, чойдан олдин бўлгандик. Ўшанда уни сўнгги бор кўргандим.

— Кечқурун хайрли тун тилагани олдига кирмаган-мидингиз?

— Йўқ.

— Хайрли тун тилагани кечқурунлари кирадиган ода-тингиз йўқмиди?

— Йўқ.

Полиция бошлиғи сўроқни давом эттирди.

— Жиноят содир бўлганда қаерда эдингиз?

— Меҳмонхонада.

— Сиз олишадигандаги товушларни эшитдингизми?

— Эсимда бори шуки, гумбирлаб оғир нарса полга ағдарилди. Гап шундаки, унинг хонаси меҳмонхонанинг эмас, емакхонанинг тепасида, шунинг учун ҳамма овозни эшитмаган бўлишим мумкин.

— Лекин бақирик-чақирикни эшитгансиз-ку?

Лидия чўчиб тушди.

— Ҳа, эшитдим... бу вахшиёна қичкирик эди, гўё... гўё дўзах ўтида ёнаётган одамнинг қичкириғига ўхшарди. Мен дарров бирон қор-хол бўлганини тушундиму, эрим билан Хорбурининг орқасидан зинага қараб югуриб кетдим.

— Шу вақтда сизлар билан бирга меҳмонхонада яша-ким бор эди?

— Тўғриси, яхши эслолмаяпман, — Лидия қовоғини уйди. — Дэвид ёшимиздаги мусика хонасида Мендель-соннинг куйини чалиб ўтирарди. Менимча, ёнида Хилда бор эди.

— Бошқа хонимлар қаерда эди?

Лидиянинг овози насайди.

— Медалин телефон қилгани кетувди. Қайтиб кел-ганмиди, йўқми, эслолмайман. Пиларнинг қаерда бўлган-лигини билмайман.

Пуаро юмшоклик билан деди:

— Сиз меҳмонхонада ёлғиз ўзингиз бўлган бўлсангиз керак-а?

— Ха... ха, менимча шундай эди.

— Энди олмослар хакида, — деди полковник Жонсон. — Мен буни яхшилаб аниқлаб олишимиз керак, деб хисоблайман. Миссис Ли, кайнатангизнинг нўлат сандиғининг коди сизга маълуммиди? Мен шунга эътибор қилдимки, унинг тузилиши бирмунча эскича.

— Кодни қайнатам эгнидан счмайдиган халатнинг ён чўнтагидаги кичкина ёндафтарчадан топасиз.

— Яхши, биз бир оздан кейин унинг хонасига чиқамиз-да, аниқлаймиз. Лекин унгача байрамга таклиф қилинганларнинг хаммаси билан бирма-бир гаплашиб чиқишни лозим топдик. Аёллар бориб ухлашлари мумкин.

Лидия ўрнидан турди.

— Кетдик, Альфред. — У полициячиларга ўғирилди. — Уларни айтиб юборайликми?

— Эътироз билдирмасангиз биттадан, миссис Ли.

— Яхши.

Лидия эшик томон йўналди. Альфред унга эргашди. Кутилмаганда Альфред орқасига ўғирилди.

— Ха, ха! — хайқириб юборди ва тез-тез юриб Пуаронинг олдига келди. — Сиз Эркюль Пуаросиз? Хотирамга нима жип урган. Дарров эслашим керак эди...

У шоша-пиша, лекин аста гапира бошлади.

— Сизнинг келганингиз биз учун кутилмаган омад. Мсье Пуаро, сиз хақиқатнинг тагига етишингиз керак. Харажатдан ташвиш тортманг, хар қанча бўлса, ўзим кўтараман. Фақат айбдорни топиб берсангиз бўлгани... Биронтаси шўрлик отамни ўлдирибди. Ўлдирганда ҳам вахшиёна ўлдириб кетибди. Сиз қотилни топиб беришингиз керак, мсье Пуаро. Отамнинг қасдини олишим шарт.

— Сизни ишонтириб айтаманки, мсье Ли, — жавоб берди Пуаро хотиржамлик билан. — Полковник Жонсон билан катта инспектор Сагденга қотилни топишда қўлимдан келган хамма ёрдамимни аямайман.

— Сиз, — деди Альфред Ли, — менинг кўрсатмаларим бўйича иш олиб боришингизни хоҳлайман, отамнинг ўчини олишимиз керак.

Альфредни қалтироқ босди. Лидия орқасига қайтиб келиб эрининг қўлтиғидан тутди.

— Кетдик, Альфред, — деди у, — бошқалар хам келиши керак.

Лидия билан Пуаронинг кўзлари тўқнашди. Бу кўзларнинг ҳар бирида ўзга сир бор эди. Улар кўзларини олиб қочишмади.

Пуаро ўзича минғирлади:

— «Ким ўйлабди, қари одамда...» Лидия унинг гапини бўлди:

— Етар! Давомиши айтманг!

Пуаро гап котди:

— Бу сўзларни ўзингиз айтгандингиз, хошим.

Лидия билинар-билинемас хўрсиниб қўйди.

— Биламан... эсимда... Бу дахшатли эди.

Шундай деб Лидия эри билан бирга хонадан чиқди.

IX

Жорж Ли роз юриб, жиддий қиёфада кириб келди.

— Дахшатли ҳодиса, — деди у калласини кимирлатиб. — Дахшатли, одамнинг эти жунжикиб кетади. Буни мен фақат ақлдан озган одамнинг қўлидан келадиган иш, деб ҳисоблайман.

Полковник Жопсон мулозимлик билан сўради:

— Бу сизнинг тахминингизми?

— Ҳа, ҳа, шубҳасиз. Қотил — одамхўр. Эҳтимол қотил шу яқин орадаги рухий касалликлар касалхонасидан қочиб чиққандир.

Ўз навбатида катта инспектор Сагден сўради:

— Сизнинг-ча, мана шу... жинни бу уйга қандай қилиб кириб қолган бўлиши мумкин? Қойин қандай қилиб чиқиб кетган?

Жорж калласини кимирлатди.

— Буни аниқлаш полициянинг иши, — деди у қатъий.

— Биз кела солиб уйнинг атрофини айланиб чиқдик, — деди Сагден. — Ҳамма деразалар маҳкам беркирилган, панжара билан тўсилган. Ён томонидаги кириш жойи ёпиқ. Фақат кўча эшик қолади. Ошхона орқали ҳеч ким чиқолмайди, чиққан тақдирда ҳам хизматкорлар кўриб қолишади.

— Бўлмаган гап! — хайқирди Жорж Ли. — Эҳтимол ҳали отангиз тирик деб ҳам исботламокчи бўларсиз!

— Йўқ, ўлган, — деди катта инспектор Сагден. — Бунга шубҳа йўқ.

Полиция бошлиғи томоқ кириб, ташаббусни ўз қўлига олди.

— Мистер Ли, котиллик содир бўлган пайтда сиз каерда бўлгандингиз?

— Мен емакхонада эдим. Бу ходиса кечки таом тугаши биланоқ содир бўлди. Йўқ, эсладим, мен мана шу хонада эдим. Эндигина телефонда гаплашиб бўлгандим.

— Сиз телефонда гаплашдигингизми?

— Ҳа, мен консерваторлар партиясини Уэстерн-Гемдаги сайлов агентлигига телефон қилган эдим. Баъзи бир зарур ишлар юзасидан.

— Телефонда гаплашиб бўлишингиз билан кичкирик овозини эшитдигингизми?

Жорж Лини қалтироқ босди.

— Ҳа, мунгли, ёлворувчан кичкирик овозини. Юрагим зиркираб кетди, кичкирик салдан кейин хирқираш, хирллаш билан алмашди.

Жорж дастрўмолчасини олиб, пешанасидан чиққан терини артди.

— Дахшатли ходиса, — деб минғирлади у яна.

— Кейин юқорига караб югурдигингизми?

— Ҳа.

— Шу аснода сиз акаларингиз мистер Альфред Ли билан мистер Харри Лини кўрдигингизми?

— Йўқ. Менимча, улар мендан олдинроқ юқорига чиқишган бўлса керак.

— Мистер Ли, отангизни сўнгги бор қачон кўргандингиз?

— Бугун тушдан кейин. Биз ҳаммамиз унинг ҳузурида бўлгандик.

— Шундан кейин бошқа кўрмадигингизми?

— Йўқ.

Бир оз жимликдан сўнг полиция бошлиғи сўради:

— Отангиз ўз хонасидаги пўлат сандиғида маълум миқдорда йўнилмаган олмослар сақлаганидан хабарингиз борми?

Жорж Ли калласини кимирлатди.

— Жуда эҳтиётсизлик қилган, — деди у отасига таъна қилгандай. — Бу ҳақда кўн марта айтганман. Демокриманки, сизни шу матоҳ деб бир кунмас-бир кун ўлдириб кетиши мумкин, деган маънода.

— Олмослар йўқолгани сизга маълумми? — унинг сўзини бўлди полковник Жонсон.

— Демак, отамни олмос деб ўлдирган экан-да?

— Олмослар ўғирланганини билгандан кейин, — деди аста полиция бошлиғи, — ўлиmidан бир неча соат илгари бу ҳақда полицияга маълум қилган.

— Унда... — деди Жорж тутилиб. — Тушунолмай қолдим. Мен...

Эркюль Пуаро юмшоклик билан деди:

— Биз ҳам ана шуни тушунолмаяпмиз...

Х

Хонага Харри Ли кирди. Пуаро унга бир дақиқа ковоғини уйиб қараб турди. Назарида уни илгари қасрладир кўргандек бўлди. Қиррабурун, гердайган, жағлари туртиб чиққан. Харри Ли йирик гавдали, отаси унинг ярмича келса ҳам лекин барибир уларнинг қиёфаларида умумий ўхшаш жойлар бор эди.

Пуаро бошқа нарсани ҳам пайкади. У енгил қадам ташлашига қарамасдан асабийлашаётган эди. Зохиран ўзини хотиржам тутаётган бўлса-да, лекин нимадир ичиди кемираётган эди.

— Шундай қилиб, жентльменлар, — деди Харри, — Сизларга қандай ёрдамим тегиши мумкин.

— Агар шу бугун оқшомда содир бўлган ҳодисага, — жавоб берди полковник Жонсон, — аниқлик кiritиб берсангиз сиздан миннатдор бўлардик.

— Мен ҳеч нимани билмайман, — калласини кимирлатди Харри Ли, — бу жуда даҳшатли ва мутлақо қутилмаган ҳодиса.

— Сиз афтидан, хориждан яқинда қайтиб келган бўлсангиз керак, мистер Ли? — сўради Пуаро.

Харри дарров унга ўгирилди.

— Ҳа, Англияга бир ҳафта бурун ўчиб келдим.

— Узоқ вақт йўқ бўлиб кетдингизми? — сўроқни давом эттирди Пуаро.

Харри Ли энгагини қашиб қўйиб кулиб юборди.

— Агар хоҳласангиз хозирок билиб қўя қолганингиз маъкул, барибирам бироитаси айтиб беради! Мен сасқман, жентльменлар. Бу хонадонда сўнгги бор бундан йигирма йил муқаддам бўлганман.

— Лекин энди қайтиб келдингиз-ку. Нега қайтиб келганингизни айтиб беролмайсизми?

Харри ўша-ўша очик кўнгиллик билан гапни илиб кетди.

— Ҳаммаси қадимги ривоятлардагидай. Нишхўрт сб юриш жонимга тегди. Охири семиз отнинг сағрисидан татиб қолсам ёмон бўлмасди, деган қарорга келдим. Отамдан таклиф хатини олдим, бу ёққа равона бўлдим. Бор гап шу.

— Қисқа муддатга келдингизми, ё узок муддатгами? — деб сўради Пуаро.

— Энди ҳеч қаёққа кетмайман, шу ерда қоламан, — деди Харри.

— Отангиз буни маъқуллаганмиди?

— Отам эшитиб суюниб кетганди. — Харри яна кулиб юборди, кўзининг четларида ёқимли ажинлар пайдо бўлди. — Альфред билан бирга яшаш қариянинг жонига теккан-да. Альфред шундай ёқимсизки, лекин ўзи ёмонмас, фақат у билан одам зерикади. Отам ўз вақтида жуда ахлоқсиз бўлган. Лекин келишимни зориқиб қутган.

— Акангиз билан келиноингиз шу ерда яшаб қолишингизни билиб хурсанд бўлишганми? — Пуаро шу саволни бериб сал қошини кўтарди.

— Альфредми? Ғазабланиб кетди, Лидияни билмадим. Эхтимол Альфреднинг кўнгилга қараб у ҳам ёқтирмагандир. Лекин охир-оқибатда у барибир хурсанд бўлади. Лидия менга ёқади. Мафтункор аёл. Лидия билан тил топишиб олишимиз мумкин. Лекин Альфред билан эса, йўқ, пойма-пой қовушга ўхшаймиз, у бошка одам. — Харри яна кулиб юборди. — Альфред отамизни мендан қаттиқ қизғонар, ҳатто гаплашишимизни раво кўрмасди. Ахир, у отамнинг чизган чизигидан чиқмайдиган, уй кизи-ку. Оқибатда, бу хатти-харакати учун ўз насибасини олдимми? Одатда, онлада итоатгўй бўлган ўғил кетига тепилади. Жентльменлар, гапимга ишонаверинг, савобининг таги тешик дегани шу бўлади.

У атрофдагиларга бир-бир қараб чиқди.

— Менинг очиккўнгиллигим сизларни хайрон қолдирмайди, деб ишонаман. Хонадонимизда ҳукм сурган ифлосликларни барибир очиб ташлайсизлар, деб билла-

ман. Шунинг учун ҳаммасини ўзим рўй-рост айтиб қўя колганим маъқул. Отам ўлгани учун мотамга ботиб ўтирибман, деб ҳам айтолмайман. Ахир қариб қуюлмаган отамни ёшлигимдан буён кўрмаганиман, шунга қарамасдан у менинг отам, мен унинг пушти камаридан бўлганман — энди отамни ўлдиришди. Қотилдан ўч олиш иштиёқида ёняпман. — У энгагини силаб қўйиб сўхбатдошларига назар ташлади. — Умуман олганда бизнинг оила аъзолари кекчи, касоскор одамлар. Лиларнинг шахсиятига теккан бирон кимса осонгина қутулиб кетавермайди. Мен отамнинг қотилини топиб, осиб ўлдиришга ният қилганман.

— Сиз, мистер Ли, ишончингиз комил бўлсин. — деди Сагден. — Бунинг учун қўлимиздан келган ҳамма чорани қиламиз.

— Агар буни удалай олмасангизлар, айтиб қўяй, ишга ўзим киришаман.

Полиция бошлиғи кескин қилиб сўради:

— Мистер Ли, қотилнинг шахси хақида бирон-бир тахминингиз борми?

— Йўк, — деди Харри аста калласини кимирлатиб. — Ҳеч қандай тахминим йўк. Биласизми, бу ҳол эсанкиратиб қўйди. Ўйлаб-ўйлаб бундай вахшийликни четдан биров келиб қилиши тасаввуримга сизмаяпти.

— Ҳа, — деди Сагден калласини кимирлатиб.

— Ундай бўлса, — давом этди Харри Ли. — Демак, отамни шу ердагилардан биронтаси ўлдирган бўлиб чиқади-да... Лекин буни қайси аблах қилиши мумкин? Хизматкорлардан шубхаланиб бўлмайди. Тресилиан узок йиллардан буён ишлайди. Бир қайнови кам хизматқорми? Умрида бунақа ишларга қўл уролмайди. Хорбури, тўғри, безбет нусха. Лекин Тресилианнинг айтишича, кинога кетган экан. Стефан Фарри хисобга олмаганда (умуман нотаниши одамни ўлдиргани унинг узок Жанубий Африкадан шу ерга келиши ақлга сизмайди), энди оила аъзоларимизнинг ўзи колди. Бирортамизнинг бу ишни қилишини ақлга сиздиролмаянман. Альфредми? Отамизни жонидан яхши кўрарди. Жоржми? Юраги бетламайди, Дэвидми? У хаёлпараст, қондан кўрқади. Бармоғини кесиб олса хушидан кетиб қолади. Хотинларми? Аёл зоти ҳеч қачон бировни бу қадар совуққонлик билан сўёлмай-

ди. Унда ким? Худога аён, мен билмадим. Бу нарса менга каттик азоб беряпти.

Полковник Жонсон томоғини кириб олди — бирои расмий савол беришдан олдин унинг йўталиб оладиган одати бор эди.

— Кечкурун сўйгги бор отангизни қачон кўргандингиз?

— Чойхўрликдан кейин. Бундан олдин Альфредни каттик койиди. Каминангиз сабабчи бунга. Қария бир умр ўз хохишича яшаб келган. У ғаламислик қилишни яхши кўрарди. Менинг ташрифимни ҳаммадан яшириб келишининг сабаби ҳам шунда. Мени кўриб, ҳамманинг сочи тикка бўлиб кетишидан завқланмоқчи бўлган. Худди шунинг учун ҳам васиятномани бошқатдан тузиш ниёти борлигини маълум қилган.

Пуаро бир кимирлаб қўйиб, деди:

— Демак, отангиз васиятнома ҳақида эслатган эканда?

— Ҳа, ҳаммамиз жам бўлганда қандай аҳволга тушаркан, деб қўз кири билан кузатиб турди. Сўнг ҳуқуқшуносга Рождестводан кейин киргин, деб тайинлади.

— Васиятномасига қандай ўзгаришлар киритмоқчи бўлган? — сўради Пуаро.

Харри Ли кулиб қўйди.

— Бунинг бизга айтгани йўқ. Қари тулки! Ўйлашимча, тўғрисиям бу ўзгартириш каминангиз фойдасига бўларди, деб биламан. Менимча, у аввалги васиятномада мени ҳисобдан чиқариб ташлаган. Билишимча, энди киритмоқчи бўлган. Бу эса қолганларга жуда ёқимсиз зарба бўларди. Худди шундай, Пилариям қўшмоқчи бўлган. Невараси тушмагур қариянинг роса қошиси қиздирган. Эҳтимол, унгаям ёғлироқ лукма ажратмоқчи бўлган. Уни кўрдингизми? Жияним испан қизи. Бу Пилар дегани бир шиёла сув билан ютгудек офатижон. Ундан жануб гўзалининг ифори билан бағритошлиги уфуриб турибди. Афсуски, мен унга тоғаман.

— Гапингизга қараганда қиз отангизнинг қошиси қиздирибдими?

Харри бошини қимирлатди.

— У қариянинг кўнглини қандай қилиб овлашни яхши биларди. Узок вақт олдида қолиб кетарди. Бас бойлаша-

ман, киз нимага эришаётганини жуда яхши тасаввур қиларди. Энди кеч, отам ўлган. Васиятномани Пиларнинг фойдасига ҳеч қанақасига ўзгартириб бўлмайди, шу билан бирга менинг ҳам, омад чопмади!

У қовоғини солиб олди, бир дақиқа жим турди-да, кейин овозига бошқа оханг бериб давом этди:

— Гапни мавзудан бошқа ёққа буриб юбордим, отамни сўнгги бор қачон кўрганганимни билмоқчи бўлган эдингизларми? Айтдим-ку, чойхўрликдан кейин деб, соат олтилардан кейин, тўғри, қария бир оз чарчагандек кўринди, лекин кайфияти чоғ эди. Мен чиққанда олдида Хорбури қолган эди. Кейин бошқа кўрганам йўқ.

— Қотиллик содир этилаётганда қаерда бўлган эдингиз?

— Альфред акам билан емакхонада эдим. Тушликдан кейин ҳар ҳолда юракдан гаплашиб ўтирдик, деб айтолмайман. Гап айни қизиган пайтда тепамизда тўстўполон бўлиб кетди. Худди ўнларча одам бир-бири билан олишаётгандек эди. Кейин шўрлик отам қичқариб юборди. Овози худди сўйилаётган чўчқанинг овозига ўхшарди. Бу овозни эшитиб, Альфред ўзини йўқотиб, жағи осилиб қолди. Мен туртиб ўзига келтирдим-у, иккаламиз олдинма-кейин юқорига югуриб кетдик. Эшик ёпиқ эди. Бузишга тўғри келди. Бунинг учун хийла вақт ўтди. Бу лаънати эшик қандай қилиб ёпилиб қолган экан, ақлимга сиғмайди. Кирсак, отамнинг хонасида ҳеч ким йўқ эди. Ўлай агар, деразадан ҳеч ким чиқиб кетолмасди.

Катта инспектор Сагден:

— Эшик ташқаридан берк эди, — деди.

— Нима? — ажабланганча хитоб қилди Харри. — Қасам ичишим мумкин, эшик ичкари томондан беркирилган, калит кулфнинг бурнида осилиб турарди.

— Демак, калитнинг шундай турганини кўргансиз? — кизиксинди Пуаро.

— Мен кўп нарсаларни сезаман, — кескин қилиб деди Харри. — Одатим шунақа.

Харри ҳар учала эркакка бир-бир қараб чиқиб, кейин деди:

— Жентльменлар, яна сўрайдиган бирон нарсангиз борми?

— Ташаккур сизга, мистер Ли, хозир эмас. Оила аъзоларингиздан биронтасини айтиб юбора олмайсизми?

— Албатта, айтиб юбораман.

У эшиккача бориб, орқасига карамай ташқарига чиқиб кетди.

Уч эркак бир-бирига караб олишди.

— Нима дейсиз, Сагден? — сўради полковник Жонсон. Катта инспектор шубҳаомуз калласини қимирлатиб қўйди.

— У нимадандир қўрқяпти. Қизик, нима учун...

XI

Мегадин Ли эшикдан кирди-ю, ёқимли киёфада тўхтаб колди. У орик ва узун қўллари билан олтинранг сочларини силаб турар. Яшил-кўк гулдор қўйлаги хушбичим сарв қоматини алохида ажратиб кўрсатарди.

У хуркак ва жудаям ёш кўринарди. Хонадаги эркаклар уни кўриб бир дақиқа қотиб қолишди. Жонсоннинг кўзларнда хайрат аломати акс этди. Катта инспектор Сагден жонланиб, ишга киришини имконияти келишини чидамсизлик билан кута бошлади. Эркуль Пуарода ҳам Мегадиннинг ташки киёфаси яхши таассурот колдирди (аёл буни сезди). Лекин уни аёлнинг гўзаллиги эмас, балки чиройини пеш қилиб бундан ўз мақсадлари йўлида фойдаланмоқчи бўлганлиги лол қилиб қўйган эди. Пуаронинг ўзича «*Jolil mannequin la petite Elte se pose tout naturellement. Elle ales yeux dures*»¹ деб ўзича ўйлаганини қаердан ҳам биларди.

Полковник Жонсон: «Офатижон экан. Жорж Ли эҳтиёт бўлмаса, кунини кўрсатади хали. Эркаклар билан қандай муомала қилишни жуда ўрнига қўяди бу аёл», деб қўйди ичида.

Катта инспектор Сагден умуман бошқа хулоса чиқарди, «ўзига бино қўйган каллаварам аёл. Тезда унинг ковушини тўғрилаб қўямиз».

Полковник Жонсон ўрнидан турди.

— Ўтиринг, Миссис Ли. Илтимос, сизни қандай аташимизни маълум қилсангиз.

¹ Яхшигина ланшанг экан бу қизча. Ўзини габний холда тутяпти. Кўзлари эса қаҳрли (фр.).

— Миссис Жорж Ли.

Мегдалин ўтириб, мулойим табассум билан ташаккур билдириб қўйди. «Гарчанд сиз эркаклар полициячи бўлсангиз ҳам умуман унчалик кўрқинчли эмас экансизлар», деб турарди унинг кўзлари.

Унинг табассумининг бир чети Пуарога қаратилганди. Чет элликлар гап аёллар хақида кетганда кўнгилчан бўлишади. Катта инспекторга бу гаплар тааллуқли эмас эди.

Мегдалин кўлларини чалмаштирганча чиройли қиёфада туриб («*Elle jeune tres bien la komedie, cette petite...*»¹):

— Бу шундай дахшатли бўлдики. Жудаям кўрқиб кетдим, — деди.

— Тўғри, тўғри, миссис Ли, — деди кўнгилчанлик билан полковник Жонсон, лекин унинг овози калтираб чиқди. — Биламан, оғир рухий азоб чеккансиз. Энди ҳаммаси ортда қолди. Биз фақат бугун кечқурун уйда нима бўлганлигини ўз оғзингиздан эшитиб билмоқчи эдик.

— Лекин мен бу ҳақда ҳеч нима билмайман, — деди у овозини кўтариб — худо ҳаққи, билмайман.

Полиция бошлиғи бирмунча вақт кўзларини пирира-тиб унга қараб турди. Кейин юмшоқлик билан деди:

— Ҳа, албатта билмайсиз.

— Бу ерга биз кеча келганмиз. Жорж Рождествога келишим шартлигини айтиб туриб олди. Келмасам бўлар экан. Энди ҳеч қачон қадимги ҳолимга тушолмайман.

— Ҳ-ҳа, ҳаяжонланарли ҳодиса.

— Гап шундаки, мен Жоржнинг оила аъзолари билан нари-бери танишман. Мистер Лининг ўзини бир ё икки бор кўрганман. Бири тўйимиз куни, кейин яна бир марта кўрганман. Тўғри, Альфред, Лидиялар билан тез-тез кўришиб турардик, бу фақат иш юзасидан бўларди, улар менга умуман бегона одамлар.

Яна унинг кўзларида чўчиб турган боланинг кўзларида акс этадиган маъно зухур этди. Эркюль Пуаро унга зехн солиб турди-да, ичида бояғи «*Elle jeune tres bien la komedie, cette petite...*» деган сўзни такрорлаб қўйди.

¹ «Болакай, қизикчи ролини бошлаб ўйпайди-да...» (фр.).

— Ха, ха, — деди полковник Жонсон. — Менга факат шуни айтинг-чи, сўнгги бор ўз қайнотангиз мистер Лини қачон тирик кўрган эдингиз?

— Ах, уними! Ха, куннинг иккинчи ярмида. Бу жуда вахимали бўлди!

— Вахимали бўлди, дедингизми? Нима учун?

— Улар бир-бири билан роса солкашди!

— Ким солкашди?

— О, улар хаммаси... Жорждан бошқа хаммаси, отаси унга ҳеч нима демади. Қолганлари эса вой-бу...

— Нималар бўлди?

— Мистер Ли хузурига чорлаган эди, хаммамиз йиғилишиб келганда телефонда ҳукукшунос билан васият-нома хусусида гаплашиб турган экан. Кейин диққатини Альфредга қаратиб, нега тумшугинг осилиб кетди, деди. Харрининг шу ерда яшаб қолишидан Альфреднинг оғрингани қайнатамга ёкмагани учун шундай деган бўлса керак. Тўғрисиям, Харрининг келиши Альфредга ёкмаган эди. Биласизми, кўп йиллар муқалдам қандайдир ёмон иш қилиб қўйган экан. Кейин мистер Ли ўзининг марҳум хотини ҳақида нимадир деди. Менимча, унинг товукча акли йўк эди, деди. Бунни эшитиб, Дэвид ирғиб ўрнидан туриб кетди. У худди шу заҳотиёқ чолин ўлдириб қўядиган важохатда эди... О-о! — у кутилмаганда гапдан тўхтаб қолди, кўзларида қандайдир ташвиш аломати зухур этди. — Мен умуман бунга назарда тутганим йўк — мутлақо бунақа демокчи эмасдим.

Полковник Жонсон уни хотиржам қилмоқчи бўлган оҳангда шундай деди:

— Тушунарли, нотўғри ибора ишлатиб юбордингиз, тушунарли.

— Кейин Дэвиднинг хотини Хилда уни тишчлантирди. Бор гап шу. Кейин мистер Ли кечқурун бошқа ҳеч кимни кўргиси келмаётганини айтди. Шундан сўнг хаммамиз чиқиб кетдик.

— Бошқа уни кўрмадингизми?

— Йўк. Уни... уни...

У калтираб кетди.

— Ха, тушунарли, — тўхтатди полковник Жонсон. — Энди айтинг-чи, котиллик содир этилган пайтда қаерда эдингиз?

— Ҳм, эслаб кўрай-чи. Менимча, меҳмонхонада эдим.

— Шунга ишончингиз комилми?

Меғдалининг киприклари пирпиради, ковоғи юмилди.

— Э, йўғ-э, — хаяжонланди у. — Эсим оғиб коляптиёв. Телефон қилишга борувдим. Ҳаммаси айқаш-уйқаш бўлиб кетди.

— Телефон қилдим, деяпсизми? Қайси хонадан? — Мана шу хонаданми?

— Ҳа, юқоридаги қайнатамнинг телефонида бошқа, бу уйда якка-ю ягона телефон мана шу.

— Хонада сиздан бўлак яна бошқа биронтаси борми-ди?

Унинг кўзлари катта очилди.

— Йўк, бир ўзим эдим.

— Бу ерда қанча вақт турдингиз?

— Бу... анчагина. Кечкурунлари телефон қилиш учун кўп вақт кетади.

— Демак, сиз гаплашиш учун буюртма бергансиз?

— Ҳа, Уэстериингем билан гаплашмоқчи бўлувдим.

— Ҳўш, кейин-чи?

— Шундан кейин ҳалиги бақирик овози эшитилиб қолди... Ҳаммамиз югуришиб кетдик. Эшик ёпиқ экан, бузишга тўғри келди, рост, қандай даҳшадли манзара эди. Мен бу ҳолатни ҳеч қачон, ҳеч қачон унутолмайман!

— Албатта, — деб юборди полковник Жонсон ўзи билмаган ҳолда унинг кўнглини кўтараман деб, кейин лавом этди: — Қайнатангиз ўз пўлат сандиғида бирмунча қимматбаҳо олмосларни асраб юганини билармидингиз?

— Йўк! Шунақа эканми? — овозида хаяжонли оҳанг акс этди. — Ҳақиқий олмослар эканми?

— Баҳоси тахминан ўн минг фунт атрофида, — жавоб берди Пуаро.

— О! — деб бўшашиб кетди Меғдалин. Унинг бу овозида аёл зотига хос бўлган очкўзлик ёрқин намоён бўлди.

— Яхши, — деди полковник Жонсон, — менимча, ҳозирча шу етар. Бошқа сизни ушлаб турмаймиз, миссис Ли.

— Ташаккур.

Мегдалини ўридан турди. Аввал Жонсонга, кейин Пуарога миннатдорчилик билан болаларча юмшоқ табасум хадя қилиб қўйди. Кейин бошини баланд кўтариб, кафтини орка томонига қарата сал очганча ноз билан юриш қилиб хонадан чиқди.

Полковник Жонсон унинг орқасидан чиқиб:

— Илтимос, қайнингиз мистер Дэвидга айтиб қўйинг, бу ёққа кирсин, — деди.

Жонсон унинг ортидан эшикни ёпиб қайтиб келди.

— Хм, бу ҳақда нима деб ўйлайсизлар? Чигал счиляпти, шекилли. Эътибор қилинг-а. Жорж Ли кичкирик бошланганда телефонда гаплашаётган экан. Унинг хотиниям телефонда гаплашиб турганда кичкирикни эшитибди. Қовушмаяпти, гаплар бир-бирига мутлақо ёпишмаяпти. Сагден, сиз бу тўғрида нима дейсиз? — деб сўради у.

Катта инспектор аста гап бошлади:

— Бу хоним ҳақида бирон ёмон гап айтмоқчи эмасман. Лекин у жентльменнинг ёқасидан кириб енгидан чиқиб пулини суғуриб олишга устаси фаранг аёллар сирасига киради. Шундай бўлса ҳам барибир у жентльмени сўйиб ташлашга қодир эмас. Бу унинг қўлидан келмайди.

— Э-э. Ким билди тагин, топ *vioux*¹, — минғирлаб қўйди Пуаро.

Полиция бошлиғи унга ўғирилди.

— Пуаро, бу ҳақда фикрингиз қалай?

Эркюль Пуаро олдинга энгашиди. У олдида турган босма қоғозни олиб, шамдондаги чағни артмоқчи бўлгандай суриб қўйди ва ниҳоят жавоб берди.

— Мен, аввало, шунга айтган бўлардимки, бизнинг кўз олдимизда марҳум Симеон Лининг феъли намоён бўляпти. Менимча, ишнинг муҳим жиҳати худди мана шунда, яъни ўлган одамнинг табиатида, феъли хўйида.

— Гашигизни унчалик тушунмай турибман, мистер Пуаро, — деди катта инспектор Сагден унга ўғирилиб саросимага тушган қўйи. — Унинг табиати билан ўлими орасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин?

¹ Биролар (*фр.*).

— Ўз феъленинг қурбони бўлган, — ўйланқираб деди Пуаро. — Аёлми, эрақамми ўлдириладиган бўлса, бу кўнишча унинг феъли, табиати билан боғлиқ бўлади. Очик кўнгиллилиги, унинг шубҳадан холи бўлган феъли-хўйи Дездемонани ўлимга олиб келган. Айнан шубҳага лойиқ аёлгина Ягодаги ғаламисликни юзага чиқариши мумкин эди ва бу хол тезда рўёбга чиқди.

Маратнинг чиркинлиги, ифлослиги нақд ваннада ўлим топишига олиб келган. Меркуционинг ахлоқи қилич зарбасидан халок бўлишига сабаб бўлган¹.

Полковник Жонсон мўйловини силаб қўйди.

— Аниқроғи, Пуаро, сиз нимани назарда тутаясиз? — деб сўради у.

— Демокчиманки, Симеон Лининг табиатидаги баъзи бир хусусиятлар маълум бир кучларга туртки берган ва бу охир-оқибатда унинг ўлимига сабаб бўлган.

— Бундан чиқди, сиз олмосларнинг маълум даражада бунга алоқаси йўқ, деб ўйлаясизми?

Пуаро Жонсоннинг чеҳрасидаги аниқ сезилиб турган саросимани сезиб кулиб қўйди.

— Мон шер², — деди у. — Симеон Ли табиатидаги ўзига хос жиҳатлари билангина ўз пўлат сандиғида ўн минг фунт стерлингга тенг келадиган йўнилмаган олмосларни тутиб турган. Ҳаммаям шундай қилавермайди.

— Тўппа-тўғри, мистер Пуаро, — деди катта инспектор Сагден суҳбатдоши нимага наша қилаётганини ниҳоят тушуингандай калласини қимирлатиб. — Мистер Ли жуда ғалати одам эди. У фақат ўтмишини хотирлаш учунгина ўша тошчаларни қўлига олиб ўйнаб ўтирарди. Ишонаверинг, худди мана шунинг учун у буларни йўнишга бермасди.

Пуаро маъқуллаб калласини қимирлатди.

— Ҳа, тўғри, шундай бўлгани аниқ. Билишимча, сиз жуда зийрак экансиз, катта инспектор.

Сагден бу мақтовга унчалик ишонқирамай турган эди, шу он гапга полковник Жонсон аралашди:

— Яна бир жиҳат бор, Пуаро. Бу кўзингизга ташландими йўқми, билмадим...

¹ Шекспир. «Ромео ва Жульетта». III сахна, 1-кўриниш.

² Дўстнам (*фр.*).

— *Manis oni*¹, — деди Пуаро. — Нимани назарда тутаеттанишгизни билиб турибман. Миссис Ли ўзи билмаган ҳолда валаклаб қўйди. У сўнгги оилавий учрашувни тасвирлайман деб, бир нарса оғзидан чикиб кетди. Унинг гапига қараганда, о, солдалик курсин, Альфред отасидан хафа бўлибди, Дэвиднинг киефасида эса, отасини ўлдириб қўйиши мумкиндек бир ҳолат зухур этибди. Менимча, бу иккала ҳолат ҳам тўғри. Бундан келиб чиқиб, биз ийғилишнинг сабабини тасаввурларимизда аниқ тиклашимиз мумкин. Симеон Ли бутун оила аъзоларини нима учун йиққан. Нима сабабдан улар, айни у ҳуқуқшунос билан телефонда гаплашиб туриб, унинг овозини ҳамма баралла эпитиш мумкин бўлган бир ҳолатда кириб келишган? *Parllen*², бу тасодикий ҳол эмас. Қария унинг овозини ҳамиша эшитиши учун шундай қилган. Шўрлик чол, ёлғизланиб қолган, ёплигидаги ўйинқароқ кулларида маҳрум бўлган, юмшоқ курсисида уззукун мук тушиб ўтиради. Шунинг учун вақтихушлик қилиш мақсадида янгидан-янги хунарларни ўйлаб топади. У инсон табиатидаги тамагирлик, очкўзлик билан ҳазиллашади, унинг туйғулари ва хирслари ҳам бундан четда қолмайди.

Лекин бундан яна бошқа бир хулоса чиқариш мумкин. У ўз болалари юрагидаги очкўзлик, тамагирлик хирслари билан ўйнашар экан, ўйинда уларнинг биронтасиниям четда қолдирмайди.

Мантиқан шундай хулосага келиш мумкинки, у бошқалар катори Жорж Лининг шахсиятига ҳам тегиши керак эди. Лекин Жоржнинг хотини буни япиришга уринди. Шу билан бирга қария, бу аёлга ҳам бир жуфт захарли илмок ташлаб қўйганлиги шубҳасиз. Биз хали Жорж Ли билан унинг хотинига нима деганини билиб оламиз, деб ўйлайман...

Хонага Дэвид Ли кирди-ю, Пуаронинг гапи узилиб қолди.

¹ Албага (*фр.*).

² Жин урсин.

XII

Дэвид Ли хотиржам эди. Хатто хаддан ташқари хотиржам эди, десаям бўлади. У келиб стулин уларнинг олдига яқинроқ суриб ўтирди-да, полковник Жонсонга жиддий, шу билан бирга савол назари билан тикилди.

Электр нурида пешанасига тушиб турган малла сочлари тарам-тарам бўлиб турар, ёнокларининг мушаклари аниқ кўринарди. У шу қадар ёш кўришардики, сираям тепадаги хонада ётган мархумнинг ўғлига ўхшамасди.

— Хўш, жентльменлар, — деди Дэвид. — Сизларга қандай фойдам тегиши мумкин?

— Менга маълум бўлишича, мистер Ли, — деди полковник Жонсон. — Бугун кечга яқин отангизнинг хонасида қандайдир оилавий йиғилиш бўлибдими?

— Бу расмий йиғилиш бўлмагани, шекилли. Демокчиманки, бу оилавий маслаҳат ёки шунга ўхшаш бир нима эди.

— У ерда нима гаплар бўлди?

— Отам, — хотиржамлик билан жавоб берди Дэвид Ли, — рухан тушкун ҳолда эди. Қариб қолган, устига-устак ногирон, буни эътибордан соқит қилиш керакмас. Афтидан, ҳаммамизни йиғиб, юрагидаги гина-кудуратини тўкиб солмоқчи бўлган.

— Отангизнинг нималар деганини эслаб қолгандир-сиз?

— Ҳаммаси бемаза гаплар, — деди аста Дэвид. — У дедикки, ҳаммамиз ярамасмишимиз, хезалакмиш, оилада биронтаям эркак киши йўқмиш! Пилар (испаниялик жияним) иккита эркакка арзирмиш. Айтдики... — Дэвид тўхтаб қолди.

— Илтимос, мистер Ли, иложи борича, нима деган бўлса, сўзма-сўз айтинг, — деди Пуаро.

— Дадам дарғазаб бўлиб гапирди. У дунёнинг қаерларндадир никоҳсиз туғилган бўлсаям сизлардан яхшироқ ўғлим бўлса ажабмас... деб айтди, — деди Дэвид хохламайгина.

Дэвиднинг юз ифодаларидан айтилган гапларни такрорлашдан жирканаётганлиги аниқ сезилиб турарди. Катта инспектор Сагден кутилмаганда чўчиб тушди. У ҳаммадан олдин:

— Отангиз укангиз мистер Жорж Лига алоқадор бирон нарса дедими? — деб сўради.

— Жоржгами? Эсимда йўқ. Ҳа-ха, эсимга тушди, менимча, Жоржнинг оиласини боқиш учун сарфланадиган пул харажатларини қисқартиришга мажбур бўлишини айтди-ёв. Жорж хаяжонланиб шолғомдай қизариб кетди. У асабийлашганидан тутила-тутила пул қисқартириладиган бўлса, рўзғорни тебрата олмаслигини исботлашга тушди. Отам сўзида туриб олиб, тебратаман, деди. Кейин бу борада хотиннинг ёрдам беради, деб пичинг қилди. Бу гапи унчалик ўринли эмасди. Чунки сиқиб сарф-харажат қилишга келганда, Жоржнинг олдига тушадигани йўқ, тийинни тежаб ишлатади. Мегдалинга келсак, аксинча, пулни пўчокча кўрмайди, дидлариям ўзларига мос.

— Бундан чиқди, хотиниям хафа бўлибди-да? — сўради Пуаро.

— Ҳа, бундан ташқари, дадам унинг денгиз офицери билан яшаганига шама қилди, тўғри, у отаси билан бирга яшаганини айтмоқчи бўлган эди, лекин бу гапдан икки хил маъно чиқиб қолди. Мегдалини қип-қизариб кетди. Мен бунинг учун уни қораламайман.

— Отангиз марҳум хотини хақида бирон нима дедими? — деди Пуаро яна.

Дэвиднинг юзларига қон тепди, столда турган қўлларини муштга айланди ва аста калтирай бошлади.

У хансираб паст овозда:

— Ҳа, онамни ҳақорат қилди, — деди.

— Нима деб ҳақорат қилди? — сўради полковник Жонсон.

Дэвид асабийлашиб:

— Эсимда йўқ. Қандайдир бемаза гапни гапирди, — деди.

— Онагиз вафот этганига анча вақт бўлганми? — юмшқлик билан сўради Пуаро.

— Онам вафот этганда мен ёш бола эдим, — Дэвид қиска қилиб жавоб берди.

— Эҳтимол, онагиз бу хонадонда бахтли яшамагандир?

Дэвид нафрат аралаш кулиб юборди.

— Менинг отамдай одам билан ким ҳам бахтли бўла

оларди? Онам нуруний аёл эди. У юраги пора-пора бўлиб ўлиб кетди.

— Эхтимол, — давом этди Пуаро, — отангиз онангизнинг ўлиmidан хафа бўлиб юргандир?

— Билмайман, — кескин жавоб берди Жорж. — Мен онам ўлгандан кейин уйдан кетиб қолганман.

Бир оз жим тургандан кейин у сўзини давом эттирди.

— Балки, мен шу келишимдан олдин отамни деярли йлгирма йил мобайнида кўрмаганим сизга номаълумдир. Шундай бўлгач, унинг одатлари, душманлари, умуман бу ерда бўлиб ўтган ходисалар ҳақида сизга батафсил гапириб бера олмаслигимни ўзингиз тушунсангиз керак.

— Отангиз, — деб сўради полковник Жонсон. — Ўз хонасидаги пўлат сандиқда қимматбаҳо олмосларни сақлаб юргани сизга маълумиди?

— Аслида, — соддадиллик билан деди Дэвид. — Назаримда, бу унинг аҳмоқлиги бўлган.

Жонсон ўша куни оқшомда Дэвиддан нима қилганини қисқача сўзлаб беришини сўради.

— Менми? О, мен овқатдан кейин тезда туриб кетдим. Ўтирволиб вино ичавериш жонимга тегиб кетган. Ундан ташқари, Альфред билан Харри ўртасида жанжал чиқадиган бўлиб турувди. Тўполонни ёқтирмайман. Секингина мусика хонасига кирдим, пианино чалиб ўтирдим.

— Мусика хонаси меҳмонхонага ёндош, шундаймасми? — сўради Пуаро.

— Ҳа. Мен у ерда... халиги ходиса рўй бергунча бўлдим.

— Нимани эшитдингиз, аниқ қилиб айтинг?

— О-о! Юқорида мебелларнинг тарақа-турук қилиб қулашини. Ундан кейин даҳшатли қичкириқ қулоғимга кирди.

— Мусика хонасида бир ўзингизмидингиз? — сўради Жонсон.

— Нима? Йўқ, ёнимда хотиним Хилда ҳам бор эди. У меҳмонхонадан чиқиб келди. Кейин иккаламиз бошқалар билан биргалашиб юқорига чошиб кетдик. — У асабийлашиб тез-тез қўшиб қўйди: — Сизлар у ерда нима-

ларини кўрганнинг батафсил тасвирлаб беришимни хохлаяписми?..

— Бунга эҳтиёж йўк. — деди полковник Жонсон. — Ташаккур сизга, мистер Ли. Бўлди. Сиз отангизни ким ўлдиришига қодирлигини тасаввур қилолмасангиз керак?

Дэвид Ли бепарволик билан жавоб берди.

— Менинг назаримда жуда кўпчилик бунга қодир! Лекин бунинг кимлигини аниқ айтолмайман.

ХIII

Полковник Жонсон йўталиб бўлишни билан яна эшик очилиб Хилда Ли кириб келди.

Эркуль Пуаро унга кизиксиниб тикилди. Пуаро ака-ука Лиларнинг аёллари мулоҳаза юритиш учун яхшигина озиқ бўлишига ишонч ҳосил қилди. Лидияга хос бўлган топқирлик, жозибали латофат, Мегдалиннинг ёқимли киефаси, истараси иссиқлиги, Хилдадаги хотиржамлик, унинг тик қолати эса... булар бари нимадандир дарак бериб турарди. Хилда пала-партиш кийинганига, сочини яхшилаб турмаклаб олмаганига қарамай унинг ёш кўринишини тан олди. Оқ ораламаган қумушранг сочлари, одамга тик қарайдиган қўй кўзлари бўлса тўлагина чехрасида ишонга хайрихоҳликнинг тимсоли сифатида порлаб турарди. У «ажойиб аёл» деб қўйди ўзинча.

Шу он полковник Жонсон жуда мулойим бир оҳангда сўраб қолди:

— ...Хаммамиз ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолдик... Миссис Ли, эрингизнинг гапларидан шуни тушундимки, Горстон-холлга биринчи бор келишингиз экан-а?

Хилда бош ирғади.

— Бунга қадар ўз қайнатангиз билан танишлигингиз бормиди?

Хилда мулойим овоз билан жавоб берди:

— Йўк. Биз Дэвид уйдан бош олиб чиқиб кетгандан кейин оқ турмуш қурганмиз. Эрим ўз оиласи билан борди-келди килишни хохламаган. Шу кунгача оила аъзоларидан бирортасини кўрмаганман.

— Унда нега келишни хохлаб қолдингиз?

— Қайнатам Дэвидга хат жўнатган. У хатида қариб қучдан қолганини, ҳамма болалари Рождество байрами-

ни ўзи билан бирга ўтказишини хохлаётганини маълум қилган эди.

— Эрингиз бунга ижобий жавоб бердимиз?

— Бунга менинг ташаббусим билан кўнди, десам тўғрироқ бўлади, — деди Хилда. — Мен вазиятни тўғри баҳолай олмаган эканман.

Гапга Пуаро қўшилди.

— Хоним, ҳозиргина айтган гапингизни батафсил тушунтириб беролмайсизми? Назаримда, бу гап чигални ечишда бизга катта ёрдам бериши мумкин.

Хилда Пуарога ўгирилди.

— Шу вақтгача, — деди у, — қайнатамни бирон мартаям кўрмаган ва унинг бу ерга таклиф қилишидан асосий мақсади нима эканлиги ҳақида заррачаям тасаввурга эга ҳам эмас эдим. Мен қайнатам қариб путурдан кетган, эндиликда ёлғизланиб қолиб ўз болалари билан ярашиб олмоқчи бўляпти, деб ўйлаган эдим.

— Хоним, унинг болаларини чақиришдан асосий мақсади аслида нима бўлган?

Хилда аввалига иккиланди, кейин аста-секин гапга тушди:

— Қайнатамнинг асл мақсади болаларини чақириб ярашиб олиш эмас, улар билан ўртада жанжал чиқариш бўлган экан, бунга шубҳам йўқ, ҳа заррачаям шубҳаланмайман.

— Қандай қилиб?

— Унга, — деди секин Хилда, — одамнинг табиатидаги ёввойи туйғуларини кўзгаб жунбишга келтириш ёқаркан. Қайнатамнинг табиатида қандайдир, нима дейишни ҳам билмайман, шайтоний макр дейсизми, шунга ўхшаш қусур мавжуд экан. У ҳамма оила аъзоларини бир-бирига гиж-гижлаб уриштириб қўймоқчи бўлган экан.

— Бу амалга ошдимиз? — сўради Жонсон кескин қилиб.

— О, ҳа, — жавоб берди Хилда Ли, — амалга ошганда қандок.

— Хоним, бизга куннинг иккинчи ярмида содир бўлган манзара хусусида гапириб беришди, — деди Пуаро. — Менимча, бу жуда дахшатли бўлган.

Хилда бошини ирғади.

— Бизга марҳамат килиб бўлиб ўтган ходисани имкон қадар ҳақиқатга яқинроқ қилиб тасвирлаб берсангиз.

Хилда бир дақиқа ўйланкираб қолди.

— Биз кирганимизда қайнатам телефонда биров билан гаплашаётган эди.

— Бизга маълум бўлишича, ўз ҳуқуқшуноси билан-а?

— Шекспир Чарлтон бўлса керак, фамилиясини аниқ эслолмайман. У, яъни қайнатам, унинг бир келиб кетишини, васиятномани бошқатдан тузишини уктираётган эди. Аввалгиси эскиб қолганмиш.

— Жавоб беришдан аввал, хоним, яхшилаб ўйлаб кўринг, — деди Пуаро. — Қайнатангиз унинг гапларини эшитиб туришингиз учун атайлаб шундай қилганмиди, ёки сиз уни тасодифан эшитиб қолдингизми, нима деб ўйлайсиз?

— Шунга ишончим қомилми, у буни биз эшитишимиз учун атайлаб қилган эди, — деди Хилда.

— Ораларингизга шубҳа ва адоват солиш учунми?

— Ҳа.

— Бундан чиқди, унинг васиятномани қайта тузиш нияти бўлмаган, шундайми?

Хилда иккиланди.

— Йўқ, у маълум даражада ўзгартирмоқчи бўлган. Эҳтимол янги васиятнома тузмақчи ҳам бўлгандир. Лекин буни уктириб кўрсатиб роҳат қилган.

— Хоним, мен расмий терговчи эмасман, саволларим, ўзингиз ҳам билсангиз керак, инглиз ҳуқуқни химоя қилиш органи ходимларининг саволларидан бошқачароқ бўлиши мумкин. Лекин шуни билишни хоҳлардимки, янги васиятнома сизнингча қандай бўлиши мумкин эди. Шуни билиб қўйингки, сизга бирон нарса маълум, деб ўйлаётганим йўқ, бу тўғрида фикрингизни билмоқчиман, ҳолос. *Les femées*¹ фикр тезроқ шаклланади. *Dieu merci*².

Хилда Ли енгил табассум қилиб қўйди.

— Билганимча гапириб бераман. Эримнинг синглиси Женнифер испан миллатига мансуб Хуан Эстрадаосга

¹ Аёлларда (фр.).

² Худого шукр (фр.).

турмушга чиққан экан. Унинг кизи Пилар яқинда келди. Жуда гўзал қиз, ундаи ташқари, бу оилада ягона неваря. Қария уни кўриб жуда қувониб кетди. Унга жуда ёқиб тушди. Менимча, янги васиятномада унга кўпроқ маблағ ажратмоқчи бўлган. Эски васиятномада жуда кам ажратилган экан, умуман ажратилмаган бўлиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас.

— Қайнсинглингиз билан танишмидингиз?

— Йўқ, уни ҳеч қачон кўрмаганман. Эри испан, тўйлари бўлгандан кейин ҳеч қанча вақт ўтмай фожиали ҳалок бўлган экан. Женнифернинг ўзи ўтган йили вафот этибди. Пилар етим қолган. Шунинг учун мистер Ли уни бу ерга таклиф қилган ва унинг Англияда яшашини маъқул кўрган.

— Бошқа оила аъзолари кизнинг бу ёққа келишидан хурсанд бўлишдими?

— Билмайман, — деди Хилда секингина. — Жанубда, Испанияда ўсган қизга бу ер совуқ бўлиши, шароитга кўникиши қийин бўлса керак.

— Шу кунларда Испанияда бўлиш одамга ёқмас керак, — деди Жонсон. — Энди, Миссис Ли, қушнинг иккинчи ярмида бўлган суҳбат ҳақида батафсил эшитишни хоҳлардик.

— Узр, — деди Пуаро. — Мен суҳбат мавзусини бошқа ёққа буриб юбордим.

Хилда Ли гапга тушди.

— Қайнатам телефонда гаплашиб бўлганидан кейин ҳаммамизга бир-бир қараб чиқиб, намунча ҳаммангнинг қовоқ-тумшугинг осилиб кетди, деб қулиб юборди. Кейин чарчаганини, вақтларок бориб бириас тўшакка чўзилишини айтди. Кечқурун унинг ёнига ҳеч ким кирмаслигини тайинлаб Рождествони яхши кайфиятда кутиб олишини маълум қилди. Шунга ўхшаш бир нималар деди.

— Кейин... — Хилда Ли бирон нимани ўйламоқчи бўлгандай қошини кўтарди. — Менимча катта оила бўлганимиздан кейин Рождествони ҳам ростакамига байрам қилишимиз керак, деди қайнатам. Шундан сўнг суҳбат мавзусини пул тўғрисидаги гапларга буриб юборди. Бундан кейин оилани боқиш, сарф-харажатга пулни кўпроқ талаб қилмаслигини айтиб, Жорж билан Мегдалинга тор-

тиброк сарфлаш кераклигини айтди. Мегдалинга кўйлакларини ўзи тикиб кияверса ҳам бўлаверишини тайинлади. Албатта, бу эски гап. Бу таклиф Мегдалинга ёқинкирамади. Қайнатам мархум хотини жуда зўр чевар бўлганлигини писанда қилди.

Пуаро эҳтиёткорлик билан сўради:

— Мегдалинга гапирган гапи шугина холосми?

Хилданинг жаҳли чиқди.

— Хотинининг акли ноқис бўлган деб камситди. Менинг эрим онасини жудаям ҳурмат қиларди, бу гап унга ёмон таъсир қилди. Шундан кейин мистер Ли бирдан ҳаммамизга баравар кичкира кетди. Худди ўзини йўқотиб кўйгандек эди. Мен унинг туйғуларини тушунган бўлардим, албатта.

Пуаро аста унинг гапини бўлди:

— Қанака туйғуларини?

Хилда унга хотиржам боқди.

— Афтидан, у неvara, айникса, ўғил неvara кўрмаганидан, Лилар сулоласини давом эттирадиган ҳеч ким йўқлигидан хафсаласи пир бўлган эди. Назаримда, бу нарса уни анчадан бери қийнаб келарди. Ўрни келганда болаларига бақириб юрагини бўшатиб олди. Уларни ҳаммаиғ хезалаксан деганга ўхшаш гаплар билан сўқди. Ўша онда инсон сифатида унга менинг раҳмим келиб кетди, чунки ғурури лат еган эди.

— Кейин-чи?

— Кейин, — деди Хилда секин, — ҳаммамиз чикиб кетдик.

— Бошқа уни кўрмадингизми?

Хилда бошини қимирлатди.

— Жиноят содир бўлганда сиз қаерда тургандиңиз?

— Мен эрим билан мусиқа хонасида эдим. Эрим пианино чалаётган эди.

— Кейин-чи?

— Кейин стол, стулларнинг тарак-туруғи, чинни идишларнинг чил-чил синиши, қандайдир олишув бўлаётгани қулоғимизга кирди. Биров уни сўяётгандай даҳшатли қичкирик эшитилди...

— Бу ростдан ҳам кўркинчли қичкирик эдимиз? — сўради Пуаро. — Дўзах ўтида ёнаётган одамнинг қичкиригига ўхшармиди?

— Унданам баттар эди, — жавоб берди Хилда.

— Хоним бу билан нима демокчисиз?

— Бу, қандайдир инсоний туйғудан йироқ бўлган кимсанинг қичқириғи... инсоннинг эмас, хайвоннинг вахшиёна хайқириғига ўхшарди.

— Сиз шу фикрга келдингизми, хоним? — жиддий қилиб сўради Пуаро.

Хилда, ҳа, деган мазмунида қўлини кўтариб қўйди. Кейин бошини эгиб, ерга қаради.

XIV

Пилар хонага худди тузоққа тушиб қолишдан кўрққан охудай ҳадиксираб кириб келди. Унинг кўзлари олазарак боқарди. Афтидан, канчалик шубҳаланган бўлса, шунчалик кўркаётган эди.

Полковник Жонсон ўрнидан туриб, унга стул суриб қўйди-ю:

— Миссис Эстрададос, инглизча гаплашишни билсангиз керак, деб ўйлайман, — деди.

Пиларнинг кўзлари хайратдан катта-катта очилиб кетди.

— Албатта, — деди у. — Онам инглиз бўлган. Ўзим аслида ҳақиқий инглизман.

Полковник қизнинг ялтироқ қон-қора сочларига, мафрур қора кўзларига ва худди ўйиб олгандай бежирим кизил лабларига кўз ташларкан, лабларида табассум ўйнади. Ҳақиқий инглиз гўзали! Таърифига сўз йўқ...

— Мистер Ли сизнинг бобонгиз бўлган, — таъкидлади полковник. — У сизга етиб кел деб Испанияга хат жўнатган. Сиз бир неча кун муқаддам етиб келгансиз. Шунақами?

— Шунақа, — бошини кимиради Пилар. — Испаниядан бу ерга етиб келгунча не кунларни кўрмадим. Мен минган машинага бомба тушиб хайдовчини ўлдирди. Унинг боши турган жойда халқоб бўлиб қон қолди. Ўзим машина ҳайдашни билмайман, шунинг учун узок масофага яёв юришга тўғри келди. Бунча узок йўл юришга ўрганмаганман. Оёқларим жуда-жуда зиркираб оғриди...

Полковник қилиб деди:

— Нима бўлсаям, охири етиб келдингиз. Онангиз бобонгиз хусусида кўп марталаб гапириб бергандир, а?

— Бўлмаса-чи, онам бобомни қариб қуюлмаган чол, дерди.

Эркюль Пуаро кулиб қўйди.

— Мадемуазель, бу ерга келиб бобонгиз ҳақнда қандай фикрга келдингиз?

— Ҳа, у жудаям қариб, бир оёғи гўрда, бир оёғи гўрда бўлиб қолган экан, — деди Пилар. — Ўриндикка миҳланиб қолган, юзларидан кўпни кўрганлиги билиниб турарди. Лекин у менга ёқди. Менимча, ёшлигида жуда чиройли бўлган бўлса керак — худди сизга ўхшаган, — деди Пилар катта инспектор Сагденга мурожаат қилиб. Пиларнинг кўзлари соддадиллик билан Сагденга пўхшодон тикилиб қолди. Бу мактовдан катта инспекторнинг юзлари негадир кип-қизариб кетди.

Полковник Жонсон ўзини кулгидан зўр-базўр ушлаб турарди. Одатда, оғир-вазмин бўлган катта инспекторнинг бу қадар кизариб кетишини полковник камдан-кам холларда кўрган эди.

— Албатта, — давом этди Пилар афсуслангандай, — бобом ҳеч қачон сиздай барваста бўлмаган бўлса керак.

Эркюль Пуаро хўрсинди.

— Демак, сеньорита, сизга барваста, бақувват эркаклар ёқаркан-да? — деб сўради у.

— О, ҳа, менга баланд бўйли, барваста, слкалари кенг, жуда-жуда бақувват эркаклар ёқади.

Полковник Жонсон қуруққина қилиб деди:

— Келганингиздан кейин кўп вақтингизни бобонгизнинг олдида ўтказдингизми?

— О, ҳа, — жавоб берди Пилар. — Мен бобом билан гаплашиб ўтириш учун келганман. У менга кўп ажойиб нарсаларни сўзлаб берди. Айтишича, ёшлигида тентак бўлган экан. Жанубий Африкада нималар қилганини, ҳамма-хаммасини айтиб берди.

— У сизга хонасидаги пўлат сандиғида брильянтлар сақлаб юрганини ҳам гапириб берганмиди?

— Ҳа, уларни менга олиб кўрсатган ҳам. Лекин улар брильянтга эмас, қандайдир майда оддий тошларга ўхшар, хунук, жуда ёқимсиз эди.

Катта инспектор Сагден қисқа қилиб деди:

— Демак, уларни сизга кўрсатган?

— Ҳа.

— Мана шу майда тошлардан сизга бермаганмиди?

Пилар калласини сарак-сарак килди.

— Йўқ, бермаган. Мен бобомга меҳрибон бўлсам, тез-тез олдига келиб кўнглини кўтариб ўтирсам, бир кунмас-бир кун берса керак, деб ўйладим. Чунки қари жентльменлар ёш қизларни жуда яхши кўришади.

— Мана шу брильянтларнинг ўғирлангани сизга маълумми? — деб сўради полковник Жонсон. Пиларни кўзлари катта очилиб кетди.

— Ўғирлангани?

— Ҳа, уларни ким ўғирлаши мумкинлиги ҳақида қандай тахминларингиз бор?

Пилар бошини силкиди.

— О, ҳа, — деди у, — Хорбури олган бўлиши аниқ.

— Хорбури? Сиз хизматкорни назарда тутяпсизми?

— Ҳа.

— Нимага асосланиб шундай деяпсиз?

— Чунки башараси ўғрига ўхшайди. Кўзлари олазарак, овоз чиқармай писиб юради, эшикларнинг тиркишига келиб кулок тутиб туради. Худди ўғри мушукка ўхшайди. Ҳамма мушук ҳам қип-қизил ўғри бўлади.

— Ҳм, — деб миғирлади полковник Жонсон. — Шунда тўхтаимиз. Энди бошиқа савол. Менга маълум бўлишича, бутун оила аъзолари бугун кундузи бобонгининг хонасига тўпланган, кейин сан-манга... Э-э... жиддий суҳбат бўлган.

Пилар бошини кимирлатиб кулиб қўйди.

— Ҳа, — деди у, — жуда галати бўлди. Бобом ҳаммасини боплаб сўқди.

— Бу сизга ёқдимми?

— Ҳа, одамлар бир-бири билан даҳанаки жанг қилишса, менга ёқади. Жуда ёқади. Лекин бу ерда Испаниядагидек пичок чиқариб сўқишмас, бир-бири билан муштлашишмас экан. Башараларини қизартириб, лабларини қисганча тумшайиб бир жойда ўтиришаверар экан.

— Суҳбат нима ҳақда кетганини эслай оласизми?

Пилар ўйланиб қолди.

— Аниқ эслолмайман. Бобом ҳаммаи ҳезалаксан, бирортангда бола йўқ, деб сўқди. У ораликда энг зўри деб мени кўрсатди. Мени жуда ёқтириб қолганди.

— Бобонгиз пул ёки васиятнома хакида бирон нима дедими?

— Васиятнома хакидами... индамадиёв. Эсимда йўқ.

— Кейини нима бўлди?

— Хилладан бошқа ҳамма чикиб кетди, биласизми, Дэвиднинг анув семиз хотини бор-ку, ўша чикмади.

— Чикмади?

— Ҳа. Дэвиднинг кўринишим жуда галати эди. У қалтирар, рангиям оқариб кетганди.

— Кейин-чи?

— Кейин мен ҳам чикиб, Стивенни кидириб кетдим. Биз граммофонни кўйиб рақс тушдик.

— Стивен Фарр биланми?

— Ҳа, у Жанубий Африкадан келган. Бу йигит бобом билан шерикчилик қилган одамнинг ўғли экан. Уям жуда чиройли, келишган. Барваста, кўзлари бирам ёкимлики.

— Жинойт содир бўлганда сиз каерда эдингиз? — сўради Жонсон.

— Каерда эдингиз, деяпсизми?

— Ҳа.

— Мен Лидия билан бирга мехмонхонага ўтдим. Кейин ўз хонамга бориб, юзимга уша-элик суртдим. Стивен билан яна рақс тушмоқчи эдим. Кейин узоқдан бакирик-чакирик овозини эшитдим. Қарасам, ҳамма ўша томонга югуриб кетишяпти. Менам уларга кўшилиб югуриб кетдим. Улар бобомнинг эшигини тарақлатиб, уриб бузмоқчи бўлишарди. Харри билан Стивен барзаанги, кучли эркаклар-ку.

— Кейин.

— Кейин эшик тарақлаб ағанаб тушди. Ҳаммамиз ичкарига қарадик. О, хонанинг ичини бир кўрсангиз эди. Ҳамма нарса синган, ағдарилган, тўнтарилган. Бобом эса халқоб бўлиб қолган қонининг ичида ётарди. Тоғи бўйнидан нақ қулоғигача сўйилган. — Пилар бўйнига қўлини арра қилиб кўрсатди.

Пилар ўзининг гапларидан мамнун бўлиб жимиб қолди.

— Қонини кўриб этингиз сесканиб кетмадими? — сўради Жонсон.

— Йўк, нега сесканарканман? Одам ўлдирилганда, албатта қон чиқади. Лекин қон жуда қўн, ҳамма ёқни тутиб кетган эди.

— Биронтаси ҳеч нима демадимми? — сўради Пуаро.

— Дэвид галати бир гапни айтди, — жавоб берди Пилар. — Нимаиди-я? Ха-ха... «Худонинг тегирмони» Нима дегани бу? Ахир тегирмонда ун тортилади-ку, а?

— Ёўпги, бўлади, — деди полковник Жонсон, — мен, мисс Эстрададос, суҳбатимиз етарли деб ўйлайман.

Пилар куллуқ қилиб ўрнидан турди. Ҳаммага бир-бир табассум билан мафтункор тавозе қилди.

— Унда мен чиқаман.

Шундай деб у хонадан чиқди.

— Худонинг тегирмони секин айланади, лекин тўғри айланади, деди полковник Жонсон. — Буни Дэвид Ли айтган. Бу, ал қасосу мишал ҳақ, дегани.

XV

Эшик яна очилди. Полковник Жонсон бошини кўтарди. Бир муддат унинг назарнда Харри Ли кираётгандай туюлди. Лекин хонага Стивен Фарр кириб келгандан кейин полиция бошлиғи хато қилганини тушунди.

— Ўтиринг, мистер Фарр, — деди у.

Стивен ўтирди. У терговчиларнинг ҳар бирига совуқ назар ташлаб чиқди-да, кейин деди:

— Сизларга фойдам тегмаса керак, деб ўйлайман. Лекин марҳамат қилиб, сизларга ёрдам беришим мумкин бўлган саволларни бераверинг. Аввало, ўзимнинг кимлигини танитиб қўйсам яхши бўларди. Менинг отам Эбиназар Фарр, қадимда, бундан деярли қирқ йиллар муқаддам Жанубий Африкада Стивен Ли билан ишда ҳамкор бўлган.

Шундай деб жимиб қолди...

— Отам Стивен Ли ва унинг шаҳси ҳақида қўп гапларини айтиб берган. Улар иккаласи роса пул тўплашган. Стивен Ли катта бойлик орттиргандан кейин уйига қайтиб кетган. Менинг отам ҳам кам бойлик тўпламаган. У доим Англияга бориб қолгудек бўлсам, албатта мистер Лини излаб топаман, дерди. Бир кун отам нимадир

бўлиб, орадан анча йиллар ўтиб кетди, мистер Ли мени танимасаям керак, деди. Лекин отамнинг гапларидан кулгим қистади. «Симеон билан менинг кўрган-кечирганларимиз бошкаларнинг бошига тушса, улар ҳеч қачон бир-бирларини унутмаган бўларди», деди. Отам икки йил бурун оламдан ўтган. Бу йил биринчи бор Англияга келишим ва отамнинг шиятларини рўёбга чиқариб, мистер Лини излаб топаман, деб ахд қилдим.

У енгил табассум билан гагини давом эттирди:

— Келганимда бир оз асабим бузилди, кейин ўтиб кетди. Мистер Ли мени яхши кутиб олди ва Рождествони бизнинг оиламиз билан бирга кутасан деб оёқ тираб туриб олди. Мен бировнинг бошига ортикча юк бўлиш яхшимас деб эътироз билдирган эдим, у гапимни эшитишнйям истамади.

Кейин хижолатомуз қўшиб қўйди:

— Оиланинг ҳамма аъзолари мени яхши қабул қилишди. Айниқса, мистер ва миссис Альфред Лилар. Бошларига тушган мусибатдан жуда қайғудаман.

— Мистер Фарр, қачондан буён бу ерда турибсиз?

— Кечадан буён.

— Мистер Лини бугун кўрдингизми?

— Ҳа, бугун эрталаб у билан суҳбатлашгандим. Қайфияти чоғ эди, илгариги таниш-билишлари ҳақида билишга ошиқарди.

— Кейин кўрдингизми?

— Йўқ.

— Сизга пўлат сандиғида йўнилмаган брильянтлари борлиги ҳақида гап очдим, йўқми?

— Йўқ, — деди у ва суҳбатдоши навбатдаги саволни бергунча ўзи савол берди:

— Сиз бу ерда гап ҳам қотиллик, ҳам ўғирлик ҳақида демокчимсиз?

— Биз ҳали аниқ бирон нима демокчимасмиз, — деди Жонсон. — Энди бугун окшом содир бўлган воқеалар тафсилотига ўтсак. Илтимос, марҳамат қилиб нима бўлган бўлса эсингизда борини батафсил айтиб беринг.

— Бажону дил. Хонимлар чиқиб кетишгандан кейин бир стакан вино ичай деб қолдим. Кейин билсам, ака-ука Лилар бир оилавий масалани муҳокама қилишмоқчи

экан, мен уларга халакит киларканман. Узр сўраб чи-
киб кетдим.

— Шундан кейин нима қилдингиз?

Стивен Фарр стулга суяниб олди. Кўрсаткич бар-
моғи билан энгагини қашиб ўйламай-нетмай шундай деб
юборди:

— Мен... э... э... паркет полли залга ўхшаган катта
хона томонга юрдим. У ерда граммафон, раксбоп куйлар
ёзилган пластинкалар бор экан. Мусиқа қўйиб эшитиб
ўтирдим.

— Балки, биронтаси келар деб ўйлагандирсиз? —
сўради Пуаро.

Стивен Фаррнинг лабларида енгил табассум зухур
этди.

— Ҳа, эҳтимол, — жавоб берди у, — бунга доим
умид қилиш мумкин.

Шундай деб кулиб юборди.

— Сеньорита Эстрадаос жуда гўзал киз, — деди
Пуаро.

— Шубҳасиз. Англияга келганимдан кейин мен уч-
ратган гўзал жонон, — жавоб берди Стивен.

— Мисс Эстрадаос сизга шерик бўлмадими? — сўра-
ди полковник Жонсон.

Стивен калласини силкиди.

— Уйда тўполон кўтарилганда мен ҳали ҳамон ўша
ерда ўтиргандим. Нима ходиса рўй берганини билиш
учун дахлизга чиқдим, зинага югурдим. Кейин Харри
Лига эшикни бузишда бориб ёрдам бердим.

— Бизга айтадиган бошқа гапингиз йўқми?

— Йўқ бўлса керак деб ўйлайман.

Эркюль Пуаро олдинга энгашиб аста деди:

— Лекин, мсье Фарр, агар хоҳлаганингизда бизга
яна кўп нарсаларни гапириб беришимиз мумкин эди.

Фарр кескин қилиб деди:

— Нимани назарда тутяпсиз?

— Сиз бизга ишимизда аскотадиган, ниҳоятда муҳим
баъзи бир нарсани, яъни мистер Лининг табиати, феъли
хақида гапириб беришингиз мумкин эди. Ўзингиз айтяп-
сизки отам у ҳақда кўп гапларни айтиб берган деб. Отан-
гиз тасвираб берган ўша одамнинг маънавий қиёфаси
қандай бўлган?

— Тахминан нимага шама қилаётганингизни сезиб турибман. Симеон Ли ёшлигида қандай одам бўлган демокчисиз. Менимча, бор гапни яширмасдан айтиб беришимни хохлаялсиз, а?

— Ҳа, марҳамат.

— Нима ҳам дердик, майли. Бошламасига айтиб қўяй, Симеон Ли ни ўз оиласининг хаммага намуна бўларли аъзоси бўлган, деб ҳисобламайман. Лекин шу билан бирга бориб турган муттаҳам бўлган ҳам деёлмайман, туриш-турмуши жиноят йўлига яқин турган одам, деб биламан. Ҳарҳолда, ўз ахлоқи билан мактана олмаган. Шу билан бирга жозибали, одам ҳавас қиларли даражада истараси иссиқ ва ниҳоят даражада сахий кимса бўлган. Бирок муҳтож бўлиб бир нима сўраб келган инсон зоти борки, унинг ҳузуридан куруқ кўл билан қайтмаган. У ичаркан, лекин меъёрни биларкан. Аёлларга жуда ёқаркан, ҳазил-ҳузулни ҳам ўрнига қўяркан. Шу билан бирга табиатида ғалати бир хусусият бўлган экан, яъни ўта қасоскор бўлган экан. Биласизми, айтишларича, фил зоти ўзига ёмонлик қилганини ҳеч қачон унутмас экан. Симеон Ли ҳам худди шунака тоифадаги одам бўлган экан. Отам Симеон Ли ёмонлик қилган кимсалардан ўч олиш учун йиллаб пайт пойлаган бир нечта воқеани айтиб берган эди.

Катта инспектор Сагден гап қўшди:

— Ҳар бир ўйиннинг ҳам икки тарафи бўлади. Мистер Фарр, Симеон Ли ўша пайтларда бирон кимса билан қасдлашиб қолганини билмайсизми? Ўтмишда қасдлашиб қолган одамларидан биронтаси келиб бугун кечкурун жиноятни содир қилиш эҳтимоли бормиди?

Стивен Фарр калласини кимирлатди.

— Албатта, унинг табиатини эътиборга олганда душманлари бор бўлиши мумкин. Лекин мен бунинг кимлигини аниқ айтолмайман. Ундан ташқари, — унинг қўзлари кисилди, — менга маълум бўлишича, мен буни Треселиандан сўраб билдим, — яъни бугун оқном уйдаям, унинг теварағидаям биронта бегона одам бўлмаган.

Эркюль Пуаро унга қараб деди:

— Сизни эътиборга олмаганда, мсье Фарр.

Стивен Фарр шартта унга ўғирилди.

— Э-ҳа, гап бу ёқда денг? Уйдаги бегона одам мен эканман-да? Йўқ, максдингизга эришолмайсиз. Симеон

Ли Эбиназар Фаррга ҳеч қанақа алам ўтказмаган ва Эбанинг ўғли бу ерга отасининг қасдини олишга ям келмаган. Йўқ, — у қалласини силкиб қўйди. — Симеон Ли билан Эбиназар ҳеч қачон бир-бирига душман бўлмаган. Мен бу ерга юқорида айтганимдай шундай бир кўнгил ёзиш учун келганман. Ундан ташқари, граммафон ҳар қандай шубҳани чишпаққа чиқариши мумкин. Мен пластинкаларни кетма-кет қўяверганман. Агар гумонингиз менда бўлса, узундан-узук, бир мил келадиган йўлакдан бориб уни ўлдириб, қонларни ювиб тағни орқага қайтиб келгунимча, аввало, пластинка тугаб қолган бўларди, қолаверса, бошқалар юқорига югуришиб етиб келган бўлишарди. Бу мутлақо бўлмағур шубҳа.

— Биз сизга қарши бирон айб қўялмаймиз. мистер Фарр. — деди полковник Жонсон.

— Менга Эркюль Пуаронинг гап оҳанги ёкмади, — деди Стивен Фарр.

— Жуда ачинарли, — деди Эркюль Пуаро ва Фаррга қараб очик кўнгиллик билан кулиб қўйди.

Стивен Фарр жаҳл аралаш унга қаради.

Гапга тезда полковник Жонсон аралашди.

— Ташаккур, мистер Фарр, ҳозирча етарли. Сиз, ҳарҳолда шу ерда бўлиб турарсиз?

Стивен Фарр бош ирғади. Кейин ўрнидан туриб лапантлаганча қадам ташлаб чиқиб кетди.

У эшикдан чиқиши билан полковник Жонсон шундай деди.

— Мана сизга номаълум кенглик «Х» (икс). Бу ҳақдаги ходисалар ҳақиқатга яқин кўринади. Лекин бу бизга қоронғи, дейлик мавҳум от. У брильянтларни олиб қочиш кетишимиз, ёлғон гапларни қалаштириб бизни ишонтиришга уринишимиз мумкин. Сагден, ҳар эҳтимолга қарши сиз унинг бармоқ изларини олиб қўйинг. Кўрамиз, таги чиқармикин.

— Олиб қўйганман, — деди катта инспектор мағрур.

— Баракалло. Ҳарҳолда анча нишиқсиз. Ҳамма ҳолатларни синчиклаб текшириб чиқишингизга ишонаман.

Катта инспектор Сагден бармоқларини букиб санай бошлади:

— Телефондаги суҳбатларни ва бошқаларни текшириш, Хорбурининг қачон кетганини, кимни кўрганини,

қай ҳолатда кетганини аниқлаш. Ҳамма кириш-чиқиш жойларини текшириш. Жами хизматкорлар штатини қараб чиқиш. Оила аъзоларининг моддий ҳолатларини текшириш. Ҳуқуқшунос билан боғланиб васиятнома билан танишиш. Қурол-яроғ, қонга беланган кийим-кечак бор-йўқлигини, бирон жойда брильянтлар яширилган-яширилмаганини билиш учун уйни тинтув қилиш.

— Менимча, шунинг ўзи кифоя, ҳамма нарсани ойдinлаштириб беради. — деди полковник Жонсон маъқуллаб. — Мсье Пуаро, сиз ҳам бирон нима қўшимча қила оласизми?

Пуаро йўқ дегандай калласини кимирлатди.

— Мен катта инспекторни ўз ишига ғоятда пухта деб ҳисоблайман.

— Брильянтларни топиш учун, — деди Сагден руҳи тушиб, — бу хонадонни тинтув қилиш ҳазилакам иш эмас. — Бундақанги сон-саноксиз безакларни умримда кўрган эмасман.

— Сирли, яшириш мумкин бўлган жойлар, албатта кўп, — қўшилди Пуаро.

— Пуаро, сиз ростдан ҳам бирон нима таклиф қилмайсизми?

Полиция бошлиғи овга олиб чиққан тозиси буйруғини бажармаганда қандай ҳолга тушса, шундай бир киёфада ҳафсаласи пир бўлиб унга қаради.

— Агар рухсат берсангиз, — деди Эркюль Пуаро, — бу ишни ўзим хоҳлаган йўл билан текширсам.

— Албатта, албатта, — деди Жонсон. Шу захоти катта инспектор Сагден шубҳага тушиб сўради:

— Қанақа йўл билан?

— Оила аъзолари билан тез-тез ва кўп марта суҳбатлашмоқчиман.

— Сиз уларни яна сўроқ қилишни назарда тутяпсизми? — бирмунча ажабланиб сўради полковник.

— Асло! Сўроққа тутиш эмас, бафуржа суҳбатлашиш.

— Нега?

Эркюль Пуаро шахд билан қўлини силкиб қўйди.

— Суҳбат асносида ҳар хил нарсалар юзага қалкиб чиқади. Агар бир одам кўп суҳбатлашса, ҳақиқатдан бўйин товлалмай қолади.

— Демак, сўрок давомида кимлардир ёлгон гувоҳлик берди демокчимисиз? — сўради Сагден.

Пуаро хўрсинди.

— Mon cher, ҳамма алдади, биров кўпрок, биров озрок, соддалик билан қилинган ёлгонни атайлаб қилинган ёлгондан ажратиш фойдалидир.

— Барибир ақл бовар қилмайдиган иш бўлди, — деди полковник Жонсон кескин. — Ниҳоятда ваҳшиёна қилинган қотиллик. Бунда кимдан шубҳаланишимиз мумкин? Альфред Ли билан унинг хотиниданми — иккаласиям ёқимли, яхши тарбия кўрган одамлар. Парламент аъзоси, катта обрў-эътиборга эга, нуфузли Жорж Лиданми? Унинг хотиниданми? Замоनावий гўзал аёл. Дэвид Ли юмшоқ, кўнгилчан, акасининг гапига қараганда, ҳатто қонданам кўрқаркан. Унинг хотини ҳеч ким билан иши йўқ, окила аёл. Энди испан набираси билан жанубий африкалик йигит қолди. Испан гўзали жўшқин, лекин мен шундай гўзал, жозибали кишининг бир қарияни ёвузларча сўйиб ташлашини тасаввуримга сиғдиролмайман. Бунинг устига маълум бўлишича, қариянинг жилла курса васиятномани қайта тузгунча яшаб туришини хошлаш учун ҳамма асослар бор эди. Стивен Фаррға келсак, қотил шу бўлиши мумкин дейиш учун асос бўлган номзод, яъни у брильянтларни қўлга киритиш умидида қолган ўтакетган фирибгар бўлиши мумкин. Симеон Ли брильянтлари ғойиб бўлганини сезгану, Фарр овозини чинармаслик учун сўйиб қўя қолган. Шундай бўлган бўлиши эҳтимол. Граммафон хақидаги гаплари умуман ишончсиз.

Пуаро калласини кимирлатди.

— Азиз дўстим, — деди у. — Стивен Фарр билан мункиллаган чол Симеон Лининг кучини солиштириб кўринг. Агар Фарр чолни ўлдирмоқчи бўлса, бу унинг учун бир дақиқалик иш. Симеон Ли унга қанчалик ҳам қаршилиқ кўрсата олсин. Нимжон чол билан мапа шу барзанги олишиб ўриндикларни ағдариб, чинниларни чилчил қилиб синдириб юборишини тасаввур қилиш мумкинми? Буни тасаввурга сиғдириш бориб турган сафсата.

Полковник Жонсоннинг кўзлари юмилди.

— Сиз Симеон Линн нимжон эркак киши ўлдирган демокчимисиз?

— Ёки аёл киши! — деди катта инспектор.
Полковник Жоисон соатига қараб қўйди.

XVI

— Бўпти, менинг бу ерда қиладиган ишим колмади. Сагден, чигалнинг ҳаммаси сизнинг қўлингизда. Ха, айтмоқчи. Ҳали хизматкорни қўришимиз керак. Биладан, уни сўроқ қилгансизлар. Лекин ундан кейин анча янги гаплар чиқди. Қотиллик содир этилганда ҳамма қаерда бўлганини айтган бўлса, буни тасдиқлайдиган далиллар керак.

Тресилиан аста-аста қадам босиб кириб келди. Полиция бошлиғи унга ўтиришни таклиф қилди.

— Ташаккур, сэр. Эътироз билдирмасангиз ўтирсам. Ўзимни ғалати хис қиламан. Жуда ғалати. Оёқларимам, бошимам...

Пуаро юмшоқ килиб деди:

— Биладан, оғир рухий тушқуликка тушгансиз, — эшик оғаси чўчиб тушди.

— Шунақа дахшатли ходиса рўй бердики! Шу уйда! Бир умр хотиржамлик бўлган хонадонда.

— Бу уйда намунали хаёт тарзи ҳукмрон бўлиб келган эди. Тўғримасми? — сўради Пуаро. — Лекин хонадон ахли унчалик бахтли бўлишмаган.

— Мен бундай демаган бўлардим, сэр.

— Илгари, ҳамма оила аъзолари жамулжам яшашганда улар бахтиёр хаёт кечиришганми?

— Ҳарҳолда мен улар ахил бўлишган деб айтолмайман. — Секин жавоб берди Тресилиан.

— Марҳум миссис Ли ногирон бўлганмиди?

— Ҳа, касалманд эди.

— Болалари ҳурмат қилишармиди?

— Мистер Дэвил ҳурматиини ўрнига қўярди. Ўғил эмас, қиздай онасига меҳрибон эди. Опаси вафот этгандан кейин бу ерда туролмади, уйни ташлаб кетди.

— Мистер Харри-чи? У канақа эди? — сўради Пуаро.

— Бебошвоқ эди, лекин юраги тоза эди. Э, худойим-эй, эшикнинг қўнғироғи чалинганда, мунча жанкираб қолмасам. Бир марта чалинди, кейин устма-уст чалинди.

Бориб карасам, бегона одам, кейин бирдан мистер Харрининг овозига ўхшаб гашириб юборди. «Салом, Тресси-лиан! Ҳалиям шу ердамисан! Одатдагидай-а?» — деди.

Пуаро унга ҳамдардлик билдириб деди:

— Ҳа, ғалати бир ҳолат. — Трессилианнинг ёпокла-рига кизил югурди. Кейин давом этди:

— Гохида, сэр, ўтмиш ўтиб кетмагандай, ёддан ўчма-гандай туюлаверади. Эсимда, Лондонда, шу мавзуда пьеса ҳам қўйилган. Бу ерда худо ҳақки нимадир бор, сэр. Шундай ҳоллар бўладики, бўлаётган нарсани илгари гўё кўргандек бўламан. Масалан, қўнғироқ чалинади, бориб эшикни очсам кўз олдимда мистер Харри турган бўлади, кейин бу Харри эмас, мистер Фарр ёки бошқа биттаси бўлиб чиқади. Ўзимча кейин, хм, буни илгариям кўрган-дим деб қўяман...

— Ҳа, бу жуда ғалати хол, жудаям, — деб қўйди Пуаро.

Трессилиан унга миннатдорчилик билан қараб қўйди.

Жонсон чидамсизлик билан томоқ қириб олди-ю, сўроқни ўзи давом эттирди.

— Биз вақтни сотиштириб кўрмоқчимиз, — деди. — Менга маълум бўлишича, юқорида тўс-тўнолон бошлан-ганда мистер Альфред Ли билан мистер Харри Ли ош-хонада ўтиришган экан, шу гўғрими?

— Тўғриси, буни аниқ айтолмайман, сэр. Мен қахва олиб кирганимда ҳамма жентльменлар ўша ерда ўти-ришган эди. Бу фожиадан чорак соат илгари эди.

— Мистер Ли телефонда гаплашиб турган экан. Шунинг тасдиқлайсизми?

— Менимча, кимдир телефонда гаплашиб турган эди, сэр. Менинг хонамдан телефон овози эшигилади. Бирон-таси гўшакни олиб рақам терса жингирлаган овози кела-ди. Эсимда, кимдир терган рақамнинг жингирлаган овози қулоғимга кирди, лекин мен бунга ахамият бермадим.

— Бу қай вaқтда бўлган эди, аниқ вақтини айтиб беролмайсизми?

— Аниқ айтолмайман, сэр. Бу жентльменларга қахва олиб кириб берганимдан кейин бўлган эди. Билганим шу.

— Мен сиздан сўраётган вақтда хонимлар қаерда бўлганини биласизми?

— Мен қахва идишларини олгани кирганимда миссис Альфред мехмонхонада эди. Бу тахминан кичкирик овозини эшитишимдан бир ёки икки дақиқа илгари эди.

— Миссис Альфред у ерда нима қилаётган эди? — сўради Пуаро.

— Четдаги дераза ёнида эди, сэр. Пардани сал нари суриб боққа қараб турарди.

— Хонада бошқа хонимлар йўқмиди?

— Йўқ эди, сэр.

— Улар каерда эди, билмайсизми?

— Аник айтолмайман, сэр.

— Яна бошқа бировлар бирон жойда турганини биласизми?

— Менимча, мистер Дэвид мехмонхонага туташ мусика хонасида пианино чалаётган эди.

— Нимани чалаётган эди, эшитдингизми?

— Ҳа, сэр, — қария яна қалтираб кетди. — Кейин ўйласам, гўё бу ниманингдир нишонаси экан, сэр. У «Ўлим марши»ни чалаётган эди. Эсимда, хатто бу куйни эшитиб юрагим зиркираб кетган эди.

— Қизик, — деб қўйди Пуаро.

— Энди анави нусха, хизматкор Хорбури хақида, — деди полиция бошлиғи, — соат саккизларга яқин унинг уйда бўлмаганини қасам ичиб тасдиқлай оласизми?

— О, ҳа, сэр. Бу ҳодиса мистер Сагден келгандан кейин содир бўлди. Жуда яхши эсимда, чунки Хорбури қахва пиёлачасини ташлаб юбориб, чил-чил синдириб юборган эди.

— Хорбури қахва пиёлачасини синдириб юборди деддингизми? — қайта сўради Пуаро.

— Ҳа, сэр. Қадимий Вустер сервиси эди. Пиёлачаларни ўн бир йилдан буён ювиб-тараб келаман, биронтасиниям синдирганим йўқ эди.

— Хорбури қахва пиёлачасини нима қилаётган эди? — сўради Пуаро.

— Бу пиёлачаларнинг унга ҳеч қандай даҳли йўқ, аслида. Биттасини қўлига олиб томоша қилаётган эди, холос. Шу он мен мистер Сагден келди, деб қопман-да, у чўчиб тушиб қўлидан ташлаб юборди.

— Сиз «мистер Сагден» деддингизми ёки «полиция» деддингизми?

Тресилиан бир оз эканкираб колди.

— Хозир шу хақда яхшилаб эслаб кўрсам, сэр, полициянинг катта инспектори деганим эсимга тушиди.

— Шу гапни эшитиб Хорбури пиёлачани ташлаб юбордимми? — сўради Пуаро.

— Бу гапни сал ўйлаб кўришимиз керак, — деди полиция бошлиғи. — Хорбури катта инспектор нега келди, деб сўрадимми?

— Сўради, сэр. Унинг нима иши бор экан бу ерда, деб сўради. Мен полиция етимхоналари учун маблағ йиғяпти дедим, кейин у катта инспектор келганини маълум қилиш учун мистер Лининг олдига чикиб кетди.

— Кейин-чи? Хорбури шундай деганингиздан сўнг енгил сезгандир ўзини.

— Биласизми, сэр, гапингиз тўғри. У сўзсиз енгил хис килди. Кейин ўзини бошқача тута бошлади. Мистер Ли олижаноб қария, сахий инсон, деди. Кейин ҳурматсизлик билан бир нималар деди-ю, чикиб кетди.

— Қайси йўл билан кетди.

— Эпникдан хизматкорлар юрадиган дахлизга чиқди. Сагден унинг гапини бўлди.

— Буёғи зўр, сэр. Тресилиан, яхшилаб ўйлаб кўринг. Хорбури қандайдир йўл билан ҳеч кимга сездирмай яна оркасига қайтиб кела олиши мумкинми?

Қария бош чайқади.

— Бунинг иложи йўқ, сэр. Хамма эшиклар ичкаридан кулфланган.

— Балки унда калнт бордир.

— Эпниклар кулфли, кейин ичкаридан илгакланган.

— Қайтиб келганда уйга қандай қилиб киради?

— Орка эшикнинг калити бор, сэр. Хамма хизматкорлар шу эшикдан киради.

— Демак, у қайтсаям, фақат шу эшикдан кирарканда?

— Киргандаям ошхонадан ўтмасдан ичкарига киролмайди, сэр. Ошхонада хизматкорлар соат тўққиз яримгача, баъзан чоракам ўнгача ўтирашади.

— Тушунарли, — деди полковник Жонсон, — раҳмат, Тресилиан.

Қария ўрнидан турди, таъзим қилиб эшикка чиқди. Лекин сал ўтмай қайтиб кирди.

— Хозиргина Хорбури келди, сэр. У билан гаплагышыни хохламайсызми?

— Ха, илтимос, хозироқ айтыб юборинг.

XVII

Сидни Хорбурининг башараси унчаям кўримли эмас-дн. У хонага кириб, хаммага кўз кири билан бир-бир назар ташлаганча туриб колди.

— Сиз, Сидни Хорбуримисиз? — сўради Жонсон.

— Ха, сэр.

— Мархум мистер Лининг махрами, а?

— Ха, сэр. Жуда дахшатли ходиса юз берди-а, сэр, тўғрими? Глэдисдан эшигиб котиб колдим. Бечора қари жентльмен.

Жонсон унинг гапини бўлди.

— Мархамат қилиб, менинг саволларимга жавоб берсангиз.

— Ха, сэр. Бажонидил, сэр.

— Бугун кечкурун соат нечада уйдан чиқдингиз ва қаерда бўлдингиз?

— Мен уйдан соат саккизларга яқин чиқдим, кейин «Сьюперб» кинотеатрига бордим. Яёв юрилса, шу ердан беш дақиқалик йўл. «Қари Севильедаги мухаббат» киноси кетаётган экан.

— У ерда биров кўрдими?

— Кассадаги ёш хоним кўрди, сэр, у мени таниди. Кейин эшикдаги билет назоратчисиям кўрди. Уям мени билади. Кейин-чи... э... ёш хоним билан бирга эдим. Учрашув белгилаган эдик.

— Ростдан-а? Оти нима?

— Дорис Байл, сэр. У «Комбайнд Дейвис»да ишлайди, сэр. Маркент-роуд кўчасидаги 23-уйда.

— Яхши, бунни аниклаймиз. Кинодан чикиб тўғри уйга келдингизми?

— Аввал хонимни уйига кузатиб қўйдим, сэр. Кейин тўнша-тўғри ўз уйимга келдим. Текширсангиз хаммаси тўғрилигига ишонч ҳосил қиласиз, сэр. Менинг бу воқеаларга мутлақо алоқам йўқ. Менинг...

— Сизни ҳеч ким бу воқеаларга алоқадор деб айблаётгани йўқ. — унинг гапини қиска қилди полковник Жонсон.

— Ҳа, сэр, албатга шундай, сэр. Лекин ҳарҳолда хонадонда қотиллик юз бериши жуда хунук-да.

— Буни ҳеч қим яхши бўлди деяётгани йўқ. Энди айтинг-чи, мистер Лининг хизматига кирганингизга қанча бўлди?

— Бир йилдан ошиқроқ бўлди, сэр.

— Хизмагингиздан қониқасизми?

— Ҳа, сэр. Жудаям хурсандман. Иш ҳақим ҳам кўнгилдагидек эди. Мистер Лининг кўнглини овлаш баъзан қийинроқ бўлган кунлар ҳам бўларди. Лекин мен погиронларга хизмат қилиб, қийинчиликка кўникиб кетганман.

— Бу борада тажрибаингиз бор экан-да?

— О, ҳа, сэр. Мен майор Уэст билан мухтарам зот Жаспер Финчларнинг ҳам хизматида бўлганман.

— Бу ҳақда Сагденга батафсил сўзлаб берасиз. Мен ҳозир сиздан шунини билмоқчиман: сиз мистер Лини бугун кечқурун сўнги бор қачон кўргансиз.

— Тахминан саккиз яримларда, сэр. Енгил таомни мистер Лига кечқурун етиларда олиб келишди. Кейин мен унга ўрин солиб бераман. Шундан сўнг эгшига халат кийиб, уйқуси келгунча каминнинг олдида ўтиради.

— Одатда, қайси вақтларда?

— Ҳар хил, сэр. Баъзан чарчаб қолса соат етти бўлмасданок ўрнига ётарди. Гоҳида соат ўн биргача, ҳатто ундан кеч ҳам ўтираварди.

— Тўшакка ётгани келганда нима қиларди?

— Одатда, менга кўнғироқ қиларди, сэр.

— Ўринга ётиши учун ёрдам берардингизми?

— Ҳа, сэр.

— Бугун кечқурун сизнинг ишдан озод кўнингиз экан, ҳар жума кўни шундайми?

— Ҳа, сэр. Ҳар жума кўни кечқурун мен бўшман.

— Мистер Ли ётгани келиб қолса, унда нима қилади?

— У телефон қилади, ё Тресилиан, ё Уолтер келиб ёрдам беради.

— Ўзининг қуввати йўқми? Юролмайдими?

— Ҳа, сэр, жуда эҳтиётгарчилик билан юради. Боди бор, суяклари зирқираб оғриydi. Баъзи кўнлари оғриғи зўраяди.

— У кундузлари бошқа хонага ҳеч қачон чиқмаганми?

— Йўқ, сэр. У ўз ётоқхонасини хуш кўрарди. Мистер Ли кўп нарсани талаб ҳам қилмасди. Хонаси кенг, ёруғ, ҳаво мўл.

— Демак, гапингизга қараганда мистер Ли кечки соат еттиларда овқатланаркан-да.

— Ҳа, сэр. Мен патнисни олиб чиқаётганимда столга бир шиша терри билан иккита стакан қўйиб кетардим.

— Нега бундай қилардингиз?

— Мистер Лининг буйруғи шундай эди.

— Ҳар сафар шундай қилардингизми?

— Гоҳида. Қоида шундай эдики, кечқурун мистер Лининг таклифисиз унинг олдига ҳеч қим кирмаслиги керак эди. Кечқурунлари ўзи ёлғиз ўтиришни ёқтирарди. Бошқаларни тушлиқдан кейин мистер Альфредними, миссис Альфредними ёки бўлмасам икковиниям бирга чақириб келишга жўнатарди.

— Бизга шуниси маълумки, ҳозирги ҳолатда бундай ҳолда ҳеч қимга топшириқ бермаган-а? Яъни бировга оила аъзоларидан биронтасини чақириб келишни буюрмаганми?

— Ҳарҳолда, менга топшириқ бермаган, сэр.

— Демак, у оила аъзоларидан биронтасини кутмаган?

— У биронтасини шаҳсан таклиф қилган бўлиши мумкин, сэр.

— Албатта.

— Мен ҳаммаси жойида эканлигига кўзим етгандан кейин, — давом этди Хорбури. — Мистер Лига яхши ётиб туринг, деб хонадан чиқдим.

— Чикиб кетишингиздан олдин каминга ўт каладингизми? — сўради Пуаро.

Хизматкор иккиланди.

— Бунга зарурат йўқ эди. Олов гуриллаб ёнаётган эди.

— Мистер Лининг ўзи олов ёқа олармиди?

— О, йўқ, сэр. Буни мистер Харри Ли ёкиб берган деб ўйлайман.

— Кечқурунги таомдан олдин кирганингизда Харри Ли унинг ёнидамиди?

— Ха, сэр. Мен келганимдан кейин у чиқиб кетди.
— Улар иккаласининг муносабатлари сизнингча қандай эди?

— Менга мистер Харри Лининг кайфияти чоғ кўринди?

— Мистер Лининг-чи?

— У сокин ва ўйчан эди.

— Яхши. Энди Хорбури, мен яна баъзи бир нарсаларни аниқлаштириб олмақчиман. Мистер Ли ўз пўлат сандиғида асраган брильянтлари хақида нима дея оласиз?

— Брильянтлар дейсизми, сэр? Мен ҳеч қачон ҳеч қанақа брильянтларни кўрмаганман.

— Мистер Ли у срда бир қанча йўнилмаган брильянтларни сақлаган. Унинг қандай қилиб у ердан олганини кўрган бўлишингиз керак.

— Анали ғалати майда тошларни айтмаянсизми, ишқилиб, сэр? Ха, буларни мен унинг қўлида бир-икки марта кўрганим бор. Лекин буларнинг брильянт эканлигини билмаганман. Кечами, ўтган куними уларни ёш бир хонимга кўрсатиб ўтирганини ҳам кўрувдим.

Полковник Жонсон дона-дона қилиб деди:

— Ўша тошлар ўғнрланган.

— Бу ўғирликка, — хайкириб юборди Хорбури, — мени қандайдир алоқадор деб ўйламаслигингизга ишонаман!

— Мен сизга бунақа айб қўяётганим йўқ, — деди Жонсон. — Бу ишга алоқадор бўлган бирон нима айта оласизми?

— Брильянтлар хақидами, сэр? Ёки котилликми?

— Унисиям, бунисиям.

Хорбури ўйланиб қолди. Оқариб кетган лабларини ялаб суҳбатдошларига ўғринча назар ташлаб қўйди.

— Бирон гап қўшолмасам керак, деб ўйлайман.

Пуаро унинг кўйинига қўл солиб кўрди.

— Балки хизмат қилиб юрган пайтларингизда булар хақида бизга ёрдам бериши мумкин бўлган бирон гап эшитгандирсиз?

Хос махрамнинг кўзларида олов ёнди.

— Йўқ, сэр, бирон нима деёлмайман. Мистер Ли билан баъзи оила аъзолари ўртасида келишмовчилик бўлиб турарди.

— Оила аъзоларининг қайсилари билан?

— Мистер Харри Ли қайтиб келиши билан маълум мураккабликлар юзага келгандек бўлди, назаримда. Альфред Ли унинг келишини ёқтирмади. Менга маълум бўлишича, улар оталари билан жанжаллашиб қолишди. Бўлган гап шу. Мистер Ли брильянтларни сен олгансан, деб уни умуман айблагани йўқ. Мистер Альфред ҳеч қачон бундоқ иш қилишига кўзим етмайди.

Пуаро дарров сўради:

— Мистер Альфред билан бўлиб ўтган суҳбат брильянтлар ўғирланганини билгандан кейин бўлган эди, тўғрими?

— Ҳа, сэр.

Пуаро олдинга энгашди.

— Мен, — деб гап бошлади аста Пуаро, — сиз брильянтлар ўғирланганини сизга ҳозиргина маълум қилмагунимизча бу ҳақда билмагансиз, деб ўйлагандим. Демак, мистер Ли ўғли билан ўғирлик ҳақида гаплашишдан олдин сиз бу ҳақда билган экансиз-да?

— Алданган маъно йўқ. Тўғриси айтаверинг, — деди Сагден. — Бу ҳақда қачон билгандингиз?

Хорбури қовоғини солди.

— Мен бу ҳақда телефонда ким биландир гаплашганганини эшитиб қолдим.

— Сиз хонадамидингиз?

— Йўқ, эшикнинг олдида. Ҳамма гапни эшитганим йўқ. Айрим сўзлар узук-юлук қулоғимга кирди.

— Қандай сўзларни эшитдингиз?

— Мен «ўғирлик» ва «брильянт» деган сўзларни эшитдим, кейин у «кимдан шубхаланишимниям билмай қолдим», деди, яна бугунги соат саккиздаги бўладиган зиёфат ҳақида нималардир дегандай бўлди.

Катта инспектор Сагден бош ирғади.

— Ҳа, у бу ҳақда мен билан гаплашган эди. Тахминан бешдан ўн дақиқалар ўтганда, тўғрими?

— Худди шундай, сэр.

— Хонага кейин қайта кирганингизда кўринишидан хаяжондамиди, йўқмиди?

— Сал хаяжонда эди, сэр. Паришонхотир, нимадан дир гапни эди.

— Сиз кўркиб кетганингизчаликми?

— Менга қарап, мистер Сагден. Бунақа оҳангда гаплашишингиз менга ёкмайди. Мен ҳеч қачон брильянтларга қўлимни теккизмаганман. Ҳа, қўлимни теккизмаганман, буни исботлаб беролмайсиз. Мен ўғри эмасман.

Унинг гаплари катта инспектор Сагденга заррача таъсир қилмади.

— Буни хали келажак кўрсатади, — деди у ва савол назари билан полиция бошлиғига қараб қўйди. У бир имо қилган эди, Сагден гапга нукта қўйди. — Хўп, бўпти, йигитча. Бугун кечқурун сиз бизга бошқа керак бўлмайсиз.

Хорбури хурсанд бўлиб хонадан чиқиб кетди.

Сагден илтифот билан шундай деди:

— Пухта ишлаб чиқилган, мсье Пуаро. Жуда усталлик билан қўйилган бундай тузукни ҳеч қачон учратмаганман. У ўғри бўлишиям, бўлмаслиғиям мумкин, лекин сўзсиз ғирт ёлғончи.

— Ёқимсиз шахс, — деди Пуаро.

— Сўхтаси совуқ нусха, — қўшилди Жонсон. — Гап шундаки, унинг кўрсатмалари бизга нима беради.

Сагден вазиятни аниқ ифодалаб берди.

— Назаримда, бу ерда учта йўл бор. Биринчиси: Хорбури ўғри ва қотил. Иккинчиси: Хорбури — ўғри, лекин қотил эмас. Учинчиси: Хорбури бегуноҳ. Биринчисини тасдиқлаш учун баъзи бир далиллар бор. Жумладан, телефондаги суҳбатни эшитган, ўғирлик бўлганини билган. Хўжайиннинг гапидан ўзидан шубҳаланаётганини сезган. Шунга қараб режа тузган. Гўё соат саккизда олдига чиққану, ҳамма шубҳадан ўзини холи қилган. Кинодан чиқиб кетиб, ҳеч кимга сездирмай орқага қайтиб келиши жуда осон. Лекин бирга кинога кирган қиз уни сотиб қўймаслиғига тўла ишонч ҳосил қилиши керак бўлади. Эртага сиқиб сувини олишга ҳаракат қиламан.

— Қандай қилиб яна қайта уйга кирганини? — деди Пуаро.

— Бу анча мушкул, албатта, — тан олди Сагден. — Лекин бошқа йўл бўлиши керак. Масалан, оқсоч аёллардан бири ён эшикни очган бўлиши мумкин.

Пуаро хайрон бўлиб қошини қўтарди.

— Демак, ўз ҳаётини иккита аёлга ишониб, тахликага қўйган экан-да? Бир аёлнинг ўзи бу борада етиб ортарди, лекин иккитаси, *et bien*¹. Бундай таваккал қилиш — ақлсизлик.

— Баъзи бир жинойтчилар бундай ишлар хамирдан қил суғургандек амалга ошади, деб ўйлашади, — деди Сагден ва гашида давом этди: — Келинг, иккинчи имкониятга ўтайлик. Хорбури брильянтларни ўғирлади, дейлик. Уни кечкурун хонадондан олиб чиқиб кетади-да, шериғига беради. Бу жуда осон ва ишончли. Лекин бошқа биров ҳам мистер Лини ўлдиргани шу кунга мўлжаллаган, деб тахмин қилишимиз керак бўлади. Бу одам брильянтлардан умуман беҳабар бўлган кимса бўлади. Бундай бўлиши мумкин, лекин бу — ҳақиқатдан йироқ. Учинчи тахмин бўйича Хорбури айбдор бўлмайди. Кимдир бошқа бегона одам брильянтларни ҳам ўғирлаган, қари жентльменниям саранжом қилган бўлиб чиқади. Ала шунақа гаплар. Энди биз жинойтни очиб, ҳақиқатни рўёбга чиқаришимиз керак бўлади.

Полковник Жонсон эснадди. У яна соатига қаради-да, ўрнидан турди.

— Бўпти, — деди у, — менимча, бугунга етар. Келинглар, кетишимиздан илгари пўлат сандиқни бир кўриб қўяйлик. Биз шунча тортишиб ётибмизу, ўша лаънати брильянтлар жойида турган бўлса, жуда ғалати бўлади-да.

Лекин брильянтлар пўлат сандиқда йўқ эди. Кодни Альфред Ли айтган жойдан — мархумнинг халати чўнтагидаги дафтарчадан топишди. Пўлат сандиқда бўли чарм халтача ётарди. У ерда одамни жалб қиладиган ягона қоғоз турарди.

Бу қоғоз бундан ўн беш йиллар муқаддам тузилган васиятнома эди. Ҳар хил майда-чуйда суммалар йиғиндиси васият қилувчи томонидан тартибга келтирилгандан кейин кўчмас мулк меросхўрларга осонгина тақсимланган эди. Унда Симеон Лининг ярим бойлиги Альфред Лига тегиши кўрсатилган. Қолган ярми бошқа фарзандлари — Харри, Дэвид ва Женниферларга баробар тақсимланган эди.

¹ Нималар деяписиз (фр.).

I

Рождество арафаси. Куёш мўл нур сочиб турибди. Тушга якин Пуаро Горстон-холлинг боғида саёр килиб юрарди. Бино улкан, лойихаси ҳам жуда чиройли ишланган. Ҳар тарафга узун айвон узалган, унинг атрофига қайчилаб чиройли шакл берилган жонли тўсик экилган. Йўлкаларнинг тош ётқизилган қисми кўкаламзор. Пешайвон бўйлаб ораларида озгина масофа қолдириб ўйма тош қадалган мўъжаз боғчалар бино қилинган.

Пуаро буларга махлиё бўлиб бепарвогина кезиб юраркан, ўзича аста «L'est bien imagine, ca!» — деб қўйди.

Шу он у ўзидан ўттиз ярдлар² наридаги атрофи манзарали ҳовуз томон келаётган икки кишини кўриб қолди. Улардан бирини дарров таниб олиш мумкин бўлиб, бу Пилар эди, иккинчисини Пуаро Стивен Фарр деб ўйлаган эди. Йўқ, у Харри Ли бўлиб чиқди. Кўрнинишидан Харри жиянига жуда эътибор билан муносабатда бўлаётган эди. Вақти-вақти билан у қалласини орқага ташлаганча хандон отиб қулар, кейин яна у томон эгиларди.

— Ёлғиз одам сўзсиз қайғуга ботмайди. — деб қўйди секин Пуаро гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандай.

Секин шитирлаган товуш уни орқасига ўгирилишга мажбур қилди. Сал нарида Мегдалин Ли турарди. У ҳам аста узоқлашиб бораётган қиз билан йигитга орқасидан қараб турарди. Мегдалин ўгирилиб Пуарога ёқимли жилмайиб қўйди.

— Куёш сахийлик билан нур сочиб турган ажойиб кун! — деди у. — Шунақанги кунда дахшатли тун бўлганига ишонгинг келмайди. Тўғрими, мсье Пуаро?

— Ҳақиқатан дахшатли, хоним.

Мегдалин хўрсинди.

— Мен илгарди мутлақо бунақанги фожией ишларга аралашмаганман. Мен... мен ҳеч нарса билан ишим

¹ Соҳибқорнинг гасаввур олами кенг экан (фр.).

² Бир ярд 91 смга тенг узунлик ўлчови.

бўлмай юраверган эканман. Бўйим етганда ҳеч нарса кўрмай болалигимча қолаверганман. Менимча, бу ҳам унчалик яхши эмас экан...

У яна хўрсишиб давом этди:

— Пилар одам лол қоладиган даражада совуққонки... томирида испан қони борлиги учун шундайдир. Жуда ғалати, а, тўғрими?

— Нимаси ғалати, хоним?

— Унинг бу ерда кўккисдан пайдо бўлиб қолганини айтяман-да!

— Менга маълум бўлишича, — деди Пуаро, — мистер Ли уни узоқ вақт қидирган. У Мадриддаги элчихонага, онаси вафот этган Аликаредаги кичик консулга хат ёзган.

— Бу ҳақда қайнатам миқ этиб оғиз очмаган, — деди Мегдалини. — Альфред ҳам, Лидия ҳам бу ҳақда ҳеч нарса билмаган.

— Шунақами? — деди Пуаро.

Мегдалини унга яқинроқ келди. Унинг сепган атрининг нозик бўйи Пуаронинг димоғига урилди.

— Биласизми, мсье Пуаро, Женнифер Эстрадаоснинг эри ҳақида қизик гапларни айтиб юришади. У тўйларни бўлгандан кейин сал ўтмаёқ қандайдир сирли равишда ўлган экан. Альфред билан Лидия буни яхши билишади. Менимча, шармандали бир ҳолатда...

— Бу жуда ачинарли, — деди Пуаро.

— Эрим қизнинг ўтмиши билан қизиқиб кўриш керак, дейди. Мен ҳам унинг гапига қўшиламан. Унинг отаси жишоятчи бўлгандан кейин...

У жимиб қолди, Эркуюль Пуаро ҳам ицдамади. Афтидан, Горстон-холлнинг қишки манзараси уни махлиё қилиб қўйгандек эди.

— Қайнатамнинг ўлдирилиши билан боғлиқ бўлган юрагимдаги оғир ҳис-туйғуларни енгиб кетолмаяпман. Бу... қандайдир инглизларга хос бўлмаган тарзда...

Эркуюль Пуаро унга аста ўгирилди. Мегдалини унинг жишдий боқиб турган кўзларида унсиз савол турганини уқди.

— Унда, — деди у, — иснанча усул билан ўлдирилганми?

— Хархолда испанлар бераҳм бўлишади, тўғримасми? — Мегдалини ўзи ҳақида болаларча таассурот қолдиришга уринарди. — Буқалар жанги ва шунга ўхшаганлар.

Эркюль Пуаро мулоҳимлик билан жавоб берди.

— Сиз сенъорита Эстрададос ўз бобосини бўғизлаган демокчимисиз?

— О, йўқ, мсье Пуаро, — катъий эътироз билдирди Мегдалини. У шовиб қолган эди. — Мен ҳеч қачон бунақа демокчи эмасман. Ҳа, ҳеч қачон.

— Бўпти, — деди Пуаро, — балки, сиз бунақа маънода айтмагандирсиз.

— Лекин мен уни ҳақиқатан ҳам... шубҳали шахс деб биламан. Масалан, кеча кечқурун ердан бир нимани секингина ўзинча кўтариб олганини кўриб қолдим.

Эркюль Пуаро энди бошқача оҳангда жиддий сўради.

— Кеча кечқурун ердан бир нимани олди дедингизми?

Мегдалини бош ирғади. Унинг лаблари болаларча кимгинди.

— Ҳа, бизлар хонага кириб қолганимизда. У атрофга алаңлаб қараб олди-да, ҳеч ким эътибор бермаётганини билиб дарров ердан олди. Лекин катта инспектор, бахтга, кўриб қолиб ундан олиб қўйди.

— Ердан нима олди? Айтиб беролмайсизми, хошим?

— Йўқ, мен нарироқда эдим, — жавоб берди Мегдалини афсусланиб. — Бу нимадир кичкина нарса эди.

Пуаро ковоғини солди.

— Жуда галати, — минғирлаб қўйди у.

Мегдалини гапни илиб кетди:

— Ҳа, мен бунга сиз билиб қўйишингиз зарур ўйладим. Умуман олганда, Пиларнинг қандай тарбия қўрганлиги, ҳаёти қандай кечганлиги бизга қоронғи. Альфред ҳеч қачон шубҳага олинмаган. Лидияга эса ҳамма нарса аҳамиятсиз. — Кейин у қўшиб қўйди. — Яхшиси мен берай, Лидияга бирон ёрдамим тегиб қолар.

Мегдалини Пуарога лабларида табассум ҳадя қилиб кетди.

Пуаро пешайвонда ўйга чўмганча қолди.

Унинг олдига катта инспектор Сагден келди. Полициянинг катта инспектори маъюс кўринарди. У:

— Салом, мистер Пуаро, — деди. — Рождествони хуш кайфиятда кутиб олинг десам ҳам бўлаверарди, тўғри-масми?

— Men cher collegie¹, чехрангизда хурсандчилик ифодасини сезмаяпман. Агар сиз «Рождествода кайфиятингиз зўр», десангиз, мен «халдан ташқари зўр», деб жавоб берган бўлардим.

— Ха, Рождествода яна шунақа хол такрорланишини мутлақо хохламасдим, — деди Сагден.

— Пичокка илинадиган бирон нима топдингизми?

— Кўп нарсаларни текшириб чиқдим. Хорбурунинг гаплари тўғрига ўхшайди. Билет назоратчиси бир қиз билан кинога кирганини, кино тугагач, бирга чиқганини кўрибди. У сеанс пайтида ташқарига чикмаганига, кинодан чиқиши ҳам, қайта кириши ҳам мумкин эмаслигига кафолат берапти. Қиз бўлса кино тугагунча бирга ўтирганини қасам ичиб тасдиқляпти.

Пуаро қошини қўтарди.

— Унда бу борала яна нима дейиш мумкин?

Сагден:

— Э, бунақа қизларнинг гапидан бирон нимани илинтириб бўлмайди. Йигитлар деганда бетингга қараб туриб хар қандай нарсани тўкиб ташлаши мумкин, — деди.

— Бу қизларнинг виждонига хавола, — деди Эркюль Пуаро.

— Биласизми, бунақа гаплар масалага бир кўз билан қарашдир, — минғирлади Сагден. — Бу адолатни рўёбга чиқаришда халакит қилади.

— Адолат, бу ғалати нарса, — деди Эркюль Пуаро. — Ҳеч бу ҳақда ўйлаб кўрганмисиз?

Сагден Пуарога тикилди.

— Қизик одам экансиз, мистер Пуаро!

— Мутлақо унақа эмасман. Мен ишда мантиққа асосланаман. Келинг, бу масалада бахслашиб ўтирмайлик. Демак, сиз сут дўконидаги бир қиз нотўғри гапиряпти, деб ҳисоблайсизми?

¹ Азиз ҳамкасбим (фр.).

— Йўк, — калласини кимирлатди Сагден. — Мутлақо бундай деб ҳисоблайман. Бир умр гувоҳларнинг кўрсатмалари билан шугулланиб юрганингдан кейин бирон кимса тўғри гаширғитими ёки алдаяптими, дарров ажратиб олар экансан. Лекин бу кизнинг кўрсатмалари тўғри, демак, Хорбури мистер Лини ўлдирмаган. Хулоса шуки, бу борада биз ҳам яна хонадон эгаларига кайтишимиз керак бўлади.

У чуқур хўрсинди.

— Бу қотилликни улардан бири амалга оширган, мистер Пуаро. Ҳа, улардан бири. Лекин қайси бири?

— Янги далилларингиз йўқми?

— Бу борада омадим юришиб турибди. Мен телефонда бўлиб ўтган суҳбатни аниқлаганман. Мистер Жорж Ли Уэстерингем билан икки дақиқа кам тўққизда гаплашган. Суҳбат салкам олти дақиқа давом этган.

— Аха!

— Шунақа. Ундаш ташқари, Уэстерингем билан ҳам, бошқа бирон жой билан ҳам ҳеч ким гаплашмаган.

— Бу жуда қизиқ, — маъқуллади Пуаро. — Мистер Лининг гапи бўйича, у телефонда гаплашиб бўлиши билан юқорида тўс-тўнолои бошланиб кетган. Аслида телефондаги суҳбат тўнолоидан ўн дақиқа олдин тугаган. Бу ўн дақиқа давомида у қаерда бўлган? Миссис Жорж Ли бўлса, телефонда гаплашаётувдим дейди, лекин аслида ҳеч қанақа ракам термаган. У қаерда эди?

— Мен сизнинг у билан гаплашиб турганингизни кўрувдим, — деди Сагден.

Унинг гап оҳангида савол аломати борлигини сезиб, Пуаро жавоб бериб қўя қолди:

— Адашасиз?

— Яъни?

— Мен у билан эмас, у мен билан гаплашди.

— О-о...

Сагден бу гапга беписандлик билан карамоқчи бўлган эди, кейин унинг замирини тушуниб қолди.

— Демак, гапингизга қараганда, у сиз билан гаплашган экан-да?

— Худди шундай. У бу ёққа шунинг учун чиққан экан.

— Хўш. Нималарни гапириб берди?

— У айрим нарсаларга аниқлик киритмоқчи бўлибди. Жиноят инглизча эмас эмиш... Эстрададоснинг ота томонида ёқимсиз ўтмиши... кеча кечкурун Мисс Эстрададос ҳеч кимга билдирмай ўғришча ердан ниманидир олибди.

— Бу ҳақда Мегадин айтдимиз? — сўради Сагден кизиқиб.

— Ҳа. Сеньорита ердан нима олган экан?

Сагден хўрсинди.

— Мен сизга гумон қилишга имконият яратадиган уч юзта нарсани айтиб беришим мумкин. Бу шунақа нарсани, детектив романлардаги ҳамма сир-синаотни очиб бериши мумкин. Агар бунинг тагига етолсангиз, полициядан истеъфога чиқиб кетишим мумкин.

— Кўрсатиш-чи.

Сагден чўнтагидан конверт олиб, ундаги нарсани кафтига силкиб туширди. Унинг чехрасида енгил табассум ўйнади.

— Мана. Бу ҳақда нима дея оласиз?

Катта инспекторнинг кафтида учбурчак кизмиш резинка ва кичкинагина ёғоч чўп турарди.

Пуаро бу нарсаларни қўлга олиб ковоғини уйганча синчиклаб текшира бошлаганда, Сагденнинг кулгиси кучайди.

— Мсье Пуаро, бундан бирон нимани илғаб бўладимиз?

— Мана бу резинка парчаси губка учун резинка қоқадан кесиб олинган бўлиши мумкин.

— Худди шундай. Бу мистер Линнинг хонасидаги губкага резина қоқикдан қирқиб олинган. Кимдир ўткир кайчи билан учбурчак қилиб кесибди. Буни мистер Линнинг ўзи қилган бўлишиям мумкин. Қалламни олинг, нима учун бу нарса керак бўлганига ақлим етмаяпти. Ёғоч чўпга келганда, у қрибиж¹ ўйинидаги чўшнинг катталигига тўғри келади. Лекин бунақа ўйинга чўшни фил суягидан ясашади. Бу эса шочоқ билан оддийгина арча ёки қарағай ёғочидан йўнилган.

— Ғоят таажжубланарли, — деди Пуаро.

— Керак бўлса ола қолинг, — очик қўнгиллик билан деди Сагден, — булар менга керакмас.

¹ Ингилларнинг қарта ўйини.

— Мен ани, бу ашедан сизни махрум қилмоқчи эмасман.

— Бу арзимас нарсалар сизга бирон нарсани англамайдимми?

— Тўғриси айтсам — ҳеч нимани англамайди.

— Жуда соз, — деди Сагден истехзо аралаш ва уларни яна конвертга ўраб, чўнтагига солиб қўйди.

— Миссис Жорж Ли, — деди Пуаро, — айтдики, ёш хоним уни ердан яширинча олганмиш, шу гапга қўшила-сизми?

— Йў-ўқ, — деди Сагден иккиланиб. — Мен бунчалikka бормаган бўлардим. — Унинг киёфаси худди ўзини айбдор сезаётгандай эди. — Лекин у буларни тезда ва сездирмай кўтариб олди, тушунайсизми? У ердан олганини сезганимни билмади. Уни менга беришини талаб қилганимда қалтираб кетди.

Пуаро ўйланкираб деди:

— Демак, бунга бирон сабаб бор-да, лекин қандай сабаб бўлиши мумкин. Янги, бирон нарсага фойдаланилмаган. Жиндай резинка парчаси, холос, у ҳеч қандай аҳамият касб этмаслиги мумкин. Лекин ҳарҳолда...

— Мистер Пуаро, бу ҳақда истаганча бош қотиришингиз мумкин, — деди Сагден чидамсизлик билан, — ҳозир мен бошқа ишларни ўйлашим керак.

— Сизнингча, ҳозирча қандай хулосаларга келдик? — сўради Пуаро.

Сагден чўнтагидан дафтарчасини чиқарди.

— Келинг, диққатни далилларга қаратайлик. Гапни жиноят қилиши мумкин бўлмаган одамлардан бошлаймиз. Уларни ҳисобдан чиқариб ташлайлик.

— Ким булар?

— Альфред ва Харри Лилар, уларнинг далилларида асос бор. Буларга миссис Альфред Линиям қўшиш мумкин. Тресилянинг галига қараганда, юкорида тўс-тўполон бошланишдан бир дақиқа муқаддам емакхонада кўрган экан. Булар учатасида айб йўқ. Энди қолганлар ҳақида. Мана рўйхат. Аниқ бўлиши учун қуйидаги тартибда ёздим.

У дафтарчасини Пуарога узатди.

Дафтарча шундай тузилган эди:

Жиноят содир бўлган пайтда:

Жорж Ли — каерда эди?

Миссис Жорж Ли — каерда эди?

Дэвид Ли — каерда эди? Мусика хонасида пианино чалаётган эди (хотини тасдиқлайди).

Миссис Дэвид Ли — каерда эди? Мусика хонасида (эри тасдиқлайди).

Мисс Эстравадос — каерда эди? Ўз ётоқхонасида (исботсиз).

Стивен Фарр — каерда эди? Залда, граммофонда пластинка қўйиб ўтирган (хизматкорлар, айвонда бўлган оксочлар тасдиқлайди).

Ён дафтарчани кайтараркан Пуаро сўради:

— Бундан қандай хулоса чиқарасиз?

— Хулосам шуки, — деди Сагден, — Жорж Ли чолни ўлдириши мумкин. Миссис Жорж Ли ҳам бундан мустасно эмас. Пилар Эстравадос ўлдирган бўлиши мумкин ёки эр-хотин иккаласи бир вақтда ўлдириши эҳтимолдан узок эмас.

— Демак, сиз уларнинг далилларига ишонмайсиз?

Катта инспектор қатъиян бош чайқади.

— Заррачаям. Эр-хотин бир-бирига жуда садоқатли. Бу ишни иккаласи биргаллашиб қилган бўлиши мумкин. Агар улардан бири амалга оширган бўлса, иккинчиси, бу сирни очмасликка онт ичиши мумкин. Мен шундай деб ўйлайман. Уларнинг қайси биридир мусика хонасида пианино чалиб ўтирган. Бу, балки Дэвиддир. Қотил шу бўлиши ҳам мумкин. Чунки у машхур мусикачи. Лекин унинг ўзи ва сўзидан бўлак ҳеч ким Дэвиднинг хотини ўша ерда бўлганини тасдиқламайди. Ундан ташқари, пианинони Хилда Ли чалиб ўтирган ва бу вақтда Дэвид Ли юқорига чиқиб, ўз отасини ўлдириб тушган бўлиши ҳам мумкин. Емакхонада икки ака-уканинг ўтиргани ҳам ғалати. Улар бир-бирини ғажишга тайёр. Шундай экан, бирини ёқлаб, иккинчиси ҳеч қачон ёлгон кўрсатма бермайди.

— Стивен Фарр-чи?

— Ундан шубҳаланиш мумкин, чунки граммофон ҳақидаги баҳонаси ишончли эмас. Иккинчи томондан, бу ҳол мана бундай ҳолатларда аввалдан нишитиб қўйилган ва инкор қилиб бўлмайдиган бошқа ҳар қандай далиллардан ҳам ишончлироқ туюлади кишига.

Пуаро ўйга ботиб калласини кимирлатди.

— Нима демоқчи бўлаётганингизни тушуниб турибман. Бу ҳали исботлаб бериши кераклигини билмайдиган одамнинг далили.

— Худди шундай: нима бўлгандаям, бу қотилликни ташқаридан келган одам амалга оширганга ишонмайман.

— Фикрингизга қўшиламан, — деди тезда Пуаро. — Бу оила аъзоларининг иши. Бу қонга кириб олиб, сездирмай таъсир қиладиган оғу янглив... У чуқур кириб борган қонга. Бу ерда асосий нарса — бир-бирини кўролмаслик ва маҳорат билан ишлаб чиқилган режа натижаси...

У қўлини силкиди:

— Билмайман — вазият оғир.

Катта инспектор Сагден ҳурмат сақлаб жим турди. Лекин Пуаронинг гаплари унда ҳеч қандай таассурот қолдирмаганлиги афтидан шундоққина кўриниб турарди.

У шундай деди:

— Сиз ҳақсиз, мистер Пуаро. Лекин кўркманг, мантиқ ва ҳар хил усулларни ишга солиб пировард ўз мақсадимизга эришамиз. Қотилликда гумон қилинаётганларни кўриб чиқайлик-чи. Ҳа, келсинг, бундан манфаатдор бўлиши мумкин бўлган одамларни бир четдан кўрайлик. Улар Жорж Ли, Мегдалин Ли, Дэвид Ли, Хилда Ли, Пилар Эстрададос, булар қаторига яна Стивен Фаррингхем ҳам кўнган бўлардим. Энди буни асослашга ўтайлик. Стивен Лини ўз йўлидан олиб ташлаш учун қимда қандай асос бор эди? Бунда яна баъзи бир қимсаларни ҳисобдан чиқаришимиз керак бўлади. Масалан, мисс Эстрададосни, тушунишимча васиятноманинг ҳозирги ҳолатида унга ҳеч вақо тегмайди. Агар Симеон Ли унинг онасидан олдин вафот этган бўлганда, онасининг улуши қизига теккан бўларди. (Агар ота бошқа кўрсатма берган бўлмаганда.) Женнифер Эстрададос Симеон Лидан олдин ўлган экан, унинг мерос улуши оиланинг бошқа аъзолари орасида тенг тақсимланади. Бундан шу нарса келиб чиқадики, мисс Эстрададос шубҳасиз, бобосининг тирик бўлишидан манфаатдор. Ундан ташқари, чол қизга шундай боғланиб қолган эдики, янги васиятнома туз-

ганда унга албатта кўпроқ улуш ажратган бўлиши аниқ эди. Бобосининг ўлимидан кейин у ҳамма нарсадан маҳрум бўлди, ҳеч нима ютгани йўқ. Бу фикрга қўшиласизми?

— Мутлақо қўшиламан.

— Албатта, каттик айтншиб қолиб, бобосини сўйиб қўйган деган тахмин бўлиши мумкин, лекин бу тахмин мутлақо ишончсиз. Уларнинг муносабатлари жуда яхши бўлгану суҳбат асносида бобосидан норозилик туғилиб қолган, дейиш ҳам мумкиндир, шундаям мисс Эстрадавос жиноятга қўл уради, дейишга оғиз бормади. Бир инсонни бўризлаш, дўстингиз миссис Жорж айтгандай, инглизларга ҳоҳ усул эмас, дейиш билан бировнинг айбини исботлай олмайсиз-ку.

— Уни менинг дўстимга чиқариб қўйманг, — деди шоша-пиша Пуаро — ё бўлмасам, мен ҳам сизни гўзал йигит деган мисс Эстраводасни сизнинг дўстингиз деб атайман.

У яна катта инспекторнинг киефасидаги расмиятчилик йўқолганини кўриб мамнун бўлди. Полиция офицери кип-кизариб кетган, Пуаро бўлса, унга истехзо билан қараб турарди.

Унинг овозида ҳасад оҳанги сезилди.

— Мўйловингиз ҳам жуда ярашган-да ўзингизга... марҳамат қилиб айтинг-чи, маҳсус мой сурасизми?

— Мой? Худо сақласин, ҳеч қачон бундай қилмаганман.

— Нимадан фойдаланасиз унда?

— Ҳеч нимадан. Ўзи... ўсиб чиқаверади.

Пуаро хўрсинди.

— Табиат севган йигит экансиз, — у ўзининг яхшилаб кузалган коп-кора мўйловини силаб қўйди, кейин яна хўрсинди, — мўйловини табиий рангига қайтариш учун ҳар қанақа қимматбаҳо мойлар суртилсаям, барибир уни маълум даражада бузади.

Катта инспектор Сагден мўйловини парваришланг масаласига мутлақо эътибор бермай, эҳтироссиз оҳанг билан гаини давом этди:

— Жиноятчини ахтарар эканмиз, менинг ўйлашимча, мистер Стивен Фарринг ҳам рўйхатдан ўчиришингиз керак. Унинг отаси билан мистер Ли орасида қандайдир

инубхали гаплар бўлиб ўтган бўлса керак, деган гумон бўлиши мумкин. Бу гумон ҳам ўринсиз. Фарр бу ҳақда эслатганда ниҳоятда ўзига ишонч ва қатъият билан гапирди, ҳа, у ўзига жуда ишонган эди. Унинг бизни лакиллатганига ишонмайман. Йўқ, биз бу ерда бирон нимага эришолмаймиз, деб ўйлайман.

— Мен ҳам шундай фикрдаман, — деди Пуаро.

Қари мистер Линнинг ўлишини хоҳламаган яна бир одам бор. Бу унинг ўғли Харри. Тўғри, унга васиятномада улуш ажратилган, лекин менинг ишончим комилки, у бундан беҳабар бўлган. Албатта, у бундай бўлишига ишонмаган ҳам. Бу хонадонни тарк этиб кетгандан кейин ҳамма уни улушдан маҳрум қилинган, деган фикрда бўлган, шундай бўлса-да, унга гамхўрлик қилинибди: отаси васиятномани бошқатдан тузиши унга қулай эди. Шундай экан, у айни шу пайтда отасини ўлдирадиган аҳмоқ эмас. Шу билан бирга, бизга маълум бўлганидек, у бу ишни қилишга қодир эмасди. Кўряписизми, йўлдан қўй одамларни олиб ташлаб, олдинга қараб кетяпмиз.

— Тўппа-тўғри, тез орада ҳеч ким қолмайди!

Сагден кулиб қўйди.

— Хўн, бунгача етиб бормасмиз. Хали қўлимизда Жорж Ли билан унинг хотини, Дэвид Ли ва миссис Дэвидлар бор. Буларнинг бари қариянинг ўлиmidан маи-фаатдор. Жорж Ли бўлса, маълумки, пул деганда ўзини томдан ташлайди. Ундан ташқари, отаси сенга бериб турган пулимни камайтираман, деб дағдаға қилган. Шундай қилиб, отасини ўлдириш учун Жорж Лида сабаб ҳам, имконият ҳам бор.

— Давом этинг, — деди Пуаро.

— Кейин, миссис Жорж! Ит суякни яхши кўрғандек, у ҳам пулни жонидан яхши кўради. Сиз билан бас боёлашим мумкин, у ҳозир бўйингача қарзга ботган. У чолни ўзига оғдириб олягги, деб испан қиздан уни қизганиб юрди, қайнатаси ҳуқуқшуносни чақиряпти, деб эшитган. Шундан кейин чолни саранжом қилган-қўйган. Шундай деб тахмин қилиш мумкин.

— Мумкин.

— Кейин Дэвид Ли билан унинг хотини. Ҳозирги васиятнома бўйича улар асосий меросхўр. Лекин мен улар пул деб шундай қабоҳатга борганлигига ишонмайман.

— Пул деб эмас?

— Ха. Дэвид Ли менимча, хаёлпараст, лекин тамагир одам ҳам эмас. Аммо айтишим мумкинки, жуда галати. Менинг назаримда унинг котиллик қилиши учун учта асоси бор, булар брильянтлар, васиятнома ва отасини ёмон кўриши.

— Ха, энди сизга етиб борибди-да, а?

— Ха, — деди Сагден. — Мен бу ҳақда доим ўйлаб юрардим. Агар Дэвид Ли отасини ўлдирадиган бўлса, уни пул деб ўлдирмайди, дердим. Агар у жиноятчи бўлса, буни шундай тушунтириш... ҳ-ха... шунча қон тўкиш.

Пуаро унга ҳурмат назари билан қаради.

— Қачон бунга эътибор қиларкансиз, деб анчадан буён кутиб юрувдим. «Шунча қон» — миссис Альфред худди шу ҳақда гаширди. Бу нарса бизга «Қурбонлик қилиб, қурбоннинг қонини суртиш...» деган қадимий урф-одагни эслатади.

— Сиз, ўлдирган одам акдан озган деб ўйлаяпсизми? — сўради қовонини уйиб Сагден.

— Моп шер, одам боласининг қонига чуқур сингиб кетган, лекин буни ўзиям аниқ билмайдиган табиий майллар бўлади. Қонга ташналик, қон тўкишга интилиш дегандек.

— Дэвид Ли одамда сокин, зиёнсиз бир инсон деган таассурот қолдиради. — деди шубҳаланиб Сагден.

— Сиз одамнинг ички дунёсини яхши билмайсиз, — деди Пуаро. — Дэвид Ли ўтмиш билан яшайдиган, онасининг руҳи хотирасидан ҳеч қачон ўчмайдиган одам. У отаси билан кўришмаганига кўп йиллар бўлди, чунки онасини ҳўрлаганлари учун отасини ҳеч қачон кечиролмайди. Балки бу ерга отаси билан ярашиш учун келгандир. Эҳтимол, барибир кечиролмагандир... Бизга битта нарса аниқ: у отасининг мурдаси тепасида турганда уни жиндай кечиргандай ҳам бўлган, шу билан бирга, унинг ўлимида бир оз руҳий қониқиш ҳам ҳосил қилган. Дейишади-ку, ахир «Худонинг тегирмони унни аста, лекин аниқ тортади», деб. Қасос! Ўч! Гуноҳни қон билан ювиш!

Сагден калтираб кетди.

— Бунақа деманг, мистер Пуаро. Одамни ваҳима босиб кетяпти. Балки сиз айтганингиздек бўлгандир. Агар

шундай бўлса, миссис Дэвид ҳамма нарсадан хабари бор ва буни кўлидан келган ҳар хил усуллар билан яширишга уринади. Бунга ишонаман. Бошқа тарафдан унинг қотиллигига ишонгим келмайди. Шунақа мусичадаи беозор аёл, бегуноҳдан бегуноҳ...

Пуаро унга қизиксиниб қаради.

— У аёлни шундай деб ўйлайсизми? — сўради у.

— Ҳа. Содда аёл, демокчимаи, тушуняпсиизми?

— О, буни тушунаман.

Сагден унга қаради.

— Қулок солинг, Пуаро, бу қотилликни очиб борасида ўз нуқтаи назарингиз борми, очик айтаверинг.

Пуаро аста деди:

— Ҳа, ўзимнинг кузатишларим бор, лекин у ҳали очик-ойдин эмас. Келинг, аввал сизнинг хулосаларингизни эшитайлик-чи.

— Ҳўи бўлади. Юқорида эслатганимдек, учта сабаб бор. Булар: кўролмаслик, бойлик ва брильянтлар. Келинг, буларни тартиб билан кўриб чиқайлик. Соат 3.30. Оила жам бўлган. Хукукшунос билан бўлган суҳбатни ҳамма оила аъзолари эшитади. Кейин қария оила аъзоларига ташланиб қолади-ю, ҳаммасини ҳайдаб чиқаради. Кўрқок кўенга ўхшаб ҳаммаси қочиб кетишади.

— Хилда Ли эса смакхонадан чикмай қолади, — деди Пуаро.

— Ҳа, чикмайди. Лекин узок қолиб кетмайди. Соат олтиларга яқин Альфред отаси билан гаплашади, орада кўнгилсиз суҳбат бўлади. Харри уйда яшаш учун қолади. Альфред бундан норози. Бизнинг шубҳамиз асосан Альфредга тушиши керак, албатта. Ўлдириш учун унда сабаб кўи. Қани давом этайлик-чи. Кейин Харри келади. Унинг кайфияти чоғ. У истаган нарсасига эришган. Лекин Симеон Ли ҳар икки ўғли билан гаплашмасдан олдин брильянтлар ўғирланганидан хабар топади ва менга кўнғирок қилади. У ўғилларининг биронтасига ҳам бу ҳақда лом-мим деб оғиз очмайди. Нима учун? Менимча, ўғилларидан Харри ҳам, Альфред ҳам бу ўғирликка мутлақо алоқадор эмаслигини билган. Биронтасидан ҳам шубҳаланмаган. У доим Хорбуридан ва яна бошқа биронтасидан шубҳаланиб юрганини таъкидларди. Хорбу-

ри чол нима қилмоқчилигини билганлигига ишончим комил. Эсингиздами, ўша куни кечқурун Симеон Ли ҳеч кимни қабул қилмайман деб айтди, деган эди. Нима учун? Чунки чол биринчидан менинг келишимга тайёргарлик кўраётган эди, иккинчидан, ўша шубҳаланаётган одами келиши керак эди. Шундай бўлса ҳам барибир тушлиқдан кейин дарров кимнидир таклиф қилган. Бу ким бўлиши мумкин? Эҳтимол, Жорж Лидир. Аникрофи, унинг хотинидир. Ундан кейин яна биттаси сахнага чиқяпти. — бу Пилар Эстрададос. Чол унга брильянтларни кўз-кўз қилган. Унга уларнинг канча туришини айтган. Қизининг ўғри эмаслигини, кўнглида шум нияти йўқлигини биз қасрдан биламиз? Отасининг ёмон хулқи ҳақидаги имо-ишораларни эслаб кўринг. Эҳтимол, у ашаддий ўғри бўлгандир ва охир-оқибат ўз қилмишидан турмага тушгандир.

— Шунинг учун Пилар Эстрададос яна сахнага чиқяпти демокчимисиз.

— Ҳа, ўғри сифатида. Фақат ўғри сифатида. У айби ошкор бўлгандан кейин ўзини туюлмайд қолган. Шунинг учун бобосига ташланган бўлиши мумкин.

— Ҳа... эҳтимол, — деди Пуаро.

Катта инспектор Сагден унга шубҳа аралаш назар ташлади.

— Лекин бундай тахмин қилмаяпсиз-а? Мистер Пуаро, айтнинг-чи, сизнинг фикрларингиз қандай?

— Битта нарса мени доим ўзига жалб қиланеради, ҳеч қалламдан чиқмаяпти. — деди Пуаро, — бу ҳам бўлса, марҳумнинг ўзига хос бўлган феъли, табиати. Симеон Ли қанақа одамлар сирасига мансуб эди?

— Бунда ҳеч қандай сирли жой йўқ. — деди Сагден.

— Унда менга айтнинг-чи, бу ерда, сиз яшаётган мана шу жойда одамларнинг Симеон Ли ҳақидаги фикри қандай эди?

Катта инспектор Сагден ўйга ботиб, бармоғи билан энгагини қашиди. У довдираб қолган эди.

— Мен ўзим бу ерлик эмасман. — деди у. — Мен Рившурда туғилганман. Бу кўшни графлик. Лекин қари мистер Ли бу ерларда жуда машҳур одам бўлган. У ҳақда билганларимнинг ҳаммасини одамлардан эшитганман.

— Шунаками? Одамлардан айни нималарни эшитгансиз?

— Хм, шайтонга дарс беради дейишарди, — деди Сагден. — Бу борада унинг олдига тушадигани бўлмаган экан. Лекин шу билан бирга жуда сахий ҳам бўлган экан. Пулни пўчоқча билмас экан. Қизиғи шундаки, унинг ўғли Жорж Ли бу маънода мутлақо унинг акси.

— Ха-а, лекин оила аъзолари насл жихатидан иккига бўлинган. Альфред, Жорж ва Дэвидлар, айниқса ташки жихатдан, оналарига тортган. Бугун эрталаб галереядаги баъзи бир расмларни кўрувдим.

— У тажаниг, сал нарсага лов этиб ёниб кетарди, — давом этди катта инспектор Сагден. Албатта, аёллар орасида яхши таассурот қолдирмаган, бу ёшлик йилларида бўлган. Кейин кўп йиллар бўлди мажрух. Ҳатто ёшлигида ҳам сахий, хожатбарор бўлган экан. Агар биронта киз камбағал бўлиб қолса, пулни аямаган, турмушга чиқариб юборишга уринган. Балки ёмон одам бўлгандир-у, лекин аблах бўлмаган. Ўз хотинига ёмон муносабатда бўлган. Айтишларича, хотини юраги ёрилиб ўлган экан. Одамларнинг оғзидаги гап бу. Мен ҳам бечора аёл ҳақиқатан ҳам бахтсиз бўлган, деб ўйлайман. Боши касалдан чиқмаган, уззукун уйда бўлган. Мистер Ли ғалати одам бўлганига шубҳа йўқ. Бунинг устига ниҳоятда касоскор бўлган. Агар биронтаси алам ўтказган бўлса, аламини олмай қўймаган. Бунинг учун қанча кутиш талаб қилинса, шунча кутган.

— «Худонинг тегирмони секин, лекин тоза тортади», — миңғирлади Пуаро.

Катта инспектор Сагден гўлдираб қўйди.

— Тўғрироғи, иблиснинг тегирмони! Симсон Ли учун ҳаётда ҳеч қанака муқаллас нарса йўқ эди. У, дейиш мумкинки, юрагини иблисга сотиб, мақтанарди. Тағин бу хислати билан ғурурланарди, ғурурланганда ҳам люциферга ўхшаб ғурурланарди.

— Люциферга ўхшаб ғурурланарди! — такрорлади Пуаро. — Бу ҳақда ўйлаб кўриш мумкин.

Катта инспектор Сагден Пуарога ажабланиб қаради.

— Сиз мана шу унинг ғурури бошига етди, деб ҳисобламаяписизми?

— Мен, — деди Пуаро. — Бунака нарсалар кишиларга наслдан-наслга ўтади. Гурур, қасоскорлик Симеон Лидан ўғилларига ўтмаганмикан, деб ўйлаяпман.

У жимиб қолди. Хилда Ли уйдан чикиб пешайвонда уларга қараб турарди.

III

— Мен сизни қидириб юрувдим, мистер Пуаро, — деди Хилда Ли унда гани борлигига шама қилиб.

Катта инспектор Сагден кечирим сўраб, уйга кириб кетди. Хилда унинг орқасидан қараб кузатиб қоларкан:

— Сизнинг у билан бирга эканлигингизни билмагандим, — деди. — Яхши одамга ўхшайди, жуда зийрак.

Унинг овози ёқимли, худди одамни аллалаётганга ўхшарди.

— Сизни кўрмоқчиман, деганмидингиз? — сўради Пуаро.

— Ҳа, менга ёрдам берармикансиз дедим.

— Қўлимдан келса, бош устига, хоним.

— Сиз жуда ақлли одамсиз, мистер Пуаро, — деди у. — Бунга кечқурун ишонч ҳосил қилдим. Шундай нарсалар борки, сизга ўхшаган одамлар дарров аниқлаб юзага чиқаради. Мен эримни тушунишингизни истардим.

— Ҳа, хоним.

— Мен бу гапларни катта инспектор Сагденга гапиролмайман. У тушунамаслиги мумкин. Лекин сиз тушунасиз.

Пуаро куллуқ қилиб қўйди.

— Ортиқча мақтаб юборяпсиз, хоним.

— Менинг эрим унга тегибману, кўп йиллардан буён рухан мажрух, бошқа сўз билан ифодамай олмайман.

— А-ҳа!

— Агар одам боласининг танасида дард бўлса оғрик зўраяди, пасаяди, кейин яралар битиб, суяклар тикланиб, кўрмагандай бўлиб кетади. Эҳтимол, бир оз дармонсизлик бўлар, бирон ерида арзимас чандик қолар, бу арзимас нарсалар. Менинг эрим, мистер Пуаро, айти табиати, феъли-хўйи шаклланадиган бир ёшда ниҳоятда оғир рухан тушқунликда ўсган. У онасини жуда яхши

кўрган, жон бераётганда бошида бўлган. Опащининг ўлимида ўз отасини айбдор деб биледи. У рухан тортган азобдан халигадовур қутула олгани йўқ. Бу ёкка, Рождествога келишга мен кўндирдим, отанг билан ярашиб ол, дедим. Отаси билан ярашиб олса, рухи енгил тортармикин, деб ўйловдим. Энди билсам, нотўғри қилган эканман. Симеон Ли эски яраларни янгилаб хузур қилди. Бу энди жуда хавфли.

— Нима, сиз эрим ўз отасининг қотили демокчимисиз, хоним?

— Мен, мистер Пуаро, бу иш хохласа эримнинг қўлидан келарди, демокчиман... Лекин шу билан бирга айтиб қўяйки, у бундай қилгани йўқ, Симеон Ли ўлдирилган пайтда эрим «Ўлим марши»ни чалиб ўтирган эди. Уни ўлдириш истаги юрагини камраб олган, бу истаги бармоқлари орқали куйга чулғаниб тараларди. Тўғри гап шу.

Пуаро унинг гапларини жим туриб эшитди, кейин деди:

— Сиз ўзингиз-чи, хоним... бу азалий зиддиятлар хақида фикрингиз қандай?

— Қайнонамнинг ўлимини назарда тутяписизми?

— Ҳа.

Хилда аста гапга тушди:

— Мен хаётда нарса-ҳодисаларнинг ташқи кўринишига қараб хулоса чиқариш яхши оқибатларга олиб келмаслигини жуда яхши биламан. Хотинини ҳақоратлагани учун, аслида, Симеон Лининг гуноҳи катта. Шу билан бирга, тўғриси айтсам, хаётда шунақа юмшоқкўнгил, бўйсунувчан ва қийноқларга бардошли аёллар ҳам бўладикки, бу ҳол эркакларда маълум даражада ёмон хаёлларни келтириб чиқаради. Менимча, Симеон Ли рухан тетик, ўзига хос табиатга эга киши бўлган. Аёлнинг кўз ёшлари-ю, қийноққа бардошлилиги унинг ғазабини кўзгатган.

Пуаро бошини қимирлатди.

— Кеча эрингиз: «Менинг онам ҳеч қачон шикоят қилмаган», деб айтди. Тўғрими, шу?

— Мутлақо нотўғри! У Дэвидга бир умр хаётдан нолиб келган. Бутун дарду аламини Дэвидга тўкиб

солган. У ёш, бу аламларни кўтариш учун ниҳоятда ёш бўлган.

Пуаро унга ўйланқираб қаради. Хилда унинг қарашидан жаҳли чиқди-ю, тагин лабини тинглаб қолди.

— Тушунарли, — деди Пуаро.

— Нима тушунарли? — деди Хилда кескин қилиб.

— Эрингизга она бўлганингизда қандай хотин бўлишингизни тушуниб турибман, — деди у.

Хилда ўгирилиб олди.

Шу он Дэвид Ли уйдан чиқиб пешайвон бўйлаб уларга қараб кела бошлади.

— Хилда, ажойиб кун бўлди-да! Қиш эмас, нақ бахорга ўхшайди-я, — деди у. Унинг овозида нимадандир норозилик оҳанглари сезилиб турарди.

У яқин келди. Бошини орқага ташлаб олган, соч тутумлари пешанасига тушган, кўк кўзлари хушчакчак боқарди. У жуда ёш кўринар, худди ёш болага ўхшарди. Вужудида ёшлик ғурури, сўнгсиз қувонч барқ уриб турарди. Эркюль Пуаро хўрсинди.

Дэвид:

— Хилда, юр қудуқ томонга борамиз, — деди.

Хилда табассум қилиб, унинг қўлтиғидан олди-ю, бирга кетишди. Пуаро уларнинг орқасидан тикилиб тураркан, Хилданинг ўгирилиб бир зум қараб олганини кўрди. Мана шу қарашида унинг вужудида ярқ этган ташвишми ёки кўркувми зоҳир бўлганини сезди.

Пуаро аста-секин пешайвоннинг нарига чеккасига қараб кетди.

У ўзига-ўзи шундай деб қўйди:

— Мен ўзимни доим очиккўнгил деб ҳисоблардим. Аёллар эркакларга нисбатан очиккўнгил бўлишини ҳисобга оладиган бўлсак, бугун тонгда улар менинг қалбимни ром этди. Қизик, нахотки яна бир ўзи келса?

Пуаро ўгирилиб орқага қараб юрди-ю, ўз саволига жавоб топди. Хилда Ли унга қарама-қарши келарди.

IV

Лидия деди:

— Салом, мистер Пуаро. Тресилиан сизни шу ерда Харри билан бирга турибди деганди, ёлғиз ўзингизни

кўриб хурсанд бўлдим. Эрим сиз хакингизда гапириб берди. У сиз билан гаплашшиш иштиёкида юрибди.

— Шунақами? Ҳозирок тоғиб гаплашсам бўларканда?

— Сал шошмай туринг. Шу бугун кечаси деярли ухлагани йўқ. Охири кучли уйқу дори ичирдим, халиям ухлаб ётибди, уни безовта қилгим келмади.

— Ҳаммасини тушунаман. Жуда тўғри иш қилибсиз. Уни кеча кечқурун кўрувдим. Жуда каттик руҳан эзилган эди.

Хилда жиддий қилиб деди:

— Ана, ўзингиз ҳам сезибсиз, мистер Пуаро, у бошқалардан кўра кўпроқ эзиляпти.

— Тушунаман.

— Сиздами ёки катта инспектордами, — деб сўради Хилда, — бу дахшатли ҳодисани содир қилган кимса хақида бирон бир тахмин борми?

Пуаро айтадиган сўзларини обдан ўйлаб туриб, кейин шундай деди:

— Бизда, хоним, бу ишни содир қилмаганлар хақида тахминлар бор.

Лидия чидамсизлик билан шундай деди:

— Ўтакетган дахшатли ҳодиса... Хунук иш бўлди-да. Шундай ҳодиса рўй берганига халиям ишонгим келмаяпти. — Кейин кўшиб кўйди: — Хорбури масаласи ишма бўлди? Айтгандек, хақиқатан ҳам кинога тушган эканми?

— Ха, хоним. Унинг кўрсатмаларини текшириб кўрдик. Гаплари тўғри чиқди.

Лидия тўхтаб, дарахтнинг повдасини юлиб олди. Унинг ранги оқариб кетган эди.

— Дахшат бу. — хайкириб юборди у. — Унда фақат оила аъзоларидан бири ўлдирган бўлиб чиқади-да!

— Худди шундай!

— Мистер Пуаро, мен бунга ишонгим келмаяпти.

— Хоним, бунга ишонишингиз мумкин, ишонинг ҳам.

Афтидан, у бунга эътироз билдирмокчи бўлди-ю, кейин кутилмаганда табассум қилиб ғамгинлик билан шундай деди:

— Нақадар риекормиз-а!

Пуаро бошини силкиди.

— Хопим, сиз мен билан очикчасига гаплашганингизда, — деди у, — кайнотангизни оила аъзоларидан бири ўлдириши табиий эканлигига ишонган бўлардингиз.

Лидия кескин жавоб қилди:

— Бундай дейиш, мистер Пуаро, бориб турган хаёлпарастлик.

— Аслида шундай ҳам. Лекин кайнотангиз хаёлдагина тасаввур қилиш мумкин бўлган шахс эди.

— Шўрлик қария, — деди Лидия. — Шу топда хатто раҳмим келиб кетяпти. Лекин тириклигида бениҳоя жаҳлимни чиқарган эди.

— Бўлиши мумкин, — деди Пуаро.

У топ ўралган борчалардан бирига энгашиди.

— Жуда санъаткорона ясалибди. Одамни ўзига тортади.

— Сизга ёққанидан хурсандман. Мен севган меҳнат турларимдан бири. Мана бу пингвини бор Арктика бўлакчаси ҳақида нима дейсиз, муз ҳам бор ичида.

— Мафтункор. Бу-чи? Бу нима?

— О, буми, бу Ўлик денгиз, гўғрироғи, бу ерда Ўлик денгизни ясамоқчиман. Ҳали битмаган, унга қараманг. Мана бу Корсика бурчаги. Биласизми, бу ердаги қоялар қизғин. Улар мовий денгизга қараб узалиб боради. Жуда чиройли. Сахро акс эттирилган жой ҳам ёмонмас, қалай, сизнингча?

У Пуарони пешайвон бўйлаб бошлаб кетди. Пешайвоннинг охирига етиб боргандан кейин кўлидаги соатга қаради.

— Альфред уйғондим, йўқми, бориб билишим керак.

Хилда кетгандан кейин Пуаро ортига қайтиб, Ўлик денгиз тасвирланган борча олдига келди. У бунга жуда кизиқсиниб қаради. Кейин бир нечта тошчаларни олиб, бармоқлари орасидан сизиб туширди.

Бирданига унинг қиёфаси ўзгариб кетди. У тошчаларни кўзига яқинроқ олиб келиб тикилди.

— Ё тавба! — хайқириб юборди у. — Ажаб! Бу ёғи қандок бўлди?

I

Полиция бошлиғи билан катта инспектор Сагден Пуарога хайратланиб қараб турарди. У бўлса бир сиким майда тошчаларни картон қутичаси устига ташлаб, уни полиция бошлиғининг олдига суриб қўйди.

— О, булар, — деди у, — хақиқатан ҳам брильянт экан.

— Буларни... ўша айтган жойингиздан топдингизми?

— Альфред Ли хоним ясаган боғчаларнинг биттасидан.

— Миссис Альфредми? — Сагден калласини қимирлатди. — Ишонгинг келмайди.

— Сиз эхтимол миссис Альфред ўз кайнатасини сўйиши мумкин эмас, демоқчидирсиз?

Сагден тез-тез гапира бошлади:

— Биламиз, у бу ишни қилган эмас. Мен у брильянтларни ўғирлаши ақл бовар қилмайдиган иш демоқчиман.

— Ҳа, унинг ўғрилигига ишониш қийин, — деди Пуаро.

— Ҳар ким ҳам бу жавохирларни у ерга яшириши мумкин, — тахмин қилди Сагден.

— Тўппа-тўғри. Ўлик денгиз акс эттирилган боғча ичидаги тошларга шу тошлар катталигидаги брильянтларни уларга аралаштириб кўмиш жуда қулай-да.

— Сиз аёл буни аввалдан режалаштирган демоқчимисиз?

Полковник Жонсон ишонч билан деди:

— Мен бунга заррачаем ишонмайман. Ҳа, заррачаем. Ундан ташқари, брильянтларни ўғирлаш унга нимага керак бўлибди.

— Хўш, бу борада... — Сагден гапни чўзди.

Пуаро дарров суҳбатга аралашди:

— Бунинг жавоби бор. Брильянтларни қотилга ишора қилиш учун олиб қўйган. Гарчанд қотилликка унинг дахли бўлмаган ва бу ишда фаол қатнашмаган бўлса ҳам.

Жонсон қовоғини уйди.

— Бу мутлақо асоссиз гап. Сиз уни котилга шерик қилиб қўясиз. Лекин кимнинг шериги бўлиши мумкин? Фақат ўз эрининг-да. Биз шунини аниқ биламизки, эрининг котилликка мутлақо алоқаси йўқ. Шундай экан, тахмин ўз-ўзидан йўқка чиқади.

Сагден ўйланқираб энгагини қашиди.

— Ха, — деди у, — шунақа, мабодо миссис Ли брильянтларини олган тақдирда ҳам — «мабодо»нинг замирида бошқа маъно ҳам бор, — уни шундайгина ўғирлаган. Боғчани ҳақиқатан ҳам шов-шув босилгунча махсус тайёрлаб қўйган бўлиши мумкин. Бундан бошқа у ерининг яна бир қулайлик жойи бор. Қум солинган боғча ўерининг кўзига у аёлми, эркакми — жавоҳирини яшириш учун энг қулай жой бўлиб кўринган.

— Эхтимолдан холи эмас, — деди Пуаро. — Мен бир-бирини такозо қилувчи ўхшашликларни таққослашни ёқтираман.

Катта инспектор шубҳа билдириб, калласини сарак-сарак қилиб қўйди.

— Катта инспектор, сизнинг фикрингиз қалай бу ҳақда? — сўради Пуаро.

Сагден эхтиёткорлик билан жавоб берди:

— Миссис Ли жуда ёқимтой аёл. Бунақа ифлос ишга аралашиб қолиши эхтимолдан йироқ. Тағин, ким билади дейсиз.

Полковник Жонсон асабийлашиб гаширди:

— Хархолда брильянт борасида ҳақиқат қандай бўлишидан қатъи назар, котилликка бу аёлнинг алоқаси йўқ. Жиноят содир бўлаётган вақтда хизматкор уни мехмонхонада кўрган. Эсингиздами, Пуаро?

— Ха, эсимда, — деди Пуаро.

Полиция бошлиғи ўз ходимига мурожаат қилди:

— Яхшиси, давом этайлик. Бирон-бир янги маълумот борми?

— Ха, сэр. Менда унча-мунча янги маълумотлардан бор. Бошламасига Хорбури ҳақида. Нима учун у полициядан кўрқаяпти, бирон гап бўлса керакдир.

— Ўғирлик ҳақидами? А?

— Йўқ, сэр. Кўрқитиб пул бериш. Товламачиликка ўхшаш. Унинг айби исботланмаган. Шунинг учун қўйиб

юборишди, лекин менимча бунга ўхшаш ишларга бирикки марта аралашиб қолган. Унинг виждони тоза эмас, эҳтимол, бизга баъзи сирлар маълум деб ўйлаяпти. Шунинг учун Тресилиан полиция офицери хақида гап очганда кўрқиб кетган.

— Бўпти, Хорбурини қўятур, — деди полиция бошлиғи. — Яна нима бор?

Катта инспектор йўталиб олди.

— Ха-а... Миссис Жорж Ли, сэр. Биз унинг турмушга чиқишдан олдинги ҳаёти хақида маълумот олдик. У капитан Жонс билан яшаган экан. Аслида кизи бўлмаса ҳам ўзининг отаси қилиб кўрсатиб яшаган. Бизга айтишларича, шундан келиб чиқиб, қария мистер Ли унга тўғри баҳо берган. У аёлларнинг хулқ-атворини бир қарашдаёқ ажратиб оладиган зукко одам бўлган. Хотинлар борасида тажрибаси катта эди. Бирон нимага ғирашира ишора қилиб қўйиб, хотинларни мазах қиларди. Шундай бўлгач, бирон гап қилиб миссис Жорж Лининг шахсиятига тегиб қўйган.

Полковник Жонсон ўйланқираб туриб деди:

— Пул қармоғидан ташқари бу ҳол унга айб қўйиш учун бир бахонага имкон яратади. У ўзи хақида қайнатасига бир нарса аёну, бу ҳақда эримга айтиб қўяди, деб довлдираб юриши мумкин. Телефон хақидаги ёлгон гапи ниҳоятда шубҳали. У телефон қилмаган.

— Сэр, хозирок иккаласини бу ерга чақириб сўраса бўлади-ку, — таклиф киритди Сагден. — Телефон хақидаги гапларга бир зумда барҳам бериш мумкин. Қўрамит, гап қаергача бораркин.

— Ёмон фикр эмас, — деди полковник Жонсон.

Қўнғироқ тугмасини босган эди, Тресилиан кириб келди.

— Мистер ва миссис Жорж Лиларни чақиринг.

— Хўп бўлади.

Қария чикмоқчи бўлиб турганда Пуаро гапириб қолди:

— Қотиллик содир бўлган кун таквимдан йиртиб олилмаганми?

Тресилиан ўғирилди.

— Қайси таквимдан, сэр.

— Деворда осилиб турган таквимдан.

Учаласи яна Альфред Лишинг тор меҳмонхонасига тўпланишди.

Варақлари йиртиб олинган, санаси катта-катга харфлар билан ёзилган таквим деворда осилиб турарди.

Тресилиан хонанинг охирига, таквим осилган жойга кўз ташлади. Кейин аста-аста у ерга оёғини судраб бориб деди:

— Сэр, кечирасиз, варақ йиртиб олинган. Бугун йигирма олтинчи.

— Э, кечирасиз. Ким йиртиб олиши мумкин.

— Уни ҳар куни эрталаб мистер Лишинг ўзи йиртиб оларди. Мистер Альфред жуда саранжом-сариштали жентльмен эди.

— Яхши. Ташаккур.

Тресилиан ташқарига чикди. Сагден ажабланиб сўради:

— Мистер Пуаро, таквимда бирон-бир шубҳали жой борми? Эҳтимол мен бирон нарсани назардан кочирган-дирман?

Пуаро елкасини қисиб қўйиб жавоб берди:

— Бу воқеаларга таквимнинг ҳеч қанақа алоқаси йўқ. Шундай бир оддийгина тажриба қилиб кўрдим, холос.

Полковник Жонсон:

— Коронер¹ олиб бораётган тергов эртага белгиланган. Демак, йиғилиш орқага сурилмайди.

— Ха, сэр, — деди Сагден, — коронерни кўрдим, ҳамма нарса тайёрланган.

II

Жорж Ли хотини ҳамроҳлигида хонага кириб келди.

— Салом, — деди полковник Жонсон, — ўтиринглар. Иккалангизга бир-иккита савол бермоқчи эдик. Бизга баъзи нарсалар унчалик аниқ бўлмаяпти.

— Жоним билан сизларга ёрдам беришга тайёрман, — деди Жорж бирмунча тантанавор оҳангда.

Медалини зўр-базўр овозини чиқариб минғирлади:

— Албатта.

Полиция бошлиғи Сагденга ишора қилди.

¹ Коронер — фожиа мажбуран қилинганми ёки тўсатдан содир бўлганми, шуни текширадиган терговчи.

— Жиноят содир қилинган кундаги телефон хусусида, — деди Сагден. — Уэстрингемга кўнғироқ қилганман дегандиңгиз чоғи, тўғрими, Мистер Ли?

— Ҳа, кўнғироқ қилганман, — жавоб берди Жорж совуккина қилиб, — сайлов округи бўйича агентимга. Ҳозир у билан сизни улашим мумкин, ўзингиз...

Катта инспектор Сагден қўлини кўтариб тўхтатди.

— Тушунарли, тушунарли, мистер Ли. Бу ҳақда сиз билан бахшлашмаймиз. Сухбатингиз роппа-роса 8.59 да бошланган эди.

— Б-бу... мен... э... э... вақтини аниқ айтолмайман.

— Лекин биз, — деди Сагден, — айтга оламиз! Бунақа нарсаларни жуда диққат билан текшираимиз. Ниҳоятда диққат билан, суҳбат 8.59 да бошланиб 9.04 да тугаган. Дадангиз мистер Ли эса кеч 9.15 дақиқада ўлдирилган. Орада ўтган вақтда сиз нима қилгансиз, шуни сўрамоқчиман сиздан.

— Айтдим-ку ахир, телефонда гаплашдим деб.

— Йўқ, мистер Ли, сиз телефонда гаплашмагансиз.

— Сафсата! Ўзингиз хато қилганлигингиз аниқ. Эҳтимол, телефондаги суҳбатим тугагандир... Кейин яна бир марта гаплашмоқчи бўлдим. Нима ҳақда гаплашишни ўйлаб э... шунга ҳам пул сарфлаб ўтираманми, деб турувдим, шу он бирдан юқорида тасир-тусир тўшолон бўлиб қолди.

— Гап сизнинг қайта телефон қилсамми, йўқми деб ўн дақиқа ўйлаб ўтирганлигингиз устида кетаётгани йўқ.

Жорж қизариб кетди. Хаяжонланганидан гаплари пала-партиш чиқа бошлади.

— Бу билан нима демоқчи бўляпсиз? Нимага шама қияпсиз, асти? Шу қадар сурбетлик бўладими! Нима, гапларимга ишонмаяпсизми? Отасидан ажралиб ўтирган одамнинг гапларига ишонмаяпсизми? Мен... э... ҳаётимнинг ҳар бир дақиқаси ҳақида нега энди ҳисоб бериб ўтиришим керак экан.

Полиция бошлиғи аниқ қилиб деди:

— Мистер Ли, гап қотиллик ҳақида кетганда бунга ўхшаган саволларни бериб жавоб олиншимиз шарт.

— Мен саволларингизга жавоб бердим. Телефонда гапимни тугатиб бўлиб, яна кўнғироқ қилсамми, йўқми деб ўйланиб қолганим рост.

— Юкори каватда тўполон бўлганда сиз шу хонада-
мидингиз?

— Ха, худди шу хонада эдим.

Жонсон Мегдалинга ўғирилди.

— Мен телефон қилаётганимда тепада тарак-турук
бўлиб кетди, деганингиз эсимда, — деди у, — ўшаида
бир ўзингиз мана шу хонада бўлган эдингизми?

Мегдалини хаяжонлана бошлади. У каттиқ-қаттиқ на-
фас олар, кўз қири билан Жоржга, Сагденга назар таш-
лаб кўярди, кейин полковник Жонсонга ёлворувчан нигоҳ
билан қаради.

— О, тўғриси... Ҳеч нимани билмайман. Нима деганим
эсимда йўқ... шундай хаяжонланган эдимки...

— Биласизми, буларнинг бари бизда протокол қилин-
ган, — деди Сагден.

Мегдалини лаблари қалтираб, кўзлари катта-катта очил-
ганча нажот излаб Сагденга тикилди. Лекин нигоҳи бағ-
ритош, бундай хил аёлларни ёқтирмайдиган ҳиссиз ода-
минг нигоҳига дуч келди.

— Мен... мен... тўғри, телефонда гаплашганман, —
деди у ҳамма нарсадан умидини узиб. — Лекин бу қачон-
лигини аниқ эслолмайман.

У жим бўлиб қолди.

— Бу нима деганинг? Қаердан телефон қилгандинг? —
деди Жорж.

— Бу ердан эмас.

Катта инспектор:

— Миссис Ли, сиз умуман телефонда гаплашмаган-
сиз. Унда қаерда эдингиз ва нима қилгандингиз? —
деди.

Мегдалини нима дейишини билмай атрофга олазarak
бўлиб қараб чиқди-ю, хўнграб юборди.

Ҳикиллаб йиғларкан:

— Жорж, улар мени кўрkitишларига йўл қўйма, —
деди, — ўзинг биласан-ку, биров кўрkitса, ҳар хил
саволлар бериб бошимни айлантириб ташласа ҳеч нима-
ни эслолмай, тилим қалмага келмай қолади. Мен... мен
ўша оқшом нима деганимни билмайман. Шундай дахшат-
ли бўлдики... Жуда хаяжонлангандик... Улар мени жуда
ёмон ахволга солишди...

Мегдалини ирғиб туриб хўнграганча хонадан югуриб
чиқиб кетди.

Жорж ҳам дик этиб ўрнидан туриб кетди:

— Бу нима қилганингиз? Хотинимни ўлар ҳолатга олиб келишингизга йўл қўёлмайман. Полиция томонидан одамларни ўринсиз қўрқитиш усулларидан фойдаланаётганингиз ҳақида обшона палатасига шикоят қиламан. Бу бориб турган шармандалик!

У ҳам эшикни қарсиллатиб ёшиб чиқиб кетди.

Катта инспектор Сагден калласини оркага тапплаб хахолаб кулиб юборди.

— Бошлаб астар-аврасини ағдариб ташладикми, — деди у. — Кўрамиз, нима натижа бераркин.

Жонсон қововини солди.

— Ақл бовар қилмайдиган иш! Шубхали кўриняпти. Аёлдан яна янги маълумотларни олишимиз керак.

Сагден вазминлик билан деди:

— О, у нима дейишни ўйлаб олади-ю, бир-икки дақиқа ўтмай қайтиб келади. Шунақами, мистер Пуаро?

Чуқур ўйга толиб ўтирган мистер Пуаро чўчиб тушди.

— Pardon! Нима дедингиз?

— Ҳалиги аёл қайтиб келади, дедим.

— Эҳтимол. Ҳа, балки келар. О, албатта!

Сагден унга ажабланиб қараб сўради:

— Сизга нима бўлди, мистер Пуаро? Арвохни кўрмадингизми?

Пуаро:

— Биласизми, мен ростданам арвох кўрдим, — деди.

Полковник Жонсон чидамсизлик билан деди:

— Хўш, Сагден, бошқа янгиликлар борми?

Сагден жавоб берди:

— Мен улар ҳаммаси котиллик содир бўлган жойда қай тарика пайдо бўлганини бир бошдан текшириб чиқишга ўриниб кўрдим. Нима бўлгани мутлақо аниқ. Котил эшикни омбурми ё бошқа мослама биланми ёшиб қўйиб бўлган. Орадан қисқа муддат ўтмай жинойт содир этилган жойга югуриб бораётганларнинг ичига қўшилиб олган. Афсуски, бу пайтда ким кимни қачон ва қаерда кўрганлигини текшириш амримахол. Чунки бундай пайтларда кишининг хотираси палд беради. Тресилланнинг

¹ Кечярасиз (фр.).

ганига караганда, Харри билан Альфред ошхонадан югуриб чикиб дахлизни кесиб ўтибди-ю, юқорига чиқишибди. Демак, бу уларнинг котил эмасликларини оқлайди. Лекин биз қандай бўлишидан қатъи назар улардан шубҳаланаверамиз. Менинг аниқлашимча, миссис Эстрададос у ерга охирида ёки охиригилардан бири бўлиб етиб келган. Умуман, афтидан, биринчи бўлиб Фарр, миссис Жорж ва миссис Дэвидлар боришган. Бу учаласининг ҳар бири менинг олдимда бу иккаласи борган дея таъкидлаяпти. Ҳамма қийинчилик уларнинг аввалдан пиши-тиб қўйган ёлгон гаплари билан ғира-шира эслаётган гаплари орасидаги фарқни ажратиб олишда, ҳар ким ўша томонга югургани аниқ, лекин ким олдин, ким кейин келган, буни билиш осон эмас.

Пуаро аста сўради:

— Буни жуда муҳим деб ҳисоблайсизми?

— Вакт, — жавоб берди Сагден. — Унутманг, бу ерда вақт ниҳоятда қисқа бўлган.

— Фикрингизга қўшиламан, — деди Пуаро. — Вақт бундай ҳолда жуда муҳим.

Сагден давом этди:

— Бу ерда иккита зинапоя бўлгани ҳам ишимизни қийинлаштиради. Асосий зина дахлизда. У ошхона эшиги билан меҳмонхонанинг деярли ўртасида. Уйнинг охирида ҳам яна битта зина бор. Стивен Фарр мана шу зинадан югуриб келган. Мисс Эстрададос зинапоянинг юқори майдончасига бошқа томондан келган. Унинг хонаси уйнинг худди шу томони охирида. Бошқалар мана шу зинадан кўтарилдик, деб тасдиқлашяпти.

— Ҳа, хийлагина жумбоқ бор, — деди Пуаро.

Эшик очилди-ю, тез-тез юриб Мегдалин кириб келди. У харсиллар, ёноғида кизил доғлар кўринарди. У столга яқин келиб шундай деди:

— Эрим мени ётибди, деб ўйлаяпти. Мен билдирмасдан чикиб кетдим. Полковник Жонсон, — Мегдалин мунгли кўзларини қатта-қатта очиб унга ўғирилди. — Мен сизга бор ҳақиқатни айтиб берсам буни ҳеч кимга айтмайсизми? Ҳаммага ошкор қилмайсизми, демоқчиман?

Полковник Жонсон деди:

— Тушунишимча, миссис Ли, жиноят билан боғлиқ бир сирни очмоқчисиз?

— Ҳа, мутлақо шу билан боғлиқ. Бу менинг... менинг шахсий ҳаётим билан боғлиқ.

Полиция бошлиғи:

— Миссис Ли, бор гапни аниқ-тиниқ қилиб айтиб беринг, у ёғини эса бизга қўйиб қўйинг, — деди.

Медалининг кўзи ёнга лик тўлди.

— Ҳа, мен сизларга ишонаман. Бор гапни тўқиб соламан. Сизлар менда олижаноб одам сифатида таассурот қолдирдингиз. Биласизми, гап шундаки, бир одам бор... — у жимиб қолди.

— Ҳўш, миссис Ли?

— Мен кеча кечкурун бир одамга телефон қилмоқчи бўлувдим... бир дўстимга, илтимос, буни Жорж билишини истамайман. Тўғри, нотўғри иш қилдим, нима қилай, бўлган иш бўлиб ўтди. Шунинг учун тушликдан кейин Жорж ошхонада бамайлихотир ўтирибди деб ўйлаб, телефон қилиш учун жўнадим. Қелиб қарасам, Жоржнинг ким биландир телефонда гаплашадиганини эшитиб қолдим. Кейин кутиб туришга қарор қилдим.

— Хоним, уни қаерда кутиб турдингиз? — сўради Пуаро.

— Зинапоянинг орқасида, у ерда пальто ва бошқа нарсаларни қўйиб қўядиган жой бор. У ер нимкоронги. У ерга ўтиб олганимнинг сабаби, Жоржнинг хонадан чиқиб кетганини кўришим мумкин эди. Лекин у ҳалеганда чиқиб кетавермади. Кейин тўполоқ кўтарилди. Мистер Ли бақирди, кейин мен юқорига югуриб кетдим.

— Демак, эрингиз котиллик содир бўлгунча хонадан чиқмаган экан-да.

— Ҳа.

— Ўзингиз, — деди полиция бошлиғи, — соат тўққиздан бошлаб тўққиздан ўн беш дақиқа ўтгунча ўша жойда ўтиравердингизми?

— Ҳа, лекин мен бу ҳақда гапирмасам бўлмасди. Тўғрими? Унда у ерда нима қилиб ўтирдиган деб сўроққа тутардингиз. Булар бари мен учун жуда-жуда ноўрин. Ўзингиз тушунасиз-ку.

— Шубҳасиз ноқулай, — қуруқкина қилиб деди Жонсон.

Медалини унга табассум қилиб қўйди.

— Ух, бор гаши айтиб беришим билан елками бо-
сиб турган оғир тош қулаб тушди. Бу ҳақда эримга оғиз
очмайсиз-а? Тўғрими? Мен сизга, сизларга ишонаман.

Мегдалин ҳаммага ёлворувчан назар ташлади-ю, хо-
надан тез-тез юриб чиқиб кетди.

Полковник Жонсон енгил нафас олди.

— Нима ҳам дердик, — деди у, — шундай бўлган
бўлиши мумкин. Бошқа томондан...

— Бундай бўлмаган бўлиши ҳам мумкин, — жумла-
ни тугатди Сагден, — Ҳамма гап шунда. Буни аниқ
билмаймиз.

III

Лидия Ли мехмонхонанинг четидаги деразада боғ то-
монга қараб турарди. Гавдасининг ярми оғир дераза пар-
даси ортида қолган. Қандайдир товуш уни ўгирилиб
карашга мажбур қилди... У эшикда Эркюль Пуарони
кўриб чўчиб тушди.

— Мистер Пуаро, мени чўчитиб юбордингиз, — деди у.

— Узр, хоним, менинг юришим шунақа, секин.

— Мен сизни Хорбури деб ўйлабман, — деди Лидия.

Эркюль Пуаро калласини қимирлатди.

— Тўғри, у овоз чиқармай юради... мушукдай... ўғри
қадам ташлаб.

У бир зум аёлни кузатиб жимиб қолди.

Унинг юзидан ҳеч қандай маънони уқиб бўлмасди,
шундай бўлса ҳам Лидия норози киефада деди:

— Бу пусха менга ҳеч қачон ёкмаган. Ундан қутул-
сам шукр қилардим.

— Унда оқилона иш қилган бўлардингиз, хоним.

Лидия тезда унга тик қараб деди:

— Бу билан нимани назарда тутяпсиз? Унинг қилган
бирон ножўя ишини биласизми?

— Бу одам бировларнинг сирларини билиб олиб, хо-
наси келганда ундан фойдаланади.

— Тахминингизча у... қотиллик хусусида бирон ни-
мани биладими? — қатъий қилиб сўради Лидия.

Пуаро елкасини қисиб жавоб берди:

— У пусиб юради, қулоғи эса динг. Бирон гапни
эшитиб олади-ю, нималигини ҳеч кимга ёрилмайди.

Лидия очик-ойдин килиб деди:

— У биронтамизни кўркитиб товламачилик килиши мумкин деб ўйлайсизми?

— Эҳтимолдан холи эмас. Лекин мен бу ерга сиз билан бошқа нарса хусусида гаплашмоқчи бўлиб келгандим.

— Нима хусусида гаплашмоқчийдингиз?

— Мен мистер Альфред Ли билан гаплашган эдим, — деди аста Пуаро. — У бир таклиф киритди. Унинг таклифини қабул қилайми ё рад этайми, деб сиз билан маслахатлашмоқчи эдим. Лекин сизни кўриб хайратдан қотиб қолдим. Тўқ қизил пардага мос устингиздаги жемпер сизга шундай ярашиб тушибдики, бир хуснингизга ўн хусн кўшилиб, гўзал тортиб кетибсиз.

Лидия жиддий килиб деди:

— Бўпти, мистер Пуаро, хозир хушомаднинг ўрни эмас.

— Узр, хоним. Инглиз аёллари кийим кийганда унинг ярашган-ярашмаганига эътибор қилишмайди. Мен сизни илк бор кўрган оқшомда кийган кўйлагингиз, гарчи унинг гуллари одми бўлса-да, жуда нафис ва бежирим эди.

Лидия чидамсизлик билан деди:

— Хўш, мен билан нима ҳақда гаплашмоқчи эдингиз?

Пуаро жиддий тусга кирди.

— Гап бундай, хоним. Эрингиз тергов билан жиддий шугулланишимни хоҳлаяпти. У мени шу ерда қолиб, ҳақиқатни юзага чиқаришим учун ҳамма имкониятни ишга солишни талаб қиляпти.

Лидия:

— Хўш, нима бўпти? — деди тутилиб.

— Мен уй бекаси қўллаб-қувватламаётган таклифни қабул қилишни хоҳламаган бўлардим, — деди Пуаро вазминлик билан.

— Табиийки, мен эримнинг таклифини ёқлайман, — деди Лидия совуққина килиб.

— Ҳа, хоним. Мен бошқа нарсаларни билмоқчи эдим. Сиз ростдан ҳам шу ерда қолишимни хоҳлайсизми?

— Нега хоҳламас эканман?

— Келинг, унда очикчасига гаплашиб олайлик. Мен шуни билмоқчиман: сиз ҳақиқат юзага чиқишни хоҳлайсизми, йўқми?

— Табиий, хоҳлайман.

Пуаро хўрсинди.

— Сиз сўроқда мужмал ва ноаниқ жавоб берсам ҳам бўлаверади, деб ҳисоблайсизми?

— Мен гапга нўпоқ аёлман, — жавоб берди Лидия.

У шундай деди-ю, иккиланиб тилини тишлаб қолди.

— Унда, келинг, очиқчасига гаплаша қолайлик. Мен сизни тушунаман. Вазият чигал. Қайнатам ваҳшийларча ўлдирилган. Агар қилинган ўғрилик ва котиллик аниқ шубҳа остига олинаётган одамга, яъни Хорбури бўйнига қўйилмаса, — афтидан, бунинг иложи йўқ, — унда котилликни амалга оширган одам, албатта, Симеон Лининг оила аъзоларидан бири бўлиб чиқиши аниқ. Ха, гап шунга бориб такалади. Бу одамни ушлаб судга топшириш эса бутун оиламиз шаънига тавқи лаънат бўлиб тушади... Тўғрисиши айтсам, бундай бўлиб чиқишини сираям истамаган бўлардим.

— Қотил ўз жазосини олмасдан ғойиб бўлишини истайсизми? — деб сўради Пуаро.

— Жаҳонда қанчадан-қанча мудхиш котилликлар очилмай, ёниқлик қозон ёниқлигича қолиб кетмоқда.

— Бу борада сиз ҳақсиз.

— Шулардан биттаси очилмаса осмон узилиб ерга тушармиди?

— Бошқа оила аъзолари нима бўлади? — сўради Пуаро. — Яъни бегуноҳлари?

— Уларга нима бўларди?

— Биласизми, сиз ўйлаганчалик бўлиб чиққан тақдирда, ҳеч ким ҳеч қачон ҳақиқатнинг тагига етолмай қраверарди, унда охири нима бўлади? Гумон, шубҳа ҳаммага баравар тушади-ку.

Лидия шубҳаланиб:

— Бу ёғини ўйлаб кўрмабман, — деди.

— Оилангизнинг бирон-бир аъзоси ҳеч қачон ким котиллигини билмай қравсради, — деди Пуаро ва кейин юмшоқ қўшиб қўйди. — Ўзингиз қотилнинг ким эканлигини билмайсизми, хоним?

У деярли саннаб юборди:

— Менга бундай дедмайсиз! Ёлғон! О! Қани энди бу оиламиз аъзоларидан бири эмас, бегона одам бўлиб чиқса!

— Ундоғ ҳам, бундоғ ҳам бўлиши мумкин, — деди Пуаро.

Лидия унга ажабланиб қаради.

— Буни қандай тунгунса бўлади?

— Бу одам оила аъзоларингиздан бири ҳам ёки бегона ҳам бўлиши мумкин. Нимани назарда тутаётганимни тушунаймасизми? Билиб қўйинг, Эркюль Пуаронинг калласига худди мана шу фикр келган эди.

У Лидияга қаради.

— Хуллас, хоним, мен мистер Лига нима деб жавоб беришим керак?

Лидия кўлини кўтариб бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин кўли холсизланганча шилк этиб ёнига тушди.

— Албатта, сиз унинг фикрига розилик билдиришингиз керак, — деди Лидия.

IV

Пилар мусика хонасининг ўртасида турарди. У биров хужум қилишидан кўрққан хуркак охудай турган жойида атрофига олазарақ алангларди.

— Бу ердан кетгим келаяпти, — деди у.

Стивен Фарр мулоҳимлик билан жавоб берди:

— Кетгиси келаётган битта сиз эмассиз. Азизам, улар бизнинг кетишимизга рухсат беришмайди.

— Ким? Полициями?

— Ҳа.

— Полицияга ишинг тушмасин, — деди жиддий қилиб Пилар. — Бообрў одамларнинг уларга кунн қолмасин.

Стивен нимтабассум билан сўради:

— Ўзингизни назарда тутаясизми?

— Йўқ, — деб жавоб берди Пилар. — Мен Альфред билан Лидияни, Дэвидниям, Жоржниям, Хилдациям... яна Мегдалиниям назарда тутаяман.

Стивен сигарета тутатди. Бир дақиқа чекиб турди-да, кейин:

— Нега баъзи бировни бундан мустасно қилинган? — деди.

— Бу нима деганингиз?

— Нега Харрини улар каторига қўшмаясиз?

Пилар тишларининг оқини кўрсатиб кулиб юборди.

— О, Харри бошка одам! Менимча, у полицияга тушиш нима эканлигини жуда яхши билади.

— Балки сиз ҳақдирсиз. У оила аъзоларингиз ичида ўзини энг гўзал, одобли тутадиган одам, — деди Стивен, кейин сўради: — Инглиз қариндош-уруғларингиз сизга ёқадими, Пилар?

Пилар қатъиятсизлик билан жавоб берди:

— Улар жуда олижаноб, ҳаммаси меҳрибон одамлар. Лекин кулги, ҳушчақчақлик нима эканлигини билишмас экан.

— Азизам, ахир қотиллик рўй бериб турибди-ку, ўйин-кулги қандай қилиб қўнғилларига сиғсин.

— Ҳ-ҳа, — деди ноқулай аҳволга тушиб Пилар.

— Қотиллик, — уқтирди Стивен. — Ҳар куни бўлиб турадиган ва сиз ўйлаганчалик оддий ходиса эмас. Испанияда гарчанд бунга бошқача қарашса ҳам Англияда жиддий муносабатда бўлишади.

— Сиз менинг устимдан куляпсиз, шекилли... — деди Пилар.

— Адашяпсиз, — жавоб берди Стивен. — Мен умуман куладиган ҳолатда эмасман.

Пилар унга бир қаради-ю, шундай деди:

— Чунки сиз ҳам бу ердан тезроқ йўқолишни хохлаб турибсиз.

— Тўғри.

— Анави чиройли катта полициячи сизни қўйвормайдими?

— Мен буни ундан сўраганим йўқ. Сўраган тақдиримда ҳам менга рухсат бермаган бўларди. Пилар, мен ҳар бир кадаминини ўйлаб босишим керак, ҳа-ҳа, жуда эҳтиёткорлик билан.

— Бу одамни толиқтириб қўяди, — деди Пилар бош ирғаб.

— Ҳа, азизам, ундан ҳам баттар деяринг. Бунинг устига бу ерда анави ақли наст чет эллик доғули танда қўйиб олган. Мен ундан бирон гап чиқади, деб ўйлайман, лекин ҳар бир ҳаракати асабимга тегяпти.

Пилар қовоғини солиб олди.

— Бобом жудаям бой бўлган экан-а, тўғрими? — сўради Пилар.

— Шунақа бўлса керак.

— Энди унинг бойлиги кимга қолади? Альфред билан бошқаларгами?

— Бу унинг васиятномасига боғлиқ.

— Жиндай бўлсаям менга пул қолдирган бўлиши мумкин, лекин бундай қилмаган деган шубхам бор.

Стивен мулойимлик билан деди:

— Ўзингиз хақингизда кўнглингиз тўқ бўлсин. Сиз ҳам ахир оила аъзосинсиз. Шу оиллага дахлдорсиз. Улар холингиздан хабар олиб туришади.

— Мен шу оиллага дахлдорман, — деди Пилар хўрсиниб. — Лекин бу жуда кулгили. Шу билан бирга унчалик кулгили ҳам эмас.

— Тушунишимча, сиз буни унчалик кулгили деб ҳам билмаяпсиз.

Пилар яна хўрсинди.

— Нима дейсиз, ҳозир граммафонни қўйсак-да, ракс тушсак бўладими? — деди у.

Стивен бунга шубха билан жавоб берди.

— Бу унчалик жўяли иш бўлмайди. Шаддод испан гўзали унутманг, уйда мотам.

Пилар шахло кўзлариши янаям каттароқ очиб деди:

— Нима қилай. юрагимда мотам ҳиссини туймаяпман-ку. Гарчи бобом билан суҳбатлашиш қанчалик марокли бўлмасин, унинг қандай одам эканлигини мутлақо билмайман. Бобом ўлгани учун умуман кўзимга ёш келмаяпти, ўзимни азадор деб ҳам ҳис қилмаяпман. Ёлғондан у бу қилишим беъманилик бўларди.

— Зўрсиз-да, — деди Стивен.

Пилар уни кўндиришга ҳаракат қила бошлади.

— Граммафонга қўлқоп, пайпоқ ёпиб қўйиб танца тушишимиз мумкин. Унда овоз чикмайди, биров ҳам эшитмайди.

— Кетдик унда, асал қиз, охири кўндирдингиз.

Пилар шарақлаб кулиб юборди-ю, уйнинг узок бурчагидаги ракс майдончасига югуриб кетди. Бокка олиб чиқадиган ён йўлакка етиб борди-ю, тўхтаб қотиб қолди. Стивен ҳам етиб келиб, уям таққа тўхтади.

Эркюль Пуаро деворда осиялиқ турган портретни олиб уни айвондан тушиб турган ёруғликка солиб нимасинидир текширарди. Кейин бошини кўтариб уларни кўрди.

— А-ха! — деб юборди у. — Ўз вақтида етиб кел-
дишгизлар.

— Нима қияпсиз уни? — сўради Пилар.

У Пуаронинг ёнига келди.

Пуаро жиддий қилиб:

— Мен муҳим бир нарсани ўрганишман. Бунда Си-
меон Лининг ёшлик чоғлари тасвирланган, — деди.

— О, бу бобомми?

— Ҳа, мадемуазель.

Пилар бобосининг ёшлиги чизилган расмга диққат
билан тикилди. Кейин аста деди:

— Жуда катта фарқи бор-а... Мутлақо ўзгариб кет-
ган. Бобом ҳозир мункиллаб, чўп бўлиб қолганди. Бу
ерда худди Харрига ўхшайди, Харрининг ўн йил аввал-
ги ҳолатининг қуйиб қўйгандек ўзи.

Эркюль Пуаро бошини қимирлатди.

— Ҳа, мадемуазель. Харри Ли ҳақиқатан ҳам ота
ўғил. Ана энди бу ёққа юринг, — у Пиларни ойнавоп
айвон бўйлаб бошлаб кетди. — Хоним, мана бу юзлари
чўзик, сочлари малла, мунчоқдек кўк кўзлари ёқимли
бўлган бу аёл бувишгиз бўлади.

Пилар:

— Худди Дэвидга ўхшаркан, — деди.

Стивен:

— Альфредга ҳам ўхшаб кетади, — деб қўйди.

— Ирсият — наслдан-наслга ўтиш жуда ғалати нар-
са-да, — деди Пуаро. — Мистер Ли билан унинг хотини
табиатан бир-бирига мутлақо тескари одамлар бўлиш-
ган. Бунақа никоҳдан тугилган болалар кўп ҳолларда
онага тартади. Мана бунга қаранг, мадемуазель.

У тилларанг сочли, ўн тўққиз ёшлардаги феруза кўзла-
ри кулиб турган кизга ишора қилди. Ранги Симеон Ли-
нинг расмдаги хотини рангига қуйиб қўйгандек ўхшаш.
Лекин бу кизда ўзига хос ўжар табиат, жўшқинлик бор
эдики, буни унинг кўм-кўк кичик кўзларидан, мулойим
киёфасидан ҳеч қачон илғаб олиш мумкин эмасди.

— О! — ҳайқириб юборди Пилар.

Унинг юзига қон тепди. Бўйнидаги тилла занжирли
медальонни қўлига илди. Кейин унинг тугмасини босган
эди қопқоғи очилиб кетди. Медальоннинг ичида худди
ўша сурат Пуарога бокиб турарди.

— Менинг онам, — деди Пилар.

Пуаро бошини кимириллатди. Медальоннинг бошка томонида йигит кишининг сурати бор эди. У ёш, чиройли, сочлари қоп-қора, кўзлари кўк эди.

— Отангизми? — сўради Пуаро.

— Ҳа, отам, — деди Пилар. — Жуда чиройли, а?

— Ҳа, ростданам чиройли. Ҳамма испан йигитларининг ҳам кўзлари кўк бўлавермайди, тўғрими, сеньорита.

— Шимолий томонларда учраб туради. Ундан ташқари, отамининг отаси ирланд бўлган.

Пуаро ўйланкираб деди:

— Демак, испан қонишгизга ирланд, инглиз ва жиндай дўли қони ҳам аралашган экан-да. Бунақа аралаш қонга эга бўлган одамдан кўккулик.

Стивен кулиб гапга аралашди.

— Эсингиздами, Пилар, поездда нима дегандигиз? Агар менинг душманим бўлса, тап тортмай сўйиб ташлайман, дегандигиз. О!

У хозирги вазиятда бу гапдан бошка маънолар келиб чиқиши мумкинлигини ўйлаб, тилини тишлаб қолди.

Эркюль Пуаро дарров суҳбат мавзуини бошка томонга буриб юборди:

— Ҳа, сеньорита, — деди у. — Сиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчиман. Паспортигизни олинг. Бу менинг дўстимга, катта инспекторга керак. Биласизми, полициянинг қонун-қоидалари жуда бемаъни, одамни жонидан тўйдириб юборади. Лекин бу ердаги хорижликлар учун жуда муҳим. Қонуни бўйича сиз бу ерда хорижлик хисобланасиз.

Пилар кошини кўтариб:

— Паспортиمنى берайми? Марҳамат, ҳозир олиб келаман. Хонамда қолибди, — деди.

Пуаро унинг ёнида бирга бораркан узр сўраган оҳангда деди:

— Тўғриси, сизни безовта қилиш менга нокулай. Ҳа, шундай.

Улар узун йўлакнинг охиригача боришди. Шу ердан юқори қават зинаси бошланарди. Пилар зинадан чопиб чиқиб кетди. Пуаро ҳам унинг орқасидан юрди. Стивен улар билан бирга борди. Пиларнинг ётоқхонаси зина-поянинг тепасида эди.

Пилар хона эшиги олдига бориб:

— Ҳозир олиб чиқаман, — деди-ю, хонасига кириб кетди.

Пуаро билан Стивен уни йўлакда кутиб туришди.

Стивен хижолатпазлик билан деди:

— Халиги гапни гапириб тоза қовун туширдим-да. Назаримда, Пилар тушуниб етмади, тўғрими?

Пуаро жавоб бермади. У бирои нимани эшитаётгандай калласини қийшайтириб турди-да, шундай деди:

— Қизик, инглизлар тоза хавони жудаям яхши кўришади. Бу нарса эхтимол мисс Эстрададоснинг қошида бордир.

Стивен ажабланиб сўради.

— Нима учун?

Пуаро аста жавоб берди:

— Чунки бугун хаво жуда совуқ. Сизлар бунақа хавони кировсиз совуқ дейсизлар (кечаги қуёшли илик хавога мутлақо ўхшамайди). Мисс Эстрададос бўлса эндигина деразанинг пастки табақасини очди. Унинг тоза хавони бунчалик ёқтириши ғалати.

Бирдан хонадан испан тилида қаттиқ-қаттиқ хаяжонли гаплар эшитилди-ю, хижолатпазлик билан кулганча Пилар чиқиб келди.

— Эх! — деди. — Одам деган ҳам шу қадар анқов бўлдими! Кичкина сумкачам дераза рахида турган эди. Шоша-пиша ичини титаётган эдим, пастга тушиб кетди. Хув ана, пастда турибди. Ҳозир олиб чиқаман.

Стивен мен олиб чиқа қолай деган эди, Пилар:

— Йўқ, бу менинг ношудлигим оқибати. Сиз мистер Пуаро билан меҳмонхонага кириб турунг, паспортни ўша ерга олиб қираман — деди-ю, лип этиб унинг ёнидан ўтиб кетди.

Стивен Фарр орқасидан тушмоқчи бўлган эди, Пуаро унинг қўлига туртиб қўйиб:

— Бу ёққа юринг, — деди.

Улар йўлак бўйлаб уйнинг охирига, бош зинанинг олдига боришди, Пуаро:

— Бир дақиқа шошманг, пастга тушмай турайлик. Қотиллик содир қилинган хонага қирамиз, шу ерда сиздан баъзи нарсаларни сўраб олмақчиман, — деди.

Улар Симеон Лининг хонасига олиб борадиган йўлак бўйлаб боришди. Чап томондаги токчада устига чойшаб

ташланган викторианча виқор билан иккита забардаст нифма¹ хайкали турарди.

Стивен Фарр уларга караб минғирлади:

— Кундузи улар жуда кўримсиз бўлишади. Ўша кунни окшомда йўлак бўйлаб югуриб кетаётганимда кўзимга учта кўрингандек бўлди, худога шукур, иккита экан.

— Ха, бизнинг замонда улар билан мақтаниб бўлмайди, — тан олди Пуаро. — Лекин бир вақтлар улар катта пул турарди. Менимча, булар кечаси яхши кўринадди.

— Ха, ялтироқ оқ қиёфалар яхши кўринадди.

— Ха, кечаси қўрққанга қўш кўринадди, — минғирлади Пуаро.

Симеон Лининг хонасида катта инспектор Сагден бор экан. У чўккалаб олганча қўлида заррабин билан пўлат сандиқни текширарди. Булар кириб келиши билан бошини кўтарди.

— Пўлат сандиқ, шубхасиз, кимдир томонидан очилган, — деди у. Кимдир биров қодини билган. Бошқа ҳеч қандай аломат кўрмадим.

Пуаро олдига борди-да, уни бир бурчакка етаклаб бориб, қулоғига ниманидир шивирлади. Катта инспектор калласини ирғаб, хонадан чиқиб кетди.

Пуаро Симеон Ли доим ўтирадиган ўриндиққа тикилиб турган Стивен Фаррга ўтирилди. Фарр қоғоғини солиб олди, унинг чаккасидаги қон томирлари лўкиллаб ура бошлади.

— Хотиралар эсга тушдимиз, дейман-а?

— Бундан икки кун муқалдам шу ерда ўтирган эди, энди эса... — деди секин Стивен.

Кейин ўзига келиб:

— Мистер Пуаро, мени бу ерга бирон нимани сўрайман, деб олиб кирган эдингиз, чоғи, — деди.

— Ха-ха. Менимча, қотиллик содир бўлган окшом бу ерга биринчи бўлиб етиб келган сиз эдингиз.

— Шунақами? Эсимда йўқ. Назаримда хонимлардан биронтаси майдан олдин етиб келганди-ёв.

— Қайси хоним?

¹ *Нифма* — қадимги грек мифологиясида турли қучларни ифодалайдиган иккинчи даражали худолар.

— Ё Жоржнинг, ё Дэвиднинг хотини. Биламан, улар иккаласи ҳам югуришиб кетган эди.

— Назаримда, кичкирик овозини эшитмадим, дедингиз.

— Менимча, йўқ. Аниқ эслолмайман. Кимдир каттик кичкириб юборди. Бу кичкирик пастдан эшитилди-ёв.

— Ўзингиз бунга ўхшаган кичкирикни эшитмаганми-дингиз? — сўради Пуаро.

Кейин у калласини орқага ташлаб тўсатдан каттик бакириб юборди. Унинг бу бакириши шу қадар кутилмаганда содир бўлдики, Стивен чўчиб ўзини орқага ташлаб, йиқилиб тушишга бир баҳя қолди. Кейин жахл билан шундай деди:

— Худо ҳақки, бу нима қилиқ, бутун хонадон ахлининг юрагини ёрмоқчимисиз? Йўқ, ҳеч қанака овоз эшитганим йўқ. Ҳозир ҳамма нарсани қоринтириб юборяпсиз. Бошқалар ҳозир яна бир қотиллик юз берибди деб ўйлайди.

Пуаро гангиб қолди, кейин секин:

— Тўғри, аҳмоқлик қилдим, ҳозирнинг ўзидаёқ кетишим керак, — деди.

У шошиб хонадан чиқиб кетди. Лидия билан Альфред зинапоянинг олдида юқорига қараб туришарди: Жорж кутубхонадан чиқиб уларга кўшилди. Пилар бўлса, кўлида паспортини ушлаганча югуриб келди.

— Ҳеч нима бўлгани йўқ, ҳеч нима, — деди Пуаро. — Хавотир бўлмаглар! Мен жиндай тажриба қилиб кўрдим, шу ҳолос.

Альфред кўринишидан таъби тиррик, Жоржнинг эса жахли чиққан эди. Пуаро Стивен буларга тушунтириб турсин деб уни шу ерда қолдирди-ю, ўзи шоша-пиша йўлакнинг нариги тарафига қараб кетди.

Катта инспектор Сагден Пиларнинг хонасидан товушсиз чиқиб келиб Пуаро томон юрди.

— Eh bien!¹ — сўради Пуаро.

Катта инспектор калласини сарак-сарак қилди.

— Ҳеч қандай овоз эшитилмади.

Улар бир-бирини тушуниб қараб олишди, Пуаро ҳам бошини кимирилатиб қўйди.

¹ Хўш, қалай (фр.).

— Мистер Пуаро, демак, сиз розисиз? — деб сўради Альфред Ли. Унинг оғзига олиб борган кўли сал-пал калтирарди. Бсозор кўй кўзларида бесаранжомлик аломатлари ҳукмрон эди. У салгина тугилиб гапирарди. Ёнида индамай турган Лидия эрига хавотирлик билан қаради.

— Сизлар билмайсизлар... Сизлар т-т-тасаввур қилмайсизлар... б-б-бу мен учун қай даражада оғир эканини, дадамнинг қ-қ-қоғили албатта топилиши шарт.

— Буни менга ишониб тошширганнингиздан кейин бу масала хусусида узок ўйладик, — деди Пуаро. — Ха, мен бунга розиман. Лекин биласизми, мистер Ли, энди орқага қайтиш йўқ. Мен табиатан сўз бериб, сўзининг устидан чиқмайдиган номард одамлар сирасидан-масман.

— Албатга... албатта. Ҳамма нарса тайёр. Сизга ётоқхона ажратиб қўйилган. Қанча лозим бўлса шунча тураверинг...

— Бу кўп вақтни талаб қилмайди, — деди жиддий қилиб Пуаро.

— Ростдан-а? Қанақасига?

— Мен, буни очиш кўп вақтни олмайди, демокчиман. Жиноят шундай бир тор доирада содир бўлган-ки, ҳақиқатни очиш узок вақтга чўзилиши гумон. Қотил топилишига оз қолди деб ўйлайман.

Альфред кўз узмасдан унга қараб турарди.

— Ғалати! — хайкириб юборди у.

— Унақамас. Ҳамма далиллар у ё бу даражада аниқ бир йўналишни кўрсатиб турибди. Фақат йўлни тўғри белгилаб олиш учун баъзи кераксиз нарсаларни олиб ташлаш керак, холос.

Альфред ишонкирамай сўради:

— Қотилни билдим демокчимисиз?

Пуаро кулиб қўйди.

— О, ха, — деди у, — биламан.

— Менинг дадам... Дадажоним... — Альфред шундай деб гап бошладик-ю, томоғига бир нарса тикилиб орқасини ўгириб олди.

Пуаро ишнинг кўзини биладиган одамлардай деди:

— Сизга иккита саволим бор, мистер Ли.

— Бажонидил.

— Унда, аввало, сиз менга меҳмонавозлик билан бериб кўйган ётокхонага мистер Лининг ёшликдаги портретини илиб кўйсангиз.

Альфред билан Лидия хайрон бўлиб бараварига унга қарашди.

— Отамнинг портретиними? Нимага? — сўради Альфред.

Пуаро қўлини силкиди.

— У, дейиш мумкинки, менга илҳом беради.

— Нима бу, мистер Пуаро, сиз жиноятни фол кўриб очмоқчимисиз?

— Тўғриси айтсам, хоним, фақат кўрув органи бўлган кўз билангина эмас, ақл кўзи билан ҳам кўришни мўлжаллаб турибман.

Лидия елка қисди.

Пуаро давом этди:

— Ундан кейин, мистер Ли, сиңглинги­зининг эри Хуан Эстрададос ўлимнинг ҳақиқий тафсилотларини ҳам билишни хоҳлайман.

— Бу жуда зарурми? — сўради Лидия.

— Менга ҳамма далиллар керак, хоним.

— Хуан Эстрададос, — деди Альфред, — кафедра аёлни деб тўполон кўтаргану, бир кишини ўлдириб кўйган.

— Уни қандай қилиб ўлдирган?

Альфред Лидияга ёлворувчан назар билан қаради. Лидия хотиржамлик билан жавоб берди:

— Пичоқ урган. Хуан Эстрададос ўлимга ҳукм қилинмаган. Чунки уни гиж-гижлашган эди. Лекин у узок муддат камоқ жазосига ҳукм қилинган, кейин турмада вафот этган.

— Кизи буларни биладими?

— Менимча, йўк.

— Йўк, Женифер бу ҳақда қизига ҳеч қачон гапирмаган, — деди Альфред.

— Миинатдорман.

— Сиз, Пиларни... — деди Лидия. — Йўк, бу мумкин эмас.

— Энди, мистер Ли, марҳамат қилиб укангиз Харри

Лига тааллукли бўлган айрим далиллар билан таништирсангиз, — деди Пуаро.

— Нимапи билмоқчисиз?

— Менга маълум бўлишича, у оилангизни оёқости қилган экан. Нима учун?

— Бунга кўп вақтлар бўлган... — деди Лидия.

— Пуаро, агар билгингиз келаётган бўлса, — деди Альфред, унинг юзлари кизариб кетди. — Харри чекка отамнинг имзосини қўйиб, катта пул олган. Тўғри, дадам жанжал кўтармай босди-босди қилиб юборган. Харри бир умр оилада харомхўр бўлиб яшади. У каерга борса жанжал-тўполонларга аралашиб юради, навбатдаги бебошликдан қутулиб олиш учун пул сўраб телеграмма жўнатгани жўнатган эди. У дуч келган жойда гоҳ турмага тушарди, гоҳ қутулиб чикарди.

— Сен буни аниқ билмайсан-ку, Альфред, — деди Лидия. Альфред жаҳл билан эътироз билдирди, унинг қўллари қалтирарди.

— Харри ярамас, бир тийинга қиммат одам. У шундоқ бўлиб келган.

— Кўришиб турибдики, сиз ака-укалар бир-бирингиз билан ўзаро ит-мушук экансизлар, шунақами? — сўради Пуаро.

— У дадамни қийнарди, қийнаганда ҳам внждонсизларча азобларди, — деди Альфред.

Лидия хўрсинди. Бу жаҳли тез, гапириш учун зўрға ўзини ушлаб турган одамнинг хўрсиниши эди. Пуаро буни сезиб, Лидияга назар ташлади.

— Агар ўша брильянтлар топилиб қола қолса, яхши бўларди, — деди Лидия. — Ишончим қонил, ҳаммаси ҳал бўлади.

— Брильянтлар топилган, хоним, — деди Пуаро.

— Нима?

— Улар топилган, — мулоҳимлик билан деди Пуаро. — Ўлик денгиз тасвирланган боғчада экан...

Лидия хайқириб юборди:

— Менинг боғчамда-я? Лекин бу... ақл бовар қилмайди!

Пуаро хотиржамлик билан:

— Нотўғрими, хоним? — деди.

I

Альфред Ли хўрсиниб:

— Мен кутгандан ҳам яхши тугади, — деди.

Улар дастлабки терговдан қайтиб келишарди.

Ҳаммага шубҳа билан қарайдиган кўккўз ҳуқуқшунос мистер Чарлтон ҳам дастлабки терговда иштирок этган эди. Энди ҳамма билан бирга эди.

— Айтувдим-ку, тергов юзаки бўлади, деб, — деди у эътиборсизлик билан, — кўшимча маълумотларни йиғиш учун полицияга яна муддат беришади.

Жорж Ли асабийланиб деди:

— Бу нарса менга ёкмайди, ниҳоят даражада ёкимсиз. Жиноят бир амаллаб уйимизга кириб олган биронта савдойи томонидан амалга оширилган. Бу аниқ. Манави Сагден деганлари эшакдек қайсар. Полковник Жонсон Скотланд-ярд полициясини ишга солиши керак. Махаллий полициянинг қўлидан ҳеч нима келмайди. Масалан, манави Хорбури деганлари. Унинг ўтмиши булганган деб эшитаман. Полиция бўлса, бу ҳақда ҳеч қандай чора кўрмайди.

Мистер Чарлтон гапга аралашди:

— Ишончим қомилки, Хорбурида сўз кетаётган ҳалиги вақтда нима бўлганлигини аниқ-тиниқ исботлаб берадиган ишончли далил бор. Полиция унинг мана шу далилини эътиборга олган.

— Унда нега бундай қилишди? — газабга минди Жорж. — Уларнинг ўрнида мен бўлганимда кўрсатган далилини катта шарт қўйиб инobatга олган бўлардим. Табиий, жиноятчи ўзини оқлаш учун сабаб ахтаради. Полициянинг вазифаси уни фош қилиш, албатта, агар ўз ишени пухта билса.

— Тўғри-тўғри, — деди мистер Чарлтон. — Менимча, биз полицияга ундок эмас, бундок ишлашинг керак деб ақл ўргатишимиз керакмас, шима дедингиз? Умуман олганда, у қилни қирк ёрадиган ташкилот.

Жорж асабийланиб бошини силқиди.

— Скотланд-ярд полициясини барибирам жалб қилиш керак. Мен катта инспектор Сагденнинг ишларидан умуман қониқиш ҳосил қилмаяпман. У балки жуда ҳаракатчандир, лекин уқуви йўқ.

Мистер Чарлтон эътироз билдирди:

— Фикрингизга қаршима. Биласизми, Сагден — бамаъни йигит. Мақтанмайди, лекин ўз касбининг билимдони.

— Ишончим комилки, — деди Лидия, — полиция қўлидан келадиган ҳамма ишни қилади. Мистер Чарлтон, жиндай отасизми?

Чарлтон мулоғимлик билан ташаккур билдирди. Лекин ичкиликни рад этмади. У томоғини ҳўллаб олгандан кейин, ҳамма оила аъзолари жамулжамлигида васиятномани ўқишга тушди. У тушунарсиз ҳуқуқий сўзлар билан тўла васиятномани ўқиркан, худди бундан маза қилаётгандек туюларди.

Ҳуқуқшунос ўқишни тугатиб кўзидан кўзойнагини олди-да, оила аъзоларига савол назари билан қаради.

— Ахир бу оддийгина васиятнома, — деди мистер Чарлтон.

— Ё худойим-эй, унда мураккаби қанақа бўларкин, — деди Харри.

Мистер Чарлтон унга совуқ назар ташлаб деди:

— Васиятноманинг асосига қўйилган талаблар жуда жўн, содда. Мистер Ли боёлгининг ярмини ўғли мистер Лига, қолган ярмини бошқа болаларига тақсимлаган.

Харри, бу гап ёқинқирамай қулиб қўйиб, деди:

— Одатдагидек Альфредга ҳамма нарсада омад қулиб боқади! Отанинг ярим бойлиги-я! Альфред, бахтинг бор, а?

Альфред пихиллади. Лидия шартга кесди:

— Альфред отасига садокатли эди. Отасининг энг сеvimли ўғли эди. Шунча йиллар бутун оғирчиликларни гардашга олиб, унинг ишларини бажариб келди.

— О, ха, Альфред отасининг эркатойи де, — деди Харри.

— Харри, агар отамиз сенгаям бир нима қолдирган экан, ўзингни бахтиёр ҳисоблашинг керак, менимча, — деди Альфред жирканиб.

Харри кулиб юборди, кейин бошини кўтариб деди:

— Сен, албатта, отамиз мени бу рўйхатдан ўчириб ташлашини хоҳлардинг, тўғрими? Мени ҳеч қачон ёқтирмагансан.

Мистер Чарлтонни йўтал тутди. У бунақа кўнгилсиз можароларга сабаб бўлувчи васиятномаларни ўқийвериш жуда кўникиб кетган. Қараса, оилавий жанжал чуқурлашиб кетяпти. Унинг кетгиси келиб қолди.

— Билишимча, э-э... — минғирлади у. — Бу мен сизга билдирмоқчи бўлган ягона... э-э...

Харри кутилмаганда сўраб қолди:

— Пилар нима бўлади?

Мистер Чарлтонни яна йўтал тутди. Бу сафар худди айбдордек:

— Э-э... мисс Эстрадаоснинг номи васиятномада умуман тилга олинмаган, — деди.

— Нима, у онасининг хиссасини олмайдимиз?

Мистер Чарлтон изох берди:

— Агар сенъора Эстрадаос тирик бўлганда ҳаммангиз билан баробар ўз улушини олган бўларди, лекин у оламдан ўтган экан, унинг хиссаси, умумий бойликка қўшилади-да, ҳаммангизга баробар бўлинади.

Пилар жануб аёлларига ҳос ёқимли овоз билан аста сўради:

— Демак... мен... менга ҳеч нима тегмас экан-да?

Лидия дарров:

— Азизам, оиламиз аъзолари сени қуруқ қўйишмайди, — деди.

— Сен мана шу уйда, Альфреднинг оила аъзоси билан бирга яшашнинг мумкин, тўғрими, Альфред? — деди Жорж Ли. — Сен... э, сен бизнинг жиянимизсан, сенга ғамхўрлик қилиш бурчимиздир.

— Агар биз билан яшаса, бошимиз кўкка етади, — деди Хилда.

— У ўз улушини олиши керак. Ҳа, у Женниферга тегишли бўлган улушни олиши шарт, — деди Харри.

Мистер Чарлтон:

— Олиши керак. Э-ха, кетишим керак. Хайр, миссис Ли, мабодо бирон нимада ёрдамим керак бўлиб қолса... э... мен билан истаган вақтингизда маслаҳатлашинг, — деди.

У шундай деб тез-тез юриб чикиб кетди. У бундай оилавий тўполонлар инмага олиб келишени тажрибадан яхши биларди.

Эшик ёпилиши билан Лидия ўзига хос тирик овоз билан шундай деди:

— Харрининг фикрига қўшиламан. Пилар маълум бир улушга эга бўлишга ҳаққи бор. Васиятнома Жешифер вафот қилишдан анча илгари расмийлаштирилган.

— Сафсага бу, — деди Жорж. — Лидиянинг фикрлари ҳеч қандай юридик ҳуқуққа ва асосга эга эмас. Қонуи бор. Унга риюя қилиш керак.

— Албатта, Пилар, омадинг чопмапти, — қувватлади Жоржнинг гапини Мегдалин. — Хаммамиз ҳам сенга ачинамиз, Пилар. Лекин Жорж ҳақ. Қонунга риюя қилиш керак.

Лидия ўрнидан туриб, Пиларнинг кўлидан ушлади.

— Азизам, — деди у, — бу гаплар сенга кўнгилсиз туюлиш мумкин. Бу муаммони ҳал қилишни ўзимизга қўйиб бер.

У қизни эшикка етаклади.

— Ташвишланма, Пилар. Азизам, буни менга қўйиб бер.

Пилар аста юриб ташқарига чиқди. Лидия эшикни ёпиб орқасига қайтди.

Хамма ўзларига келиб олгунча ўртага озгина сукунат чўқди. Орадан бирмунча вақт ўтиб, оилавий можаро авжига чиқди.

— Жорж, сен умр бўйи ўтакетган хасис, тошбағир бўлиб келгансан, — деди Харри.

— Нима десаиғ деявер, лекин ҳеч қачон текишхўр ва аблах бўлмаганман, — унинг гапини бўлди Жорж.

— Сен худди менга ўхшаб текинхўр бўлгансан! Шунча йилдан буён отамнинг ҳисобига яшаб келянсан.

— Сен, афтидан, ниҳоятда жиддий ёндашишни такозо этадиган масъул вазифани бажараётганимиш унутгансан, шекилли.

— Нима экан, у «жиддий ёндашадиган» масъул вазифа? — деди Харри. — Сен бориб турган мантанчоксан, холос.

Мегдалин кичкириб юборди:

— Қандай ҳаддинг сизди бундай дейишга?

Хилда сал овозини кўтариб, лекин хотиржамлик билан:

— Нахотки биз бу нарсани тинчгина хал килолмасак? — деди.

Лидия миннатдорчилик билдириб унга назар ташлаб кўйди.

Дэвид кутилмаганда кескин қилиб деди:

— Пул деб шу қадар паст кетамизми, а?

Меғдалини унга захархандалик билан жавоб берди:

— Қани энди бу ташвишлардан йироқ бўлсак. Мерос сифатида тегадиган улушингдан воз кечмоқчи эмассан, тўғрими? Сен ҳам бизга ўхшаб бойликни эгаллашга ошик-ясан. Ўзингни саҳий кўрсатишинг йўлига, холос.

Дэвид бўйик овоз билан деди:

— Нима, ўз улушимдан воз кечишим шартми? Менимча...

Хилда унинг сўзини бўлди:

— Воз кечмаслигинг керак албатта. Нахотки биз ҳаммамиз ўзимизни ён болалардай тутсак, Альфред. Сен оила бошлиғисан...

Альфред гўё уйқудан уйғонгандай бўлди.

— Кечирасан, ҳаммангиз бараварига кичкиряпси. Бу... миям котиб кетди.

— Хилда тўғри айтди. Ҳаммамиз ўзимизни бир нарса талашган очкўз болалардай тутишимиз керакми? — деди Лидия.

— Келинлар, мияни бир жойга қўйиб хотиржам хал қилайлик. Альфред оиланинг катта ўғли сифатида фикрини айтсин. Хўш, Альфред, Пилар масаласида қандай фикрга келишимиз керак.

— Пилар, албатта, шу уйда қўним топиши шарт, — аста деди у. — Биз унга ўз улушимиздан оз-оз ажратишимиз лозим. Онаси олиши мумкин бўлган пулга унинг қонуний ҳаққи бор, деб ўйламайман. Ўйлаб кўринглар, у Пилардан эмас-ку. Пилар — иснан фуқароси.

— Ҳа, расман унинг қонуний ҳаққи йўқ, — деди Лидия. — Лекин бунга маънавий ҳаққи бор, деб ўйлайман. Билишимча, отанг кизи унинг хоҳишига қарама-қарши ўлароқ иснан йигитига турмушга чиққани билан меросхўрлик ҳуқуқидан махрум қилгани йўқ-ку. Жорж, Харри, Дэвид билан Женнифер баравар улуш олиши

керак эди. Женнифер ўтган йили вафот этди. Ишончим комил, отамиз мистер Чарлтонга янгидан васиятнома ёздирганда, албатта, Пиларни назардан четда қолдирмаган бўларди. Жуда бўлмаганда Женнифернинг улушини ажратарди. Эхтимол бундан ҳам кўпроқ ажратарди. Чунки унутманглар, Пилар унинг яккаю ягона невараси. Унга озроқ бўлса ҳам улуш ажратсак, адолатни рўёбга чиқарган бўламиз, деб ўйлайман. Бу билан оталарингизнинг руҳини шод қилган бўласизлар.

— Топиб гапирдинг, Лидия, — деди Альфред. — Мен нотўғри гапирган эканман. Фикрингга кўшиламан. Пилар отамиз томонидан Женниферга ажратилган улушни олиши керак.

— Гапир, Харри, — деди Лидия.

— Менинг фикрим ўзларингизга маълум, розиман, — деди Харри. — Менимча, Лидия вазиятни жуда тўғри изоҳлаб берди. Унга қойилман.

— Жорж, — Лидия унга мурожат қилди.

Жоржнинг юзи ёниб кетди. У оғзидан кўнлик сочиб гапга тушди:

— Албатта, бериш керак! Уни четда қолдириш бориб турган тентаклик. Унга бошана ва кийим-кечак олиш учун салмоқли пул беринглар. Шунинг ўзи старли!

— Демак, сен қаршисан-а? — сўради Альфред.

— Ҳа, қаршиман.

— У мутлақо ҳақ, — деди Мегдалин. Бунақа нарсаларни таклиф қилиш бориб турган бемазалиқдан бошқа нарса эмас. Жорж оилада у-бу билан шуғулланиб юрган яккаю ягона фарзанд. Шунинг учун отасининг унга кам маблағ қолдиргани — шармандалиқ.

— Дэвид, сен-чи? — Лидия фикр сўрашда давом этди.

Дэвид мужмалроқ қилиб деди:

— О, менимча, ҳаммамиз ҳақмиз. Мана шуниси ёмонки, оила аъзолари пул деб сан-манга бориб ўтиришибди.

— Сен мутлақо ҳақсан, Лидия. Бу ерда фақат адолат тантана қилиши керак, — деди Хилда.

— Демак, ҳаммаси ойдин бўлди. Оила аъзоларидан Альфред, Дэвид ва мен улуш берилсин деган таклифни маъқуллаймиз. Жорж бунга қарши. Кўпчилик таклифга рози.

— Бу ерда «рози»лар ва «қарши»лар ҳақида ҳеч қанақа гап бўлиши мумкин эмас, — жиддий эътироз билдирди Жорж. — Отамдан менга мерос бўлиб ўтган улуш фақатгина меники бўлиши керак. Бундан бир ти-йининиям бировга бермайман.

— Ҳеч қачон, — қўшимча қилди Меғдалин.

— Агар бундай савоб ишдан ўзингни четга олсанг, бу сенинг ишинг. Бизлар ўз улушингни тўла берамиз, — ғазабланиб деди Лидия.

У бошқаларга бир-бир қараб чиқди. Ҳамма Лидия-нинг гапини маъқуллаб қаллаларини кимирлатиб қўйишди.

— Альфреднинг улуши жуда катта. У ҳамма катта харажатларни қоплаши керак, — деди Харри.

— Кўриб турибманки, аввалги бсғараз таклифларингизни яна бошқатдан муҳокама қиладиганга ўхшаб қолдик.

Хилда қатъий қилиб деди:

— Келинглр, яна бошидан тушмайлик! Лидия Пиларга масалани хал қилдик деб айтади. Қолган майда-чуйда гапларни кейин гаплашамиз. — У суҳбатни бошқа мавзуга буриб юбориш умидида кўшиб кўйди: — Қизиқ, мистер Фарр билан мистер Пуаро қаскка ғойиб бўлдики?

— Пуарони дастлабки терговни бошлаш учун йўлда қишлоққа ташлаб келдик, — деди Альфред. — Айтишича, зарур бир нарсани сотиб олмақчи экан.

— Нега у терговга бормади? — деб сўради Харри. — Менимча, терговда бўлиши керак эди-ку.

— Эхтимол у бу ерда бирон бир муҳим нарса йўқлигини билган бўлса керак, — деди Лидия. — Ким анави, боғда юрган, катта инспектор Сагденми ёки мистер Фарми?

Икки аёлнинг зўр бериб қилган харакатлари мевасини берди. Оилавий йиғин тугади.

Лидия Хилдага мурожат қилиб шундай деди:

— Сенинг шарофатинг билан йиғин кўнгилдагидай яқунланди. Хилда, мени қўллаб-қувватлаганинг жуда яхши бўлди. Умуман, сен ҳаммамизнинг кўнглимиздаги гапни топиб гапирасан-да.

Хилда ўйланкираб туриб деди:

— Қизик, пул деб хаммаси ўлиб-тирилишди-я.

Бошқалар хонадан чиқиб кетишди. Икки аёл ёлғиз қолишди.

— Ҳа, ҳатто Харриям қарши бўлишига бир баҳя қолди-я. Ахир бу таклиф унинг ўзидан чиққан эди-ку. Шўрлик Альфредимни қара, у ҳақиқий инглизнинг тим-соли: Линнинг пули испан фуқаросининг қўлига тушишини тасаввурига сиғдиролмаяпти.

Хилда кулиб туриб деди:

— Назаримда биз улардан каммизми?

Лидия кенг елкасини қисиб қўйди.

— Гапнинг илдаллосини айтганда, бу ахир бизнинг пулимиз эмас-ку, яъни шахсий пулимиз демокчиман. Бунинг катта фарқи бор.

— Пилар жуда галати қиз-да, — деди Хилда ўйлан-қираб. — Қизик, ким бўларкан катта бўлганда?

Лидия хўрсинди.

— Унинг мустақил ҳаёт кечирганидан хурсандман. Назаримда, шу ерда яшаб фақат кийим-кечагига пул олиб турса, бу уни ҳечам қониктирмаса керак. У мағрур бўлгандайм ўтакетган димоғдор, лекин барибир бизга бегона.

Кейин ўйлаб туриб қўшиб қўйди:

— Бир куни мен Египтдан жуда чиройли ложувард мунчоқ олиб келгандим. Қуёшда ял-ял ёнарди. Қум тар-хида сеҳрли бўлиб кўм-кўк тусда товланарди. Уйга келганимдан кейин қарасам, кўк бўлиб товланиши деярли сезилмай қолди. Олдий бир тизим хира маржон бўлди-қўйди.

— Ҳа, тушунаман, — деди Хилда.

— Охир-оқибат сен билан Дэвидни тушунганимдан хурсандман, — деди Лидия мулойимлик билан. — Сиз иккалангиз шу ерда бўлганингиз мени қувонтиради.

— Сўнгги кунларда тез-тез бу ердан кетсакмикан, деган ҳаёлга боравердим, — хўрсинди Лидия.

— Биладан, қўнглингга келган гапларни тушунаман... Биласанми, Хилда, Дэвид ёмон каловланиб қолди. У бундан ҳам баттар аҳволга тушиши мумкин эди. У шу қадар таъсирчанки, ҳатто мувозанатдан чиқиб кетиши ҳам мумкин. Аслида, қотиллик содир бўлгандан кейин бир мунча ўзига келиб қолди...

Хилда бир оз ташвишманд эди. Кейин:

— Демак, буни сезибсан-да? Маълум маънода бу дахшатли, Лидия, шубхасиз, бу шундай.

У бир зум тўхтаб, кеча кечқурунги эрининг гапларини эслади. Эри пешонасига тушиб турган малла сочларини орқасига ташлаб ҳаяжонланганча шундай деган эди:

— Хилда, эсингдами «Кайғу»да Скарпия ўлгандан кейин Кайғу унинг боши ва оёқлари олдида шам ёкиб: «Энди мен сени кечирдим», деган эди. Мен ҳам отам борасида ана шу туйғуни ҳис қилмоқдаман. Биламан, мен шунча йиллар мобайнида уни кечиролмагандим. Аслида эса гиналаримни унутгим келиб юрарди. Лекин энди унга нисбаган қалбимда заррача ҳам қолгани йўқ. Ҳаммаси ғойиб бўлиб кетди. Елкамдан оғир тош ағдарилиб тушганга ўхшайди.

У туйқусдан пайло бўлган қўрқувни енгил учун:

— Ўлгани учун шундай бўлганмикин? — деб қўйди.

Эри шоша-пиша жавоб берди:

— Йўқ-йўқ, сен буни тушунмайсан. Отам ўлгани учун эмас, балки унга нисбатан бўлган болаларча нафратим ниҳоясига етди...

Хилда ҳозир эришинг шу сўзларини эслаб ўтирарди...

Лидия ёнида турган аёлга буни айтиб бермоқчи бўлди. Лекин ғайришуурий равишда айтмаганим маъқул, деб индамай қўя қолди.

Хилда Лидиянинг кетидан дахлизга чиқди.

У ерда кичкина стол олдида қўлида тугунча ушлаганча Мегдалини турарди. Мегдалини уларни кўриб чўчиб тушиди-ю:

— О, бу мистер Пуаро харид қилган зарур нарса бўлса керак, — деди. — Бу тугунчани ҳозиргина шу ерга кўйиб кетди. Қизик, ичида нима борикин?

У иккала аёлга хихилаб бир-бир қараб чиқди, лекин ҳаяжондан кўзлари ўйнаб, ёлғондан ўзини хурсанддек кўрсатаётганини, зўраки табассумни яшира олмаётган эди.

Лидия қошини чимириб деди:

— Бориб боғчадаги майда-чуйда ишларни битириб қўяй.

Мегдалини ўзини болаларча гўлликка солаётган бўлса ҳам тугунчани очиб кўришга бўлаётган иштиёқи шундоқкина билиниб турарди.

— Очиб кўрсам майлими? — деди у.

У тугунчага кўлини тикиб ундаги нарсани кўлига олди-ю, хайратдан кичкириб юборди.

Лидия кегаётган жойида тўхтаб колди, Лидия хам. Иккала аёл нималигига тушунмай караб қолишди. Мегдалин саросимага тушиб:

— Ёлғондакам мўйлаблар... лекин бу нимага керак бўлиб қолибди, — деди.

Хилда катъиятсизлик билан:

— Никобми? Лекин... — деди.

Лидия унинг фикрини давом эттириб қўйди:

— Лекин мистер Пуаронинг мўйлови ўзи чиройли. — Мегдалин мўйловни жойинга солиб халтачани ўраб қўйди.

— Тушунмадим... Бу... билмадим, кандайдир бемаънилик. Мистер Пуарога сохта мўйлов сотиб олиш нега керак бўлиб қолибди?

II

Пилар мехмонхонадан чиқиб, аста даҳлиз томон юрди. Стивен Фарр бўлса бу вақтда боғдан даҳлизга кириб кетди.

— Хўш? Оилавий йиғилиш тугадими? Васиятнома ўкиб берилдими?

Пилар хаяжонланиб жавоб берди:

— Менга ҳеч нима тегмади, бир пакирам. Васиятнома бир печа йил муқаддам битилган экан. Бобом онамга улуш қолдирибди. Лекин онам оламдан ўтгани боис, унинг улуши акаларига тегаркан.

— Омадингиз юришмабди, — деди Стивен.

— Бобом тирик бўлганда васиятномани бошқатдан қилган бўларди. Унда менгаям қолдирарди, қолдиргандаям жуда кўп пул қолдирарди. Балки кейинроқ бутун пулларини менга қолдирган бўларди.

— Буям унчалик адолат тарозисига тўғри келмаган бўларди, шундайми? — деди Стивен кулиб.

— Нега нотўғри бўларкан? Чунки у ҳаммадан ҳам менг яхши кўрарди, ха.

— Шунчақаям бойликка муккангиздан кетганмисизлар? — деди у. — Ҳақиқий ёш олтин изловчи.

— Ҳаёт аёлларга нисбатан адолатсиз қурилган, — жиддий фикр қилди Пилар. — Хали улар ёш, ишлаб ўз

йўллариши тошиб олишлари мумкин. Қариб, майиб-мажрух бўлиб қолганларида қаровсиз қолиб кетишади.

— Ҳа, энди бу гап мен ўйлаганимдан ҳам тўғри, — деди аста Стивен. — Лекин буниям унчалик тўғри деб бўлмайди. Альфред Ли, масала, отасини жонидан ҳам яхши кўриб, иззатиши жойига қўярди. Лекин отаси унга нисбатан шунақанги талабчан бўлганки, бу пировардида жонини ҳиқилдоғига келтирган.

— Бу Альфредингиз қип-қизил ахмоқ.

Стивен кулиб юборди. Кейин:

— Ташвишланманг, опоқ қиз. Шунини билиб қўйинки, Лилар хонадони сизни ташлаб қўймайди.

— Бу нарса менга унчалик ёқмайди, — деди руҳи чўкиб Пилар.

— Менимча, сиз ҳақсиз, — деди Стивен. Мен сизнинг бу ерда яшаб қолишингизни тасаввуримга сиғди-ролмаяман. Жанубий Африкага кетмайсизми?

Пилар калласини кимирлатди.

— Қуёш мўл, кенглик, — деди Стивен. — Лекин у ерда иш оғир. Ишга қалайсиз, Пилар?

Пилар шубҳа билан жавоб берди.

— Билмайман.

— Айвонда ўтирволиб кун бўйи ширилик ейишни маъкул кўрмасангиз керак. Унда семириб, бақбақангиз икки қават бўлиб осилиб кетарди.

Пилар кулиб юборди. Стивен давом этди:

— Бу яхши бўлди. Ниҳоят сизни қулдиrolдим.

— Мен Рождествода куламан деб ўйлагандим, — деди Пилар. — Китобларда Англияда Рождество байрами жуда қизик ўтади деб ёзилган. Дастурхон безатилган, турли-туман ноз-неъматлар тортилган, овқатлар бисёр.

— Унда Рождествода котиллик юз бермаслиги керак. Қани, бир дақиқа бу ёққа юринг-чи. Лидия кеча менга кўрсатган эди. Бу унинг бостирмаси.

У Пиларни буфетдан сал каттароқ хонага бошлаб кирди.

— Бунини қаранг, Пилар, яшик-яшик консерваланган мевалар, анпельсинлар, ёнғоғу хурмолар. Мана бу ерда...

— О! — Пилар хаяжондан чапак чалиб юборди. — Тилларанг, кумушранг шарчалар!

— Буларни арчаларга совғалар билан осиб қўйишадди. Мана бу ерда эса тушлик дастурхонига қўйиладиган қордан ясалгандек ошшоқ қорбобо хўрақлар. Мана булар турли рангдаги ҳаво шарлари, уларни шишириши мумкин.

— О! — Пиларнинг кўзлари ёниб кетди. — Биттасини пуфлаб кўрсак бўладими? Лидия хафа бўлмайди. Ҳаво шарини шундай яхши кўраманки!

— Майли! — деди Стивен. — Қани, танланг, қайси бирини хоҳлайсиз.

— Қизилини, — деди Пилар.

Улар биттадан шар олишди. Кейин лунжларини шишириб уларни ҳавога тўлдирди бошлашди. Пилар кулиб юборган эди, шардаги ҳаво нисиллаб чиқиб кетди.

— Шар пуфлаганингизда лунжингиз шишиб галати бўлиб кетди, — деди Пилар.

Пилар қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди, кейин ўз шарини яна аста-аста шишира бошлади. Улар ҳар икки шарни шишириб боғлашди-да, бир-бирига отиб ўйнай бошлашди.

— Даҳлизга чиқайлик, у ер кенг, — деди Пилар.

Пуаро залга кириб келганда улар иккаласи кулишганча шарини бир-бирига отиб ўйнашарди. Пуаро уларга менсимайгина қараб қўйди.

— Демак, сиз *jend'entat*¹ ўйнаётган экансизлар-да.

Пилар ҳарсиллаб деди:

— Меники қизил, уникидан катга, анча катга. Ховлига чиқадиган бўлсак, осмонга учиб кетади.

— Келинг, шарни осмонга қўйворамиз-да, бир нимани ният қиламиз, — деди Стивен.

— Бўпти, зўр гап.

Булар боғ эшикдан чошиб чиқиб кетишди. Стивен унинг орқасидан югурди.

Пуаро ўша-ўша қиёфасини бузмай уларнинг ортидан борди.

— Мен пулим кўп бўлишини ният қилгандим, — деди Пилар.

У шарининг ишдан ушлаб оёғининг учида турди. Шар шамолда енгил кимирлай бошлади. Пилар шарни қўйворган эди, ҳавога кўтирилиб кетди.

¹ Болалар ўйини (фр.).

Стивен кулди.

— Одам ўз ниятини ошкор қилмайди-да!

— Нега?

— Ошкор қилса, шият амалга ошмай қолади. Бўпти, энди мен ният қилдим.

У ҳам шарини қўйворди. Унинг нияти амалга ошмади. Шар сал кўтарилди, кейин ёнламасига учиб бориб игна баргли арчага урилди-ю пакиллаб ёрилиб кетди.

Пилар унинг олдига чошиб келиб хамдарлик билдиргандай:

— Хаммаси тамом, — деди.

Кейин туфлисининг учи билан буришган бир шар парчасини туртиб:

— Мана буни бобомнинг хонасидан топгандим. У ҳам шар пуфлаган экан, лекин қизғиш шар пуфлабди, — деди.

Пуаро кутилмаганда бирдан ихраб юборди. Пилар хайрон бўлиб орқасига ўгирилди.

— Хеч нима бўлгани йўқ. Оёғимга... тикан кирди, йўқ, бармоғим қайрилиб кетди.

У ўгирилиб уйнинг деразаларига қарай бошлади.

— Деразалар ҳам жуда кўн экан-да! — деди Пуаро. — Хар бир уйнинг, мадемуазель, билсангиз кўзи ва ўз қулоғи бўлади. Инглизларнинг очик деразани хуш кўриши, унчалик хосиятли эмас.

Лидия айвонга чиқди.

— Ланч тайёр бўлди, — деди у. — Пилар, азизам, хаммаси кўнгилдагидек тугади. Ланчдан кейин Альфред сенга батафсил тушунтириб беради. Уйга кирамизми?

Улар уйга киришди. Пуаро охирида кирди. Унинг кўриниши бу сафар жуда жиддий эди.

III

Кечки овқат тугади.

Ошхонадан чиқишгандан кейин Альфред Пиларга:

— Менинг хонамга қирайлик, бир нарсалар хақида гаплашиб оламиз.

У Пиларни дахлиз орқали ўз хонасига олиб кириб эшикни ёпди. Қолганлар мехмонхонага чиқишди. Фақат

Эркюль Пуарогина... ёпик кабинетга тикилганча залда ёлғиз ўзи қолди.

Бирдан у қари эшик оғаси нимадир демокчи бўлиб атрофда ивирсиб юрганини сезиб қолди. Чол унга қандайдир безовтадек туюлди. Кейин:

— Ҳа, Тресилиан нима гап? — деди Пуаро.

— Мистер Ли билан гаплашмоқчи эдим, лекин ҳозир уни безовта қилиш ноқулай.

— Бирон гап бўлдими? — сўради Пуаро.

Тресилиан аста деди:

— Қизик ходисалар содир бўляпти. Нима гаплигини тушунмаянман.

— Менга айтаверинг, — деди Эркюль Пуаро.

Тресилиан тараддудланди. Кейин шундай деди:

— Хўш, нима десамикин, сэр, фахмладингизми, йўқми билмадим, қираверишдаги эшикнинг икки тарафида катта-катта иккита оғир тош бор эди, сэр, улардан бири йўқолиб қолибди.

Эркюль Пуаронинг қошлари хайратдан кўтарилди.

— Қачон ғойиб бўлибди?

— Улар иккаласи ҳам эрталаб жойида турганди, онт ичаман.

— Юринг, кўрамиз.

Улар кўча эшиги олдига чиқишди. Пуаро энгашиб, қолган тошни кўздан кечира бошлади. Ўрнидан турганда юзларида жиддийлик зухур этиб турарди.

Тресилиан қалтирарди.

— Сэр, шундай нарсани ўғирлаш кимга зарур кепти? Бундан бир маъно йўқ-ку.

— Бу менга ёқмаяпти, — деди Пуаро. — Мутлақо ёқмаяпти.

Тресилиан унга хавотирлик билан назар ташлади. Кейин аста сўради:

— Бу уйда нималар содир бўляпти, сэр? Хонадон соҳибиини ўлдиришгандан буён уй уйга ўхшамай қолди. Назаримда туш кўраётгандайман. Ҳамма нарсани чалкаштириб юборяпман, баъзан ўз кўзларимга ишонмай қоламан.

Эркюль Пуаро қалласини сарак-сарак қилиб деди:

— Сиз ноҳақсиз. Доимо ўз кўзларингиз билан кўрган нарсага ишонингиз керак.

Тресилиан ҳам бошини қимирлатиб деди:

— Кўзларим ўтмас бўлиб қолган. Қадимгидай ҳамма нарса ни эшик-таниқ ажратолмайман. Одамларни ҳам адаштириб юборяман. Кўз олдимда ҳаммаси чалкашиб кетаверади. Қариб қолдим, вазифамни уддалай олмаяпман.

Эркуюль Пуаро унинг елкасига қокиб қўйди.

— Бардам бўлинг.

— Ташаккур, сэр. Биламан, сиз менга яхшилик қилмоқчисиз. Лекин бор нарсадан кўз юмиб бўлмайди, жуда қаридим. Доим ўтган кунларни эслаб юрадиган бўлиб қолдим. Мисс Жени ва мистер Дэвид, мистер Альфред — бу жентльмен ва ледиларнинг ёшлик киефалари кўз ўнгимдан ўтаверади. Ўша мистер Харри уйга қайтиб келган кун оқшомдан буён...

Пуаро бошини қимирлатди.

— Ха, менам шундай деб ўйлагандим. Сиз hozиргина «Хонадон соҳибини ўлдиришгандан кейин», деб айтдингиз. Лекин бу ҳол сизда олдинроқ бошланган эди. Аниқроғи, Харри шу хонадон остонасига қадам қўйган дақиқадан, тўғрими? Одамларни чалкаштириб, адаштириб юборишингизни айтяпман.

— Мутлақо ҳақсиз, — деди эшик оғаси. — Олдинроқ бошланган эди. Мистер Харри хонадонга доим фалокат олиб келарди, илгарилари ҳам шундай бўлган. У тош қўйилган курсидан кўз узмади.

— Сэр буни ким олиши мумкин, — шивирлади Тресилиан. — Нимага олади? Жиннихона бўлиб қолди бу уй.

— Унчалик ҳам жиннихона эмас, — деди Эриколь Пуаро. — Бу пухта ўйлаб қилинган иш. Тресилиан, яна кимнингдир хаёти катта хавф остида турибди.

У ўгирилиб уйга кирди. Шу олда Пилар ўз хонасидан чиқиб келди. Унинг ёноқлари кизариб кетган, кўзлари ёнарди, бошини мағрур юқорига қўтариб олган.

Пуаро унинг олдига келганда киз ер тепшилиб деди:

— Олмайман.

Пуаро унга хайрон бўлиб қараб деди:

— Мадемуазель, шимани олмоқчи эмассиз?

— Альфред hozиргина бобомдан қолган бойликнинг онамга тегишли бўлган улушини менга бермоқчи бўлишини айтди.

— Хўш, нима бўлти олсангиз?

— Унинг айтишича, конун бўйича олишим мумкин эмас экан. Лекин уям, Лидиям, бошқалар ҳам бу улуш менга тегиши керак деб ҳисоблашармишлар. Уларнинг айтишича, шунда адолат қарор тонармиш.

Пуаро яна сўради:

— Хўш, нима бўпти.

Пилар яна ер тепинди.

— Нахотки тушунмаётган бўлсангиз? Улар бу пулни фақатгина менга берармиш!

— Нега бу нарса сизнинг ҳамиятингизга тегяпти? Агар шундай қарорга келишган бўлса, тўғри қилишибди, бу адолат юзасидан сизники бўлиши керак.

Пилар:

— Сиз тушунмаясиз, — деди.

— Аксинча, мен жуда яхши тушуниб турибман, — деб жавоб берди Пуаро.

— О!.. — у дарғазаб бўлиб орқасини ўгириб олди.

Эшик тақиллади. Пуаро елкаси оша бошини буриб қаради. У эшик ортида турган катта инспектор Сагденнинг қорасини кўрди-ю, шу он Пилардан сўради:

— Каёка бормоқчисиз?

Пилар саркашлик билан жавоб берди:

— Мехмонхонага. Хонадон аъзоларининг олдига.

— Яхши. Улар билан бирга бўлиб туринг. Уй атрофини ёлғиз ўзингиз айланиб юрманг, айниқса, қоронғи тушганда. Эҳтиёт бўлинг, мадемуазель: сизга нисбатан хатар бор. Умрингизда ҳеч қачон бундай катта хатарга рўпара бўлмаган бўлсангиз керак.

У ўгирилиб Сагденни қарши олиш учун йўналди. Инспектор Тресилианнинг ошхонага чиқиб кетишини кутиб турган эди. Кейин у Пуарога телеграмма узатди.

— Мана энди ниҳоят тагига етдик! — деди у. — Ўқинг. Бу Жанубий Африка полициясидан.

Телеграммада шундай сўзлар ёзилган эди: «Эбиназар Фарринг ёлғиз ўғли бундан икки йил муқаддам ўлган».

— Мана, билиб олдик, — деди Сагден. — Қизик: мен умуман бошқа йўналиш бўйича юрган экамман.

Пилар мехмонхонага мағрур кириб келди.

У тўппа-тўғри дераза ёнида бир нима тўкиб ўтирган Лидиянинг олдига борди.

— Лидия, мен сизларга бу пулни олмаслигимни маълум қилгани келдим, — деди у. — Мен кетаман, хозирок...

Хайрон қолган Лидия қўлидаги ипини бир чеккага йиғиштириб қўйди.

— Кизгинам, — деди у. — Альфред сенга яхшилаб тушунтиролмаган бўлса керак. Сен хижолат бўлмай қўяқол, бу ерда гап сенга садақа қилиш устида кетаётгани йўқ. Биз томонимиздан бўлиши мумкин бўлган олижаноблик ва кенгфеъллик устидаяммас. Бу ерда гап адолат устида кетяпти. Онанг тирик бўлганда, ўз улушини ҳеч қандай тўсиксиз оларди. Кейин бу пул сенга қолган бўларди. Бу сенинг ҳақкинг — қонуний ҳақкинг-ку. Бу хайр-эхсон эмас, аксинча, ҳақиқат таананаси.

Пилар алам билан деди:

— Сиз ўзингизни мана шундай, яъни ҳақиқатпараст одам қилиб кўрсатмоқчи бўлаётганингиз учун ҳам пулни олмайман. Бу ердаги мехмондорчилик менга ёқди. Жуда зўр. Ҳақиқий саргузаштга ўхшайди. Бирок энди ҳаммасини чиппакка чиқардингиз. Хозирок кетаман. Бошқа ҳеч қачон сизларни безовта қилмайман.

Қуйилиб келган кўзёшлари унинг томоғини нипша бўғди. У орқасига ўгирилди. Ҳеч нарсага қарамай хонадан югуриб чиқиб кетди.

Лидия қотиб қолди. У нима деярини билмай:

— Шунчалик ўзига оғир олади деб ўйламагандим, — деди.

— Афтидан, қиз жуда хаяжонда, — деди Хилда.

Жоржни йўтал тутиб пишиллади:

— Э-э... эрталаб айтувдим-ку... ёлғондан қияпти. У жуда ақлли бўп кетган. У эҳсондан воз кечяпти...

— Бу ерда ҳеч қанақа хайр-эхсон йўқ, — деди Лидия кескин қилиб. — Бу унинг ҳаққи.

— Афтидан, у бундай деб ҳисобламаяпти, — деди Жорж.

Хонага катта инспектор Сагден билан Эржюль Шуаро кириб келди. Инспектор у ёқ-бу ёққа қараб олиб:

— Мистер Фарр кани? — деди. — У билан гаплашадиган гашим бор эди.

Бошқалар жавоб бергунча Эркюль Пуаро:

— Сеньорита Эстрададос кани? — деб сўраб колди.

Жорж Ли юзларида захархандалик зухур этган холда:

— Кетмокчи. Афтидан, инглиз қариндошлари жонига теккан бўлса керак, — деб жавоб берди.

Пуаро орқасига ўзгарилиб, Сагденга:

— Кетдик, — деди.

Улар дахлизга чиқишлари билан оғир бир нарса-нинг гумбирлаб ерга қулагани-ю, аёл кишининг қичқириб юборгани эшитилди.

— Тезроқ... югур... — қичкирди Пуаро.

Улар дахлиз бўйлаб югуриб бориб зинашоядан юқорига чиқиб кетишди. Бориб карашса, Пиларнинг эшиги очиқ. Эшик олдида биров турибди. Улар келишганда у ўгирилиб қаради. Бу Стивен Фарр эди.

— У тирик ... — деди у.

Пилар ўз хонасининг деворига қапишиб қолганча ерда ётган катта тошга қараб турарди.

Пилар харсиллаб деди:

— Эшикнинг теңасида осилиб турган экан, агар эшикдаги миҳга юбкам илиниб қолмаганида тош тўрри миҳга тушган бўларди.

Пуаро чўнқайиб миҳни кўздан кечира бошлади. Унда бинафшаранг чилвир осилиб турарди.

— Бу миҳ, мадемуазель, — деди у, — ҳаётингизни сақлаб қолибди.

Эсанкираб қолган катта инспектор ҳайқириб юборди:

— Менга қараиң, бу ниманинғ белгиси?

— Кимдир мени ўлдирмокчи бўлган, — жавоб берди Пилар ва гапини тасдиқлаш учун бир неча бор шунақа дегандек, калласини кимирлатиб қўйди.

Катта инспектор эшикни текширди.

— Оддий тузук, — деди у. — Таомилдан қолган эски тузук. Мақсад — одам ўлдириш. Бу уйда иккинчи қотиллик режалаштирилган. Фақат бу сафар режа амалга ошмай қолди.

— Худога шукр, сизга зиён етмади, — деди Стивен Фарр.

Пилар қулочини ёзиб ёлворган оҳангда деди:

— Santa Vizen!¹ — деди у. — Менинг ўлимим кимга керак бўлиб қолибди? Кимга нима ёмонлик қилибман?

— Мадемуазель, сиз ниманиям билар эканман, деб сўрашингиз керак эди, — аста тушунтириб берди Эркюль Пуаро.

Пилар унга ажабланиб қаради.

— Нима билар эканман, дебми? Мен ҳеч нимани билмайман-ку, ахир.

— Мана бу жихатдан сиз ноҳақсиз, — деди Эркюль Пуаро. — Менга айтинг-чи, мадемуазель Пилар, қотиллик содир этилганда сиз қаерда бўлган эдингиз? Лекин хонашгизда бўлмагансиз.

— Хонада эдим. Айтувдим-ку, хонамда деб.

Катта инспектор Сагден меҳрибонлик қилгандай юмшак оҳангда деди:

— Ҳа, лекин сиз тўғриси айтмадингиз, буни ўзингиз ҳам яхши биласиз. Агар хонашгизда бўлганингизда унинг овозини эшитмаган бўлардингиз. Буни мистер Пуаро иккаламиз кеча синаб кўрдик.

— О! — деди хўрсиниб Пилар.

— Сиз ҳарҳолда унинг хонасига яқин бир жойда бўлгансиз, — деди Пуаро. — Мен, ҳатто қаерда бўлганингизни айтиб беришим ҳам мумкин, мадемуазель. Сиз бобошгизнинг эшигига яқин жойдаги тахмонга кўйилган хайкалчаларнинг олдида турган эдингиз.

Пилар бу гайдан лол бўлиб қолиб:

— О! Қаердан билдингиз? — деб юборди.

Пуаро енгил табассум билан деди:

— Мистер Фарр сизни ўша ерда кўрган экан.

— Бўлмаган гап, — эътироз билдирди Стивен. — Қип-қизил ёлғон!

— Кечирасиз, мистер Фарр, — деди Пуаро. — Лекин сиз уни ҳақиқатан ҳам кўрган эдингиз-ку. Эслаб кўринг, тахмонда иккита эмас, учта хайкал кўргандай эдим деганингиз. Ўша оқшом оқ кўйлак фақат мадемуазель Эстрадаоснинггина эғнида бўлган. Сиз кўрган учинчи кимса Эстрадаос бўлган. Шунакамасми, мадемуазель?

Пилар бир дақиқа иккиланиб туриб:

¹ Ё худойим (итс.)

— Ҳа, шундай, — деди.

— Энди, мадемуазель, — деди юмшоқ қилиб Пуаро, — бор ҳақиқатни рўйирост айтиб беринг. Нима учун у ерда тургандингиз?

— Мен мяхмонхонадан тушликдан кейин чиқиб кетдим, — деди Пилар. — Кейин бориб бобомни кўрсаммикин деб ўйлаб қолдим. Борсам бобом хурсанд бўлса керак, деган гап ҳаёлимга келди. Йўлакка бурилишим билан бундай қарасам, бобомнинг эшиги олдида кимдир турибди. Мен у одамнинг кўзига кўринмасликни афзал билдим, чунки бобом кечқурунлари биров бевозта қилишини ёқтирмасди. Мен у одам кўриб қолмасин деган ўйда тахмонга чиқиб олдим. Кейин бирдан ҳар хил тақир-туқир овозлар эшитила бошлади, столлар, стуллар ағанаган, — Пилар қулочини ёзиб кўрсатди. — Ҳамма нарса ағдарилган, тўнтарилган. Мен қимирламадим. Нега шундай қилганимни билмайман. Назаримда, кўриб кетган бўлсам керак. Кейин бирдан ваҳишона бир кичкирик эшитилди. — У чўқиниб олди. — Бу кичкириқдан юрагим тарс ёрилиб кетай деди. Ўзимча, кимдир ўлди, деб ўйладим...

— Кейин-чи?

— Кейин одамлар йўлак бўйлаб югура бошлашди, кейин мен ҳам тахмондан тушиб уларга қўшилдим.

Катта инспектор Сагден газабланиб сўради:

— Биришчи бор сўраганимизда нега бу ҳақда мик этиб оғиз очмадингиз?

Пилар катта тажрибага эга бўлган одамлардай калласини қимирлатиб деди:

— Полицияга кўп гапни гапириб бўлмайди. Билмасизми, агар мен котиллик содир бўлган пайтда шу яқин орада эдим деб қўйсам, мени котилга чиқариб қўйишингиз ҳеч гапмас. Шунинг учун ўз хонамда эдим, дегандим.

— Агар гапга ёлғон аралаштирсангиз, — деди кескин қилиб Сагден, — охир-оқибатда ўзингиз шубҳага тушиб қоласиз.

— Пилар, — деди Стивен Фарр.

— Ҳа.

— Сиз йўлакка чиққанингизда эшик олдида турган одам ким эди? Ўзига очик-ойдин айтаверинг.

— Ха, бизга айтиб беринг, — кувватлади Сагден.

Қиз бир дақиқа тараддудланиб турди. Унинг кўзлари аввал катта-катта очилди, кейин юмила бошлади. Сўнг аста:

— Кимлигини аниқ билмайман. Йўлак хира ёритилганди. Лекин... бу аёл киши эди, — деди.

V

Катта инспектор Сагден атрофида турган одамларга бир-бир караб чиқди. Кейин асабийлашиб гапира бошлади. У илгари ҳеч қачон бунақа оҳангда гапирмаган эди.

— Мистер Пуаро, бу ҳеч канақа қонун-қонда доирасига сиғмайди, — деди.

— Менда кичкинагина фикр гувилиб қолди, — деди Пуаро. — Орттирган тажрибамга асосланиб ҳамма билан бирма-бир гаплашиб чиқмоқчиман. Кейин уларни бу ишга жалб қиламан, шу йўсинда ҳақиқатнинг тағига ета-миз.

Сагден минғирлаб кўйди.

— Тентаклик бу, — шундай деб у стулга сўяниб олди.

— Бошламасига, — деди Пуаро, — менимча, мистер Фаррдан тушунтириш олсангиз.

Сагден лабини қисди.

— Мен бу ишни кўпчиликнинг ичида қилмасак яхши бўларди дегандим, — деди у. — Бунга жиддий қаршиликим йўқ, — у шундай деб телеграммани Стивен Фаррга узатди. — Мистер Фарр, сиз ўзи кимсиз, балки бизга тушунтириб берарсиз.

Стивен Фарр телеграммани қўлига олди. Уни кўзига яқин олиб келиб аста ўқиди. Кейин мулозамат билан катта инспекторга қайтарди.

— Ха, — деди у. — Хунук иш бўлди-да.

— Бизга айтишингиз мумкин бўлган нарса мана шуми? — сўради Сагден. — Албатта, сиз бирон-бир маълумот беришга мажбур эмассиз...

Стивен Фарр унинг сўзини бўлиб деди:

— Мени огоҳлантирмасангиз ҳам бўлади, катта инспектор. Нима демокчилигингизни билиб турибман. Ха,

мен hozir хаммасини айтиб бераман. Яхшилаб тушуни-
ролмаслигим мумкин, лекин хархолда бор тинни айтиб
бераман.

Бир оз жимликдан сўнг у гапга тушди:

— Мен Эбинизар Фаррнинг ўғли эмасман. Лекин
ўша ота-болани жуда яхши биламан. Энди ўзингизни
менинг ўршимга қўйиб кўринг (айтмоқчи, менинг отим
Стивен Грант). Бу мамлакатга умримда биринчи кели-
шим. Жуда хафсалам тир бўлди. Хамма нарса, хамма
хаётдан безган. Келаётганимда поездда бир кизни учра-
тиб қолдим. Тўғрисиини айтишим керак: мен уни чин
юрақдан севиб қолдим. Шунақанги офатижон, фаришта
янглиғ бир хилкат. Поездда озгина гаплашдим, уни
қўлдан чиқармасликка қарор қилдим. Купедан чиқаётиб
чамадонидаги ёрликка кўзим тушиб қолди. Номининг
менга кизини йўк, ундаги адрес, қаерга келаётгани мени
қизиқтирди. Мен Горстон-Холлни эшитгандим, унинг эга-
си ҳақидаги хамма гапдан хабарим бор эди. Ўз вақтида
у Эбинизар Фарр билан шерик бўлган, менга унинг ўзи
ва шахси ҳақида кўп гапларни гапириб беришган эди.

Шу пайтда калламга Горстон-Холлга бориб, мен ўзим-
ни Эбанинг ўғлиман деб таништирмайманми, деган хаёл
келиб қолди. Унинг ўғли ростдан ҳам телеграммада кўрса-
тилгандай, икки йил муқаддам ўлиб кетган. Лекин Эба
кўп йиллардан буён Симсон Лидан бирон-бир хабар йўк,
деб айтганини эсладим, шундай бўлгандан кейин унинг
ўғли ўлганини билмаса керак, деб ўйладим. Хархолда
таваккал қилиб бир уришиб кўрай-чи, дедим.

— Лекин бирданига бу ишга жазм қилганингиз йўк —
деди Сагден. — Бунгача Эддлфиллдаги «Кинге арис»
меҳмонхонасида икки кун яшадингиз.

— Таваккал қилсам бўладими, шармандам чиқиб қола-
дими деб ўйлаб, — деди Стивен. — Икки кун ётиб
обдан калламда нишитдим. Кейин бор-э, нима бўлса
бўлар деган қарорга келдим. Бу нарса қандайдир саргу-
заштга ўхшаб мени ўзинга жалб қилаверди. Қария жуда
яхши кутиб олди. Дарров уйдан жой берди. Мана сизга
бор гап, катта инспектор. Бу гаплар сизга шубхали
туволаётган бўлса, ўзингизни менинг ўршимга қўйиб
кўринг, ёшлигингизни, кизлар билан хазиллашиб юрган
кезларингизни, бирон ножўя иш қилган-қилмаганингиз-

ни эсланг. Менинг хақиқий исмига келганда, мени Стивен Грант дейишади. Жанубий Африкага телеграмма жўнатиб буни текширишингиз мумкин. Сизни ишонтириб айтаманки, менинг нуфузли фуқаро эканлигимга ишонч ҳосил қиласиз. Мен фирибгар ҳам, брильянт ўғриси ҳам эмасман.

— Мен ҳеч қачон сиздан бунақа деб шубҳа қилмаганман, — деди Пуаро.

Катта инспектор Сагден аста энгагини қашлаб туриб деди:

— Буни мен текшириб кўришим керак. Лекин нима учун сиз хақиқатни қотиллик содир этилгандан кейинок баён қилмадингиз? Бунинг устига ёлғонларни қалаштириб ташлайвердингиз? Мени мана шулар қизиқтирадн.

— Чунки мен тентаклик қилганман. — таслим бўлгандек тан олди Стивен, — ёлғон гапириб қутулиб кетаман, деган хаёлга борибман. Кейин бировнинг номи билан юрганганини айтиб берсам ўзимга шубҳа орғтираман, деб кўрқдим. Агар бориб турган нодон бўлмаганимда Йоханнесбургга албатта телеграмма юбориб хақиқатни аниқлашларингиз мумкин эканлигини ўйлаб кўрмасмидим.

— Бўлти. Мистер Фарр... Э... э... Грант, мен хали сизга саргузаштларингизга ишонмайман деганим йўқ-ку, — деди Сагден. — Бунинг тўғри-нотўғри эканлигини аниқлаш жуда осон.

У савол пазари билан Пуарога қараб кўйди. Пуаро:

— Назаримда мисс Эстрададос ҳам бир нима демоқчига ўхшайди.

Пиларнинг ранги оқариб кетди, у тутилиб-тутилиб гапга тушди:

— Ха, тўғри. Агар орага Лидня ва пул масаласи кўшилмаганда бу гапларни ҳеч қачон айтиб бермаган бўлардим. Бу ёқларга келиш, бировнинг номидан юриш, алдаш, муғамбирлик — булар ҳаммаси жуда жозибали. Лекин Лидия пулнинг меъша тегишли бўлишини маълум қилиб, шундай қилинса адолатли бўлишини айтгандан кейин бу бошқа маъно касб этди. Бу ёғи, айтганимдай, унчалик жозибали бўлмай қолди.

Альфред Ли ажабланиб сўради:

— Тушунмаяпман, азизам, нималар деясан?

— Сизлар мени жигаргўшапгиз Пилар Эстрададос деб ўйлаяйсизларми? — деди Пилар. — Ҳечам-да. Пилар Испанияни машинада сайр қилиб юрганмизда ҳалок бўлган. Битта бомба шундоқ машинамизга тушди-ю, Пилар шу захотиёқ оламдан ўтди. Менга эса ҳеч қандай зиён-захмат етмай қолди. Пилар билан унчалик яқин таниш ҳам эмасдик аслида. Лекин у ўзи ҳақида Англияда бобоси борлиги, у жуда бой эканлиги, Англияга чакираётганлиги тўғрисида гапириб берган эди. Менинг эса бир чақам ҳам йўқ эди, кейин қаерга боришимни, нима иш қилишимни билмасдим. Бирдан калламга Пиларнинг паспортини олиб Англияга жўнаб бойиб кетмайманми деган хаёл келиб қолди. — Унинг юзлари табассумдан ёришиб кетди. — Бундай режани амалга ошириш ҳақида ўйлаш ҳақиқатан ҳам қизиқарли эди. Расмдаги юзларимиз ҳам бир-биримизга анчайин ўхшаш. Паспортимиз шу ердами деб сўраганингизда деразани очиб пастга ташлаб юбордим. Кейин чопиб тушиб расмини ерга ишқадим. Чунки чегарада унчалик синчиклаб текширишмайди, бу ерда эса...

Альфред Ли асабийлашиб деди:

— Сен отамга унинг невараси бўлиб яхши кўринмоқчи бўлдингми?

Пилар бош ирғади. У мағрурланиб жавоб берди:

— Ҳа, бир кўришдаёқ мени ёқтириб қолишни билгандим.

Шу вақтгача индамай турган Жорж Ли портлаб кетди:

— Кабиҳлик бу! — деди у. — Жиноят! Алдов йўли билан бировнинг пулига эга бўлишга интилиш!

— Хали у биздан ҳеч нарса олгани йўқ, ўнқангани босиб ол! — деди Харри Ли. — Пилар, мен сен томонданман. Жасоратингга қойилман. Худога шукур, сенинг тоғалг эмас эканман. Бу нарса елкамдаги оғир юкни олиб ташлайди.

Пилар Пуародан сўради:

— Сиз билганмидингиз? Қачон билгандингиз?

— Мадемуазель, — кулди Пуаро. — Агар сиз Мендель қонунини ўқиган бўлганингизда икки феруза кўз эр-хотиндан қора кўз фарзанд тувилмаслигини билган бўлардингиз. Шунга ишончим комилки, сизнинг онангиз

хурматга лойиқ ва нуфузли леда бўлган. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, сиз умуман Пилар Эстрададос эмассиз. Сиз паспорт борасида ишлатган хийлангизданок бунга ишонч ҳосил қилгандим. Бунга яхши ўйлаб топдингиз, лекин биласизми, ғайритабиий бўлиб чиқди.

Катта инспектор Сагден асабийлашди.

— Бу можароларнинг бари ғайритабиий.

Пилар унга ажабланиб қаради.

— Тушунмаяпман...

— Бу сафсатани тўқиб ташладиңгизу, — деди Сагден, — лекин энг муҳим нарсалар хақида оғиз очмадингиз.

Стивен кичкириб юборди:

— Уни тинч қўйинг!

Катта инспектор унинг гапига заррача эмтибор қилмай, давом этди:

— Сиз тушлиқдан кейин бобомнинг хонаси томон юрдим, дегандингиз, бунга гўё ўзингизча, беихтиёр бормокчи бўлдим демоқчисиз. Бу хатти-харакатингиздан келиб чиқиб мен ҳам фикримни баён қилишим мумкин. Шундайки, сиз брильянтларни ўғирлагансиз. Бир марта эмас, бир неча бор. Гоҳида пўлат сандикка ҳам қўл тиккансиз. Қария бунга эмтибор бермаган. У жавохирлар ўғирлаганини билгандан кейин бирданига иккига одамдан бошқа ҳеч ким ўғирламаган деб шубҳа қилган. Бунинг бири — Хорбури. Чунки у пўлат сандикнинг кодини билган, бу ишни кечаси амалга ошириши мумкин. Иккинчиси — сиз.

Мистер Ли зудлик билан бунинг чорасини қўрмокчи бўлган. Шунинг учун у менга телефон қилиб тезда етиб кел, деган. Кейин сизни тушлиқдан кейин хонасига чақиртирган. Сиз киргансиз, у эса сизни ўғирлик қилганликда айблаган. Сиз тан олмагансиз. У эса бўйинга олишга мажбур қилган. У ёни нима бўлганлиги менга қоронғи: балким невараси эмаслигинингизни пайқаган ва учига чиққан фирибгар эканлигингизни билган. Ҳарҳолда айбингиз фоти бўлганда сиз уни сўйиб ташлагансиз. Ўртада олишув кетгану, у бақира бошлаган. Бу ёнига эшикни йўлак томондан қулфлагансизу, бориб таҳмондаги хайкалчалар олдига чиқиб олгансиз.

Пилар кичкириб юборди:

— Ёлгон! Тухмат бу! Брильянтларни мен ўнирлаганим йўқ! Уни мен ўлдирмаганман! Худони ўртага қўйиб касам ичаман.

Сагден кескин қилиб деди:

— Унда бу ишларни ким қилди? Ўзингиз айтдингизку, ахир мистер Лининг эшиги олдида бировни кўрган-дек бўлувдим деб. Сизнинг гапларингиз бўйича ҳукм чиқарадиган бўлсак, қотил ўша. Лекин тахмоннинг олдида бирон кимса ўтгани йўқ. Бизда сизнинг гапларингиздан бўлак ҳеч қанақа далил йўқ. Бошқача қилиб айтганда, ўзингизни оқлаш учун бу гапларни тўқиб чиқардингиз.

Жорж Ли ғазабланиб шундай деди:

— Ҳа, бу қиз отамнинг қотили! Кўрга ҳассадаёй аён! Мен доим отамни бегона одам ўлдирган деб айтардимку! Бу қотилликни оила аъзоларидан бири амалга оширган деб ўйлаш бориб турган бемаънилик. Бу... бу... ақл бовар қилмайдиган иш.

Пуаро стулда бир қўзғалиб олди-да, гапга аралашди:

— Фикрларингизга қўшилмайман, — деди у. — Агар Симеон Лининг табиатини эътиборга оладиган бўлсак, буни унинг зурриётидан бири амалга оширган бўлиб чиқади.

— Нима? — Жоржнинг жағи кийшайди, у Пуарога тикилди.

Пуаро давом этди:

— Менинг фикримча, бу ишни худди оила аъзоларидан бири амалга оширган. Қотил бу ишни адолат юзасидан, асосли сабаблар билан қилинган деган тасаввурда бўлган.

Жорж кичкириб кўборди:

— Биронтангиз деяписизми? Мен эътироз билдираман... — Пуаронинг овози эътирозга ўрин қолдирмайдиган даражада асосли янгради:

— Мана шу ерда ҳозир бўлганларнинг ҳар бирига айб тақиш мумкин. Келинг, мистер Жорж Ли, сиздан бошлай қолайлик. Сиз ўз отангизни ҳеч қачон яхши кўрмагансиз. Сиз пули учун унга сохта муомала қилиб юргансиз. Ўладиган қуни сизга бундан буён бериб турадиган пулини камайтирмоқчи эканлигини маълум қилган. Сиз эса отангиз ўлгандан кейин каттагина мўмай

нулга эга бўлишингизни билгансиз. Мана сизга далил. Тушликдан кейин сиз телефон қилишга борганман деб бизни ишонтиргансиз. Сиз ҳақиқатан ҳам телефон қилгансиз. Лекин телефонда беш дақиқа гаплашгансиз, холос. Шундан кейин отангизнинг хонасига кўтарилган, у билан суҳбатлашиб ўтиргансиз, кейин ўлдирини учун унга ташланган бўлишингиз мумкин-ку. Кейин хонадан чиқиб эшикни ташқаридан беркигиб кетгансиз. Ишни саранжом қилиб бўлиб, бутун айб ўғрига, ўғрининг бўйишга тушади деб ўйлагансиз. Ваҳимада деразани очиб қўйишини унутгансиз. Чунки дераза очик бўлгандан кейин ўғри деразадан қочиб кетиши мумкин эди-да, бунда эшикни кулфлашнинг хожаги бўлмасди. Бу, албатта, бемаънилик. Лекин кечирасиз, гўғрисишни айтсам, сиз бориб турган аҳмоқ одамсиз.

— Шундай бўлса-да, — деди Пуаро бир оз сукутдан кейин, — жуда қўп аҳмоқ одамлар жишоятчи бўлишган. — Пуаро сукут қилганда Жорж бир неча бор гапга оғиз жуфтлади-ю, лекин ҳеч нарса демади.

Пуаро Мегдалинига ўғирилди.

— Бу хонимга ҳам айб қўйишга асослар бор. Назаримда, Мегдалини қарзга ботган. Отангизнинг ҳар гапда чакиб олишлари уни ноқулай ахволга солиб қўйган. Унда эътироз қилишни учун ҳеч қанақа асос йўқ. Телефон қилиш учун борди-ю, лекин кўнғироқ қилмади. Унинг бизга ўзини оқлаб айтиб берган гапларидан бўлақ қўлимизда ҳеч қанақа далил йўқ...

— Кейин, — давом этди Пуаро, — мана, мистер Дэвид Лиши олайлик. Биз бир эмас, қўп марталаб бу оилани қасоскор оила деб, Лиши бўлса, кекчил деб эшитганмиз. Мистер Дэвид Ли отаси онасини қандай хўрлаганини унутмаган ҳам, шу сабабли уни кечирмаган ҳам, отасининг марҳум онасига нисбатан қилган қўпол муомаласидан пичоқ бориб суякка қадалган бўлиши мумкин. Дэвид Ли қотиллик содир бўлган онда шанино чалиб ўтирганини уқтирди. Тасолифни қаранг, «Ўлим марши»ни чалиб ўтирганмиш. Бир тасаввур қилинг-а, кимдир биров «Ўлим марши»ни чалиб ўтирибди, кимдир бошқа биров бу одамнинг кўнглидагини билиб, унинг истагини бажо келтиряпти.

Хилда Ли аста деди:

— Куракда турмайдинг ан айб...

Пуаро унга ўғирилди.

— Хоним, мен сизга бошқача нуқтаи назардан келиб чиқиб айб қўяман. Бу котиллик сизнинг қўлингиз билан амалга оширилган. Сиз кечириш учун нолюйик бўлган бир кабиҳ одамни йўқ қилиб адолатни рўёбга чиқариш учун юқорига қўтарилгансиз. Сиз, хоним, газабга минганда ўзини гиёлмайдиган дахшатли одамлар сирасига кирасиз...

Хилда:

— Мен ўлдирганим йўқ, — деди.

Катта инспектор Сагден дарров қўшимча қилди:

— Мистер Пуаро ҳақ. Мистер Альфред Ли, мистер Харри Ли ва миссис Альфред Лидан ташқари ҳаммага айб қўйиш мумкин.

Пуаро хотиржамлик билан деди:

— Мен ҳатто бу учаласишям айбсиз дедмайман.

— Ихтиёрингиз, мистер Пуаро, — эътироз билдирди катта инспектор.

Лидия Ли:

— Мистер Пуаро, менга канака айб қўймоқчисиз? — деди.

У шундай дер экан, такаббурлик билан қошани чимириб, масхаромуз илжайиб қўйди.

Пуаро сал эгилиб гапга тушди:

— Сизни айбловчи далилларни бир ёкка қўйиб турайлик, далил керагича бор. Бошқа нарсалар ҳақида гаплашайлик. Сиз ўша оқшом шохни қўйлак кийиб, елкангизга йирик гулли рўмол ташлаб олгандингиз. Эслатиб қўяй, эшик оғаси Тресилиан шабкўр, узокни кўрмайдди. У сал наридаги нарсани аниқ ажратолмайдди. Шуниям айтиб қўяйки, меҳмонхонангиз жуда катта, кандилга қўйилган шамлар хира ёритади. Ўша оқшом Тресилиан қаҳва пиёлаларини олиш учун меҳмонхонага киришдан бир дақиқами, икки дақиқами олдин каттиқ бактрикчакирик овозини эшитган. Тресилиан сизни одатдаги киёфада четдаги деразанинг ярми очик оғир парласи олдида кўргандай бўлган.

— Ҳа, у мени ҳақиқатан ҳам кўрган эди, — деди Лидия Ли.

Пуаро давом этди:

— Мен Тресилианга елкангиздаги рўмолингиз нарда-га ёпишиб тургандай бўлиб кўринганлиги эҳтимолдан холи эмас, деб ўйлайман. Бу нарса у ерда сиз турган бўлсангиз керак деган тасаввурга олиб келган.

— Ха, у ерда мен турган эдим, — деди Лидия.

— Бундай деб тахмин қилишга қандай журъат қилдингиз... — Альфреднинг жахли чиқиб кетди.

Харри унинг гапини бўлди:

— Қўявер, гапираверсин, Альфред. Энди гал бизга келди. Воқеа содир бўлганда Альфред иккаламиз ошхонада эдик. Альфред шамолниям раво кўрмайдиган отасини ўлдирганини қандай изохлаб бераркансиз.

Нуаро табассум қилиб қўйди.

— Бу жуда осон, — деди у. — Бунга далиллар керагидан ҳам ортиқ. Сиз иккала ака-уканинг бир-бирингиз билан ит-мушук эканлигингиз отнинг кашқасидек ҳаммага маълум, сиз акангизнинг устидан намойишқорона кулиб юрасиз. Акангиз бўлса, сиз хакингизда бирон оғиз бўлса-да, ширин сўз айтмайди. Шундай деб тасаввур қилайлик: булар бари ўйин — келишмовчилик бўлса жуда усталик билан ўйлаб топилган режа. Дейлик, Альфред Ли талабчан, бунинг устига қаттиққўл отасининг хизматиши килавериш жонига теккан. Шунинг учун иккалангиз бирмунча вақт мукалдам келишиб олгансиз. Демак, режа тайёр. Сиз ўз ота уйингизга келасиз. Альфред келишингиздан ғазаблангандек тусга киради. У ўзини сизга душмандек тутади. Сиз ҳам ундан нафратланаётгандек тутасиз ўзингизни. Ана шундан кейин сизлар оқилона режалаштирган ва қотиллик содир бўлган кун ҳам етиб келади. Биттангиз ошхонада қолиб шерингиз билан сўзлашаётгандек қаттиқ-қаттиқ гапириб турасиз. Иккинчингиз эса юқорига чиқиб отани саранжомлаб чиқасиз...

Альфред ўрнидан туриб кетди.

— Иблис экансиз, — деб қичкириб юборди у, — инсон киёфасидаги иблис экансиз...

Сагден Нуарога хайрон бўлиб қараб:

— Сиз ростдан ҳам шундай деб ўйлайсангизми? — деб сўради.

— Мен бўлиш эҳтимоли бор бўлган ҳолатларни айтиб бердим, холос. Шундай бўлиши мумкин эди. Аслида

нима бўлганини ҳодисаларнинг зохирий томонидан ботиний томонини таҳлил қилиш асосида билиб оламиз...

Бир оз сукутдан кейин у сўзини давом эттирди:

— Биз, илгарилари уқтирганимиздек, Симеон Лининг табиатидан келиб чиқиб, воқеаларни таҳлил қилганимиздагина котилликнинг тагнга етишимиз мумкин...

VI

Орага бир оз жимлик чўкди. Қизик, содир бўлган кўнгилсизликлар бари бирдан гоёиб бўлди. Хамма Эркюль Пуароннинг таъсири остида қолди. У аста танини давом эттирганда хамма унинг оғзига қараб қолган эди.

— Шунақа, хамма нарса фақат шунга боғлиқ бўлиб қолди. Биз Симеон Лининг юрагига ва миясига чуқур кириб боришимиз, у ерда нималар гужғон ўйнаганлигини билиб олишимиз керак. Ахир инсон бекорга яшаб, ўздан ўзи ўлиб кетавермайди-ку. Унда нима бўлса, ўздан кейинги авлодга ўшани мерос қилиб қолдиради.

Симеон Ли ўз ўғил-қизларига табиатида бўлган нарсалардан нимани қолдириши мумкин эди? Биринчи навбатда ғурурини, ўз пуштикамаридан бўлган фарзандлари томонидан топталган, оёкостни қилинган ғурурини. Кейин чидам-саботни. Бизга ким Симеон Лига нима ёмонлик қилган бўлса, у рақибидан ўч олишни узок йиллар машаққат билан кутади дейишган эди. Кўряписизми, табиатидаги бу жиҳат ташқи томондан у қадар ўзига ўхшамаган ўғилларига ўтган. Маълумки, Девид Ли ҳам бировда алами бўлса, узок йиллар кўнглига тугиб юриши мумкин. Харри Ли болалари ичида қиёфаси отасига энг ўхшайдигани. Қиррабурун, ёпоклари, бошини мағрур кўтариб юришлари қўйиб қўйгандек худди отасининг ўзи. Менимча, масалаи, бошини оркасига ташлаб қах-ках уриб кулишлари, шунингдек, энгагини қашлаб қўйишлари ҳам отасидан ўтган.

Шунинг хисобга олиб, ишонч ҳосил қилдимки, котиллик марҳумга алоқадор одам томонидан содир этилган. Шундан кейин онла аъзоларини рухий жиҳатдан таҳлил қилишга қарор қилдим. Бошқача қилиб айтганда, онла аъзоларидан қайси бири рухий жиҳатдан бу ишга кодирлигини аниқламоқчи бўлдим. Кейин иккита одамгина бу

инга кодир деган хулосага келдим: булар Альфред билан Дэвиднинг хотини Хилда Ли. Дэвид одам ўлдиролмайди, деб бунга кўшмадим. Бундай кўнгилчан одамнинг кўлидан шу қадар кон тўкиш — одамни сўйишдек бе-рахмлик келмайди деб ўйладим. Худли шундай, Жорж Ли билан унинг хотинини ҳам хисобдан чиқардим. Улар қай даражада кизикқон бўлишмасин, бундай таваккалчи-ликка боришига кўзим етмади. Улар иккаласиям жуда эхтиёткор. Миссис Альфред Ли бўлса, ишончим комил, котилликка умуман ноқобол. (У фақат кесатишни билади.) Харри Лига келганда иккиланиб қолдим. Унинг бир оз каттикқўллиги бор, лекин шунча чакқон, тутган ерини кесадиган йиғит бўлгани билан аслида лаванг, бўш. Билишимча, мархум отаси ҳам худли шу фикрда бўлган. Харрининг бошқа болаларимдан бир туки ортик эмас, деган эди у. Шундай қилиб, энди юқорида эслатганим иккита одам қолди. Альфред Ли бировга боғланиб қолса, қулоқ қоқмай ҳолис хизмат қилиш унинг табиати-га хос. У ўзини тутиб узок йиллар бошқа бир одамга хизмат қилишга қўниқиб кетган. Бундай ҳолда бир кун бориб унинг ғалаёнга келиши, портлаши кутилмаган ҳол бўлмайди. Бунинг устига, отасининг зуғумидан порози-лиги кундан-кун ортиб борса-ю, бу кўкрагида мадда боғ-лаб йиғилиб ётган бўлса, худди мана шундай, жудаям юмшок, мулоғим одамларгина ўзини идора қилолмай қол-ганда ҳар қандай разил инга қўл уриб кўядиган ҳоллар тез-тез учраб туради. Жинойтга қўл уриши мумкин деб ўйлаганим иккинчи шахс — Хилда Ли. У тамағирлик билан бўлмаса ҳам хонаси келганда қонунши рўқач қилиб ҳар қандай ишни қилиш мумкин деб ўйлайдиган одам-лар сирасига қиради. Бунақа одамлар муҳокамаям қила-ди, одам ҳам ўлдиради. Қадимий пандномаларда битил-ган Иаиль билан Юдифлар мана шундай одамлардан бўлган.

Энди ана шундай таҳлиллардан кейин котилликнинг содир бўлиш ҳолатига ўтаман. Биринчидан, дастлаб кўзга ташланадиган ва одамни хайрон қолдирадиган нарса шуки, котилликнинг қандай содир бўлгани. Бу одам-нинг ақлига сизмайдиган ҳолат. Симеон Лининг мурдаси ётган хонани хаёлан кўз олдингизга келтиринг. Эслаб кўрсангиз стол, ўриндиклар ағдарилиб ётарди, чирок,

идиш-товок, ойна ва бошка нарсалар чил-чил бўлиб кетганди. Энг ҳайрон қолдирадигани зил-замбил кизил дарахтдан ясалган стол ва ўриндиқларнинг ағдарилиб ётиши, кучсиз, рамакижон бўлиб қолган чол билан унинг ракиби орасидаги олишувда шуңдук оғир нарсаларнинг ағдар-тўнтар бўлиб кетишини тасаввур қилиб бўлмайдди. Булар хақиқатга тўғри келмайдди. Агар дейлик, Симеон Ли бакувват, кучли одам томонидан ўлдирилган бўлганда, жиндай қалласи ишласа, бундай манзарани яратмаган бўларди. Ган шундаки, бу ерда Симеон Ли аёл киши ёки жисмонан ночор одам томонидан ўлдирилган деган тасаввур туғдириш учун атайлаб шуңдай қилинган.

Лекин бундай тadbир ҳам ниҳоятда ишончсиз, чунки ағдарилиб-тўнтарилган мебеллар ҳаммани оёққа турғизиб юбориши мумкин эди, котилнинг эса яшириниши учун вақти қолмасди. Шуның учун ҳар қандай одамга ҳам Симеон Лини сўйиш учун иложи борича тиңчлик бўлиши асқогади.

Иккинчи ақлга сиемайдиган нарса хонанинг эшиги ташқаридан қулфлиги. Буям ғалати, бундан у ердаги одам ўзини-ўзи ўлдирган бу жараёнда бунга ҳеч қим гувоҳ бўлмасин, деган тасаввур ҳосил бўлиши мумкин. Ёки биров ўлдириб деразадан тушиб қочиб кетган деса, дераза ҳам зич ёпилган эди. Ундан биров чиқиб кетолмасди. Ундан ташқари, котил қочиб кетиши учун ҳам маълум вақт талаб қилинарди, вақт эса умуман йўқ эди.

Яна бир тушунарсиз нарса бор, бу Симеон Лининг гушқасига мослаб кесилган резинка билан катта инспектор Сагден менга кўрсатган таёқча. Буларни котиллик содир этилганда дастлаб югуриб қирганлардан бири ердан олган, бу нарсалар ҳам ўз-ўзидан ҳеч нарсани аён қилмасди. Лекин булар нима учундир ўша ерда бор эди.

Шуңдай қилиб, кўриб турганингиздек котиллик борган сари тушунарсиз, ғайритабиий тус олиб борапти. Унда қандайдир изчиллик, маълум усул кўринмаяпти ва ниҳоят бефаросатларча қилинган котиллик бўлиб кўзга ташланипти.

Энди биз ечими кийин бўлган бошка бир тўсикка рўнара бўламиз. Катта инспектор Сагденни марҳум таклиф қилган, у ўнрлик содир бўлганлигини маълум қилиб,

бир ярим соатдан кейин уйига келишини сўраган. Нима учун? Симеон Ли неварасидаими ё бирон бир оила аъзолариданми шубҳаланган бўлса, шубҳаси асосли ё асоссиз эмаслигини аниқлаб олгунча нега катта инспектор Сагденни дастда кутиб туришини илтимос қилмаган? Уйда катта инспекторнинг туриши айбдорга ёмон таъсир қилиши мумкин эди-ку.

Энди биз диққатимизни нафақат қотилнинг, балки Симеон Лининг ўзининг ҳам ақл бовар қилмайдиган ҳолатларига қаратайлик.

Ўзимча бу ҳолатларни мутлақо бемаънилик деб билман! Нима учун? Биз ходисаларга бошқача кўз билан қараямиз, тўғриси, қотил қандай кўришимизни хоҳласа шундай кўрянимиз...

Мана бу аҳамиятсиз учта нарсага эътибор қилинг: қотил билан олишув, эшикнинг ташқаридан қулфланиши, резинка парчаси. Мана бу учта нарсани диққат билан шундай таҳлил қилиш зарурки, ундан керакли маълумотлар бўртиб чиқсин. Мен ҳамма нарсани калламдан чиқариб ташлайман, қотиллик рўй берган ҳолатларни унутишга интиламан, кейин бу учта нарсанинг ўзига хос хусусиятлариши таҳлил қила бошлайман. Мен ўзимга олишувдан мақсад нима деб савол бераман. Бу зўрлаш... қон тўкиш... тўполон. Қалит-чи? Нега қалит ичдан қулфланган? Биров киролмаслиги учунми? Қалитнинг бу ерда дахли йўқ, чунки эшик деярли бузилган эди. Ёки бирон кимсани хонадан чиқармаслик учун қулфланганми? Ё бўлмасам, бировни чиқариб юбориш учунми? Унда бир парча резинка-чи? Ўзимча бир парча резинкадан бошқа қўлга илинадиган нарса йўқ, деб қўяман.

Шунинг учун сизлар бунда эътиборга молик ҳеч нима йўқ дейишингиз мумкин. Шунага қарамасдан бу фикр унчалик тўғри эмас. Зотан, уч таассурот: шовқин-сурон... яккаланиб қолиш... маънисизлик бизни тарк этмай қолаверади.

Бу таассуротларни мен муқаддам санаб ўтган икки одамдан биронтасига таққослаб кўрсак бўладими? Йўқ. Овоз чиқармасдан ўлдириш Альфред Ли учун ҳам, Хилда Ли учун ҳам ниҳоятда қулай эди. Эшикни ташқаридан қулфлаш эса ғирт аҳмоқлик, резинка парчаси эса ҳеч нарсадан дарак бермайдди.

Лекин барибир мен шунга аниқ ишонаманки, бу котиллик пухта ўйлаб, пишитиб олинган режа асосида амалга оширилган, бу тасодифий ҳол эмас. Энг асосийси режа бажарилган. Шунинг учун нима бўлган бўлса — ҳаммаси аниқ режалаштирилган.

Шундан кейин ҳамма нарсани ўйлай-ўйлай калламда ярқ этган фикр уйғонди.

Қон... шунча кўп қон... ҳаммаёқни қон босиб кетган... Янги, оёққа чилп-чилп ёпишадиган қон... қон... халқоб бўлиб ётибди.

Шундан кейин ярқ этиб калламга иккинчи фикр урилди. Бу жиноят қон, жиноятнинг ўзи эса қонга қоришган. Яъни Симеон Лининг қони ўзига қарши далил, гувоҳ сифатида кўз ўнгимда гавдаланди.

Эркюль Пуаро бир оз олдинга эгилди.

— Бу муаммони ечишнинг иккита калити беихтиёр иккита одам томонидан бизга тақдим қилинди. Биринчи калит миссис Альфред Ли «Макбет» асаридан иқтибос қилган: «Ким ўйлабди қари одамда шунча қон бўлади деб», мисраси. Иккинчиси. Эшик оғаси Тресилианнинг шабкўрлиги. У бу хонадонда шундай воқеалар рўй беряптики, ақл бовар қилмайди, одамларни бир-биридан ажратолмай адашиб кетяпман деб шикоят қилишди. Тресилиан эшик қўнғироғи жиринглаганда бориб очса, Харри Ли келибди. Эртасига яна эшик жиринглабди, борса Стивен Фарр.

Нима учун Тресилиан адашиб кетади? Харри билан Стивен Фаррга бир қаранглар — нимага адашаётганлигини ўзингиз тушуниб оласиз. Улар иккаласи қўйиб қўйгандек бир-бирига ўхшаш. Шунинг учун эшик оғаси Стивен Фаррга эшик очганда уни Харри деб ўйлаган. Унга рўпарасида ҳар икки сафар ҳам битта одам тургандек бўлган. У бугун яна одамларни чалкаштириб юборяпман, деди. Бунинг ажабланарли ери йўқ! Стивен Фарр қиррабурун, унинг бошини орқага ташлаб қулиб юборадиган, энгагини қашлаб қўядиган одати бор. Симеон Лининг ёшликдаги расмига бир разм солиниг. Шунда унинг Харри Лигагина эмас, Стивен Фаррга ҳам қўйиб қўйгандек ўхшашини билиб оласиз.

Стивен қимирлаб қўйди. Стул гичирлади, Пуаро давом этди.

— Семеон Лининг жиззакилигини, оила аъзоларини сўкиб узундан-узун вайсапларини эсланг. Хатто у ўз пуштикамаридан бўлган ўғилларидан кўра никоҳсиз хотинидан туғилган ўғиллари ақллироқ, уддабурроқроқ эканлиги учун қасам ичишга ҳам тайёр бўлган. Биз яна Семеон Лининг табиати масаласига қайтамиз. Семеон Ли жазманларининг кўнглини овлашга уста эди-ю, лекин ўз хотинининг бошига не-не кунларни солмасди. Семеон Ли деярли бир-бири билан тенгдош бўлган ўз ўғиллари учун хатто шахсий соқчи ёлламокчилигини Пиларга мактаиб гапириб берган эди. Шундай қилиб, мен Семеон Лининг хонадонидан ўз қонуний оила аъзоларидан бошқа тан олинмаган, ҳеч ким билмайдиган никоҳсиз хотинидан туғилган бошқа ўғли ҳам бор, деган хулосага келдим.

Стивен ўрнидан туриб кетди. Пуаро унга қараб деди:

— Сизнинг кўнглингиздаги гап худди маиан шу эди, тўғрими? Поездда танишган қизингиз билан бўлган гаплар сизни унчалик қизиқтирмаган. Ахир сиз қиз билан учрашмасдан олдинроқ поездга минган эдингиз. Сиз менинг отам қандай экан ўзи, деган ўй билан келаётгандингиз.

Стивеннинг кизи оқариб кетди. У хириллаб, бўёқ овозда шундай деди:

— Ҳа, мен доим шу ҳақда ўйлардим.... Отам отамнинг кимлигини гоҳо-гоҳо гапириб қўярди. Унинг қанақа одамлигини кўришнинг ўзи аслида ғирт жинниликдан бошқа нарса эмас. Мен озгина пул жамғариб Англияга келдим. Унга кимлигимни айтмоқчи эмасдим. Ўзимни қари Эбанинг ўғли деб танитдим. Мен фақат бир сабаб билан — отамни ўз кўзларим билан кўриш учунгина келдим.

Катта инспектор Сагден деярли пичирлагандай қилиб, деди:

— Э худо, кўзларим қўр бўлган экан-а... Энди очилди. Икки марта сизни мистер Харри деб қабул қилдим, кейин адашганимга ишондим, шундай бўлса-да, барибир кўнглим тўлмади.

Кейин у Пиларга ўғирилди.

— Ахир шундай бўлганди-ку, а? Сиз мистер Лининг эшиги олдида Стивен Фаррни кўрган эдингиз-ку? Эсим-

да, ўшанда сиз унга қараб туриб иккиландингиз, кейин у аёл эди, деб қўя қолдингиз. Сиз Фаррни кўрган эдингиз, лекин уни соғишни хоҳламадингиз.

Енгил кадам товушлари қулоққа кирди. Хилда Лининг қаттиқ овози эшитилди.

— Йўқ, — деди у, — нотўғри. Инлар мени кўрган эди.

— Сизними, хоним? — сўради Пуаро. — Менам шундай деб ўйлагандим...

Хилда секингина деди:

— Ўз-ўзини ҳимоя қилиш сезгиси инсоннинг энг улур туйғуларидандир! Мен ҳеч қачон бундака кўрқокман деб ўйламаганман. Индамаганимнинг боиси кўрқок эдим.

— Энди бор гапни айтиб берарсиз? — сўради Пуаро.

У бош ирғади.

— Биз Дэвид иккаламиз мусика хонасида эдик. У куй чалаётганди. Ғалати кайфиятда эди. Ўзим ҳам озгина хавогирда эдим. Чунки уни бу ёққа келтишга асосан мен зўрлагандим. Шунинг учун ўзимда қандайдир жавобгарлик туйғусини ҳис қилардим. Дэвид «Ўлим марши»ни чала бошлади. Қанчалик ғалати туюлмасин, шу кунни кечкуруноқ биз зудлик билан кетамиз, деган қарорга келдим. Мен аста мусика хонасидан чиқиб, юқори қаватга кўтарила бошладим. Мақсадим қайнатамга кетишимизнинг сабабини очик-ойдин айтмоқчи бўлган эдим. Йўлак бўйлаб бориб унинг эшигини тақиллатдим. Жавоб бўлмади. Яна тақиллатдим, бу сафар қаттиқроқ. Яна ҳеч қандай садо бўлмади. Кейин эшик тутқичини бураб очмоқчи бўлдим, қарасам эшик қулфлоглик. Мен нима қилсам экан дея иккиланиб турган эдим, бирдан ичкари хонадан шовкин-сурон эшитилиб қолди... — Хилда гандан тўхтади.

— Гапимга ишонмайсизлар, биламан, лекин бу тўғри гап. Ичкарида қимдир бор бўлиб, мистер Лига ҳужум қиларди. Стол, ўриндикларнинг ағдарилиб-тўнтарилиши, ойналару чинниларнинг чил-чил синиши қулоққа кирди. Бирдан жуда қаттиқ ваҳшиёна қичкириқни эшитиб қотиб қолдим. Кейин орага сукунат чўкди.

Нима қилишимни билмай туриб қолдим. Турган жойимда кимирай олмадим. Кейин мистер Фарр, Мегдалин ва бошқа ҳамма югуриб келишди. Мистер Фарр

билан Харри эшикни ура кетишди. Эшик ағдарилиб, ичкарига кирдик. Қонга беланиб ётган мистер Лидан бўлак хонада ҳеч ким йўқ эди.

Хилда овозини кўтарди-да, хайкириб юборди:

— У ерда бошка ҳеч ким йўқ эди! Ҳеч ким! Тушун-япсизларми? Хонадан ҳеч ким чикиб кетгани йўқ...

VII

Катта инспектор Сагден чуқур нафас олиб, деди:

— Ё мен аклдан озгаиман, ё бошкалар. Сиз айтиб берган гап, миссис Ли, бунақа бўлиши мумкин эмас, бу тентаклик!

Хилда Ли хаяжонланиб кетди:

— Мен нимани эшитган, кўрган бўлсам, шунини айтиб бераман. Қарияни бўғизлаганда қандай кичкиргани, уларнинг қандай олишганини ўз қулоғим билан эшитдим. Лекин хонадан ҳеч ким чиқкани йўқ, ичкарида бирон кимса йўқ эди.

Эржюль Пуаро деди:

— Ҳаммасини кўра-била туриб шунча вақтдан буён индамай юрдингизми?

— Ҳа, — Хилда Линнинг ранги оқариб кетди. Кейин қатъий қилиб деди: — Чунки эшитган, кўрган-билганларимни батафсил айтиб берадиган бўлсам, сиз котил деб мени ўйлашингиз, жилла қурса, котилликда гумон қилишингиз мумкин эди.

Пуаро калласини кимирлатди.

— Йўқ, — деди Пуаро, — уни сиз ўлдирганингиз йўқ. Уни ўз ўғли ўлдирган.

— Худо урсин, мен унга қўлимниям теккизганим йўқ! — кичкириб юборди Стивен Фарр.

— Сиз ҳам эмас, — деди Пуаро. — Унинг сиздан бошқаям ўғли бўлган.

— Бу ёғи қандок бўлди... — тўнғиллади Харри.

Жоржнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

Дэвид кўзларини ишкалади. Альфред эса кўзини шириллатди.

— Мен котиллик содир бўлган ва мен биринчи бор бу ерга келган оқшом, — деди Пуаро, — кўзимга арвоҳ кўринган эди. Бу марҳумнинг руҳи эди. Харри Лини

биринчи бор кўрганымда ҳайрон қолгандим. Худди уни илгари ҳам қаердадир кўргандек бўлган эдим. Кейин унинг юз тузилишларига диққат қилиб тикилдим, тикилдиму, бола ҳам отага шу қадар икки томчи сувдек ўхшайдими, деб ўйладим.

Лекин кеча менинг рўпарамда ўтирган инсон қалласини орқага тапплаганча қаҳ-қаҳлаб қулиб юборди. Ўшанда Харри Ли менга қимми эслатиб юборгани эсимга тушди ва мен яна бошқа бир одамнинг юзларида марҳумга ўхшаш белгиларни ўзимга қашф қилдим.

Бечора қари Тресилиан бир-бирига ўхшаш иккита эмас, уч кишига эшик очиб эсанкираб қолгани ажабланарли эмас. У яқин масофада турганда бир-бирига жуда ўхшаш учта одам юрибди бу хонадонда деб тап олгани ҳам ажабланарли эмас. Бир-бирига қуийиб қўйгандек ўхшаш қиёфа, бурунлари қиррабурун, бошини орқага тапплаб қулишлари, энгагини силаб қўйишлари, юз тузилишлари бир хил одамлар. Учинчи одам мўйлов қўйиб олганлиги сабабли улардаги ўхшашликни фарқлаш осон эмасди.

Пуаро олдинга энгашди.

— Баъзан полиция зобитлари ҳам ҳаммамизга ўхшаш одам боласи эканлигини, уларнинг ҳам хотин, бола-чақалари, оналари борлигини унутиб қўйишади. — У бир оз тин олди. — Оталари борлигишям... Симеон Диннинг бу ерда, шу вилоятда қандай обрў-эътиборга эга бўлганлигини эслаб кўринг-а, у хотинлар билан юравериб, ўз хотинининг юрагини вайрон қилган эди. Унинг шикоятсиз тузилган ўғлига отасининг табиатидаги қўп нарсалар ўтган бўлиши табиий. Отасининг қиёфаси, имо-ишораси-ю, хатто феъл-атворигача ўхшаш мумкин. Ўша ўғилга отасининг ғуруриям, сабр-тоқати-ю қасоскорлигиям мерос бўлиб ўтиши ҳақиқатдан йирик эмас.

Пуаро овозини кўтарди:

— Сагден, сиз умр бўйи отангиз ўтказган зуғумдан ғазабланиб келгансиз. Менинг назаримда, сиз шунинг учун узоқ вақтдан буён ўз отангизни ўлдирини пайинга тушгансиз. Сиз қўшни графликда тузилгансиз. Отангиз Симеон Ли сахийлик билан бериб турган катта-катта пуллар эвазига ўз боласига ота бўладиган одамни топиб олиши шубҳасиз эди. Сиз Миуддешира полиция маҳка-

масига осонгина ишга кириб олишингиз ва қулай фурсатни кутиб юришингиз унчалик қийин эмас эди. Чунки полициянинг катта инспекторида одам ўлдириб жазосиз қолиш учун имконият катта бўлади.

Сагденнинг ранги докадай оқариб кетди.

— Сиз ақлдан озибсиз! У ўлдирилганда мен уйда бўлмаганман, — деди у.

Пуаро калласини сарак-сарак қилди.

— Йўқ, сиз уни биричи келганингиздаёқ ўлдириб кетгансиз. Кетганингиздан кейин уни ҳеч ким тирик кўрмаган. Бу сиз учун хамирдан қил суғургандек осон иш эди. Ҳа, Симеон Ли сизни кутган эди, лекин у сизга мутлақо кўнғироқ қилмаган. Бўлаётган ўғирликлар ҳақида шама қилиб сиз кўшғироқ қилгансиз. Унга полицияда хайр-эхсон учун пул жамғарилаётганини важ қилиб унинг ёнига кечкурун соат саккизлар атрофида келишингизни маълум қилгансиз. Симеон Ли бундан ҳеч қандай шубҳага бормаган. У сиз ўз ўғли эканлигингизни умуман билмаган. Келиб, ўғрилارнинг брильянтларни алмаштириб қўйилаётгани ҳақидаги олди-кочди гапларин гашириб бергансиз. У бўлса пўлаг сандиғини очиб, ўзининг брильянтлари ҳақиқий эканлигини, улар ўз жойида турганлигини айтган, сиз бўлсангиз, ундан кечирим сўраб, Симеон Ли билан бирга камин ёнига келгансиз, кейин қулай пайт топиб овоз чиқармаслиги учун оғзини қўлингиз билан маҳкам ёпиб туриб, бўғзига пичок тортиб юборгансиз. Сиздай барзанги учун бу ишлар осон, чумчук сўйгандай гап.

Кейин бу манзарани ясашга киришгансиз. Брильянтларни олгансиз. Стол, ўриндиқларни, чироқ ва идиш-оёқларни бир жойга тўплаб, белингизга боғлаб олган ишми, чилвирми билан уларнинг орасидан ўтказиб ўрагансиз. Ўзингиз билан бирга озгина аччиқ натрий-лимон қўшилган мол қонини ҳам олиб келгансиз. Бу қонни хонага яхшилаб сочгансиз, кейин ҳалқоб бўлиб турган Симеон Лининг қонига ҳам натрий лимондан сочгансизда, мурда котиб қолмаслиги учун каминга ўт ёққансиз. Шундан сўнг деразадаги тор тешикчадан ипнинг икки учини настга туширгансиз. Ип ташқаридан деворга осилиб турган. Сиз бўлсангиз, хонадан чиқиб, ичкаридаги калитни бураб эшикни ташқаридан беркитгансиз. Бирон

кимсага ташқаридан хонага кириш учун ҳеч қандай имконият қолдирмагансиз.

Кейин сиз брильянтларини боғнинг майда қум ёткизилган майдончасига яширгансиз ва буни эртами-кечми барибир топиб олишди, деб ўйлагансиз, бундан кейин ҳақиқий ниятим амалга ошди, яъни шубҳа оила аъзоларидан бирига тушди, деб ўйлагансиз. Кейинроқ, соат тўққиздан ўн беш дақиқа ўтганда қайтиб келиб деворда осилиб турган ишни тортиб олгансиз, ана шунда бири-бирига қалаштириб ўраб ташланган ҳар хил асбоб-анжомлар қасир-қусур қилиб ағдарила бошлаган. Ишни бўлса, костюмшигизнинг остидан ичингизга ўраб яширгансиз. Лекин сизнинг яна бир бошқа усулингиз бор эди.

Пуаро бошқаларга қаради.

— Эсингиздами, ҳаммангиз мистер Лининг ўлим олдидаги қичқириғини тасвирлаб бергандингиз. Сиз, мистер Ли, буни ўлим олдидаги талваса дегандингиз. Дэвид Ли, сиз хотинингиз иккалангиз «дўзах ўтида ёняпти», деган иборани ишлатгандингиз. Миссис Дэвид Ли бўлса, аксинча, қандайдир ваҳшиёна қичқирик, молнинг бўкиришига ўхшаш овоз эшитилди, деганди. Харри Лининг тасвири ҳақиқатга анча яқин келади. У сўйилаётган чўчқанинг чинқириғига ўхшаш овоз эшитилди деган эди.

Бозорда сотиладиган узун кизғиш шарни кўрганми-сизлар? Унга чўчқанинг башараси чизилган-да, тагига «чўчқанинг жон бериши», деб ёзиб қўйилган. Шарнинг оғзи очиб юборилса ваҳшиёна хайкирикка ўхшаш овоз чиқади. Сагден, сизнинг сўнги ўйинингиз биттаси шу эди. Сиз хонага шундай шарлардан биттасини ўрнатгансиз-да, оғзига таёкча тикиб қўйгансиз, таёкчани эса ҳалиги нинга боғлагансиз. Ишни тортганингиздан кейин таёкча шарнинг оғзидан чиқиб кетган ва шардан овоз чиқа бошлаган. Бунга мебелларнинг гурчиллаб қулашлари қўшилиб овоз жон талвасасидаги чўчқанинг чинқириғига ўхшаб кетган.

Эркюль Пуаро бошқаларга ўгирилди.

— Энди Пилар Эстрададос ердан ишма олганини биласизларми? Катта инспектор бир парча резинкасини биров ердан олмасдан бурун етиб бориб оламан деб умид қилган эди. Лекин уни ердан тезда Пилар намоёншқо-

рона кўтариб олади. Лекин бу ҳақда терговда лом-мим деб оғиз очмади. Ўз-ўзидан маълумки, сукут шубҳага асос бўлади. Мен бу ҳақда Мегдалин Лидан эшитдим. Кейин Сагдендан бу нима деб сўрадим. Бундаё рўй бериши мумкин бўлган ҳолатга унда жавоб тайёр эди. У менга мистер Лининг губкасига резинка қопчадан аввалдан кесиб тайёрлаб қўйилган резинка билан таёқчани кўрсатди. Хуллас, резинка парчаси ва таёқча сиз ўйлаган вазифани бажарди. Ўша вақтда булар менга аҳамиятсиздек бўлиб кўринганди. «Бу нарсалар у ерда бўлиши мумкин эмас, Сагден кўзбўямачилик қияпти...» деб айтмаганим қандай ахмоқлик бўлган экан-а. Шундан кейин буларга асос топишим керак деб роса уриндим. Бир пайт мадемуазель Эстрадавос хаво шарини ўйнаб туриб ёрворганда кичкириб юборган эди. Худди мана шундай шар парчасини Симеон Лининг хонасидан топган пайтагина гап нимада эканлигини тушуниб етган эдим.

Энди ҳамма далиллар, ашёлар бир-бирига боғланиб бораётганини кўряпсизларми? Қотилликни хаспўнлаш учун ақл бовар қилмайдиган далилларни қараиң. Биров кириб ҳаммадан олдин билиб қолмаслиги учун эшикнинг ташқаридан қулфланиши. Марҳумнинг кичкириғи. Жиноят мантиқан чуқур ва оқилона ўйланган.

Пилар Эстрадавос хаво шарининг бир бўлагини топиб олиб кичкириб юборгандан кейин у қотилнинг хавфли дупманига айланиб қолган эди. Агар қотил унинг овозини уйнинг ичидан эшитганда (шундай бўлиши ҳам мумкин эди. Лекин у ховлида туриб қаттиқ ва аниқ-равшан кичкирди, чунки дераза очиқ эди), унинг хаёти қатта хавф остида қолган бўларди. Шундоғам Пилар қотилга яхшигина ноқулайлик туғдириб қовуи тушириб қўйган эди. У қария Ли ҳақида гапира туриб, эҳтимол у ёшлигида жуда чиройли бўлган бўлса керак, деган ва шундай деб Сагденга қараб: «Сизга ўхшаб», деб юборганди. У буни очиккўнгилик билан айтган, буни Сагден тушунарди. Сагденнинг ўшанда қип-қизариб кетганига, беихтиёр томоқ кириб йўталиб юборганига ажабланмаса ҳам бўлади. Бу нарса қутилмаганда содир бўлган бўлиб, унинг учун бу деярли ўлим билан баробар эди.

Кейин Сагден ҳамма айбини Пиларга тўнкамоқчи бўлиб юрди. Лекин буни ишонтириш жуда қийин эди. Чунки

мархумни гумдон қилиш учун унинг невараси қўлида ҳеч қандай асос йўқ эди. Кейинроқ унинг ҳаво шари ҳақидаги ҳайратланиб гапирган гапини эшитгандан кейин қўлидаги охирги чорасини ишга солди. Ҳамма оқатланиб ўтирганда эшикка тузоқ қўйди, яъни тош осди. Пиларнинг бахти бор экан, унинг тузоғи ҳам иш бермади.

Орага ўлик сукунат чўқди. Кейин Сагден сукунатни бузиб аста сўради:

— Бунга қачон ишонч ҳосил қилдингиз?

Пуаро жавоб берди:

— Мен сохта мўйлабни олиб келиб Симеон Лининг расмига қўйганимдан кейингина тамоман ишонч ҳосил қилдим. Ўшаида менга қараб турган мархумнинг юзи билан сизнинг юзингиз икки томчи сувдек бир-бирига ўхшаш бўлди.

Кейин Сагден деди:

— Дўзахда куйиб кул бўлсин у! Қилган ишимга ҳеч қачон ўкинмайман!

7-қисм.

28 декабрь

I

Лидия Ли деди:

— Пилар, биз сенга тўғри келадиган бирон қарорга келгунимизча, биз билан бирга яшаганинг маъқул деб ўйлайман.

Пилар қиска қилиб жавоб берди:

— Лидия, сиз жуда очикқўнгил аёл экансиз. Шунақаям гўзалсизки. Сиз шов-шувсиз ҳар қандай одамни кечириб юбораверар экансиз.

Лидия табассум қилди.

— Номинг бошқа бўлсаям халигача Пилар деб аташимни қара.

— Ҳа. Мен Кончита Лопесман.

— Кончитаям жуда чиройли исм.

— Ҳа, сиз жуда олижаноб аёлсиз, Лидия. Лекин менинг ғамимни емай қўя қолинг. Мен Стивенга тур-

мушга чиқмоқчиман. Биз Жанубий Африкага кўчиб кетамиз.

— Нимаям дердим, бахтли бўлинглар, — деди Лидия кулимсираб.

Иилар тортиниб сўради:

— Жуда меҳрибон экансизлар, Лидия, бирои кун йўлимиз тушиб қолиб Рождество байрамини ўтказиш учун сизларниқига келсак, малол келмайдимиз? Ўшанда аза қилиб крескер, майиз тановул қиламиз, арчага ўйинчокларни осиб, кичкиша қорбобо ясаймиз.

— Албатта, бошимиз кўкка етади, келишларингиз шарт, ўшанда ҳақиқий инглиз Рождествосини ўтказамиз.

— Жуда зўр бўларди, Лидия, менимча, бу йилги Рождество унчалик ёқинкирамади.

Лидия оғир хўрсишиб деди:

— Ҳа, бу йилги Рождество жуда кўнгилсиз бўлди...

II

— Хайр, Альфред, — деди Харри. — Менимча, бундан кейин кўзингга кўриниб ҳеч қачон таъбингни тиррик қилмасам керак. Гавайяга кетаман. Агар старли маблағ топсам, ўша ерда яшайман. Бу менинг орзуим.

— Хайр, Харри, — жавоб берди Альфред. — Назаримда, маза қилиб яшасанг керак.

Харри ўзини поқулай сезиб деди:

— Кечир мени жиғингга тегиб юрганам учун. Бемаъни ҳазил-ҳузул қилишларимни ҳеч ҳам тарк қилолмадим. Бировни ҳазил-мазах қилмасам, кўнглим тўлмайди.

Альфред ўзини зўрлаб деди:

— Бундан буён ҳазилниям тушунишга ҳаракат қилман.

— Бўпти, ҳозирча хайр бўлмаса, — деди Харри энгил тортиб.

Альфред деди:

— Дэвид, биз Лидия иккаламиз бу ўйни сотишга қарор қилдик. Мен онамизга тааллуқли бўлган бирои нарсани олсангмикин деб ўйловдим. Мана бу ўриндик, стулларними. Ахир сен онамизнинг энг севимли ўғли эдинг.

Дэвид аввал иккиланди, кейин аста деди:

— Таклифинг учун раҳмат, Альфред, ҳеч нарса керакмас. Бу хонадондан бирон нима олмаганим маъқул. Яхшииси, ўтмиш билан бутунлай алоқани узганим яхши.

— Тушунаман сени, — деди Альфред. — Балки сен ҳақдирсан.

III

— Хайр, Альфред, хайр, Лидия, — деди Жорж. — Жуда оғир дақиқаларни бошдан кечирдик! Энди ҳали суд бор. Эҳтимол, шармандали ходисалар энди юзага калкиб чиқар. Қара, Сагден... отамизнинг ўғли бўлиб чиқди-я... Илғор коммунистча қарашга эга бўлганим учун бир капиталистни маҳв қилдим, дегандек ва шунга ўхшаш бошқа бирон баҳона топишга уни кўндириб бўлмасмикин?

— Азизим Жорж, — деди Лидия. — Нахотки Сагдендай одам бизларни шармандалиқдан қутқариш учун ёлгон гапирди деб ўйласанг?

— Э... э... ҳечам гапирмайди, — деди Жорж. — Фикрингга қўшиламан. Лекин айтиб қўяй, у қил-қизил ахмоқ. Хўп майли, яна бир марта хайр.

— Хайр, — деди Мегдалини. — Келаси йил ҳаммамиз биргалашиб Рождество байрамида релъеерагами ё бошқа бирон жойгами борамиз. Ўшанда ростакамига байрам қиламиз.

— Бу биржага боғлиқ, — деди Жорж.

— Жоғинам, мунча зикналиқ қиласан-а? — вайсади Мегдалини.

IV

Альфред айвонга чиқди. Лидия тош айлантирилган боғчасида гивирларди. Эрини кўриб қаддини ростлади.

— Шундай қилиб, ҳаммаси жўнаб кетишиди, — деди Альфред.

— Хулога шукур, — жавоб берди Мегдалини.

— Ҳа, сен бу ердан кетсак хафа бўлмайсанми? — деб сўради Альфред.

— Ўзинг хафа бўласанми? — сўради хотини.

— Йўк, хурсанд бўлман. Хали иккаламиз қилишимиз керак бўлган кўл ажойиб нарсалар бор. Бу ерда қолиб яшасак, бошимизга тушган қора қушлар кўз олдимиздан нари кетмай таъбимизни хира қилиб тураверади. Худого шукур, ҳаммаси энди ортда қолди.

— Эркюль Пуаронинг шарофати билан, — деди Лидия.

— Ҳа, биласанми, унинг тушунтиришларидан кейин ҳамма нарса шундай жой-жойига тушдики, қойил қолмай иложинг йўк.

— Биламан. Бошни қотириб юрадиган ҳар хил нарсалар ҳеч қачон ўз ўрнига тушмайдигандек кўрингани билан каловини топса дегандек табиий равишда ўз ниҳоясига етишини билмай қолар экансан.

— Барибир жиндай нарсага ақлим етмай турибди. Жорж телефон қилиб бўлгандан кейин нима қилди? Нега бу ҳақда гапириб беришни истамасан.

Лидия кулиб юборди.

— Билмайсанми? Мен буни бошидаёқ тушунганман. Сенинг ёзув столиндаги қоғозларни титкилаб ўтирган.

— Лидия, нималар деясан. Биронта ақли бутун одам бундай қилмайди-ку!

— Жорж эса қилади. Гап пул борасида келганда Жорж ниҳоят даражада қизиқувчан. Албатта, у буни тан олмаслиги мумкин. Бу феълени қора курсига ўтиргандагина бўйнига олади.

— Янги боғча қияпсанми? — сўради Альфред.

— Ҳа.

— Буниси қанақа бўлади?

— Эдемни тасвирлашга урилиб кўраман, — деди Лидия. — Ортиқча хашамсиз. Унда Момо Ҳаво билан Одам Атонинг қариган чоғлари тасвирланган бўлади.

Альфред мулойимлик билан деди:

— Азизам Лидия, шунча йил бадалида сабр-бардошингга тасаннолар айтса бўлади. Менга жудаям меҳрибон бўлдинг.

— Альфред, мен сени севаман-ку, ахир, — деди Лидия.

— О, худойим, — хайкириб юборди полковник Жонсон. Кейин кўшиб кўйди. — Уни қараш-а! — Кейин яна: — О, худойим-а! — деб юборди.

У ўриндиққа ўзини ташлаб Пуарога қаради-да, хазил охангда деди:

— Менинг энг яхши ходимим-а. Полиция қаёққа қараб кетяпти?

— Ҳар бир полициячининг ҳам ўз шахсий ҳаёти бор, — деди Пуаро. — Сагден жуда мағрур одам эди.

Полковник Жонсон калласини кимирлатди.

Фикрини тўплаб олиш учун каминда ёнаётган ёғочни олиб чўғни у ёқ-бу ёққа сурди, кейин овози бўлиниб-бўлиниб шундай деди:

— Мен доим бир гапни қайта-қайта гапириб юрман — дунёда ёнаётган ўтиндан яхши нарса йўқ.

Эркюль Пуаро эса елвизакдан елкаси совкотганини сезиб ўзича: «Менга қолса, ҳаммаси марказлаштирилган иссиқликдан ўтаверсин», — деб кўйди.

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ ТОМОНИДАН НАШРГА
ТАЙЁРЛАНАЁТГАН АСАРЛАР:

- Шукрулло.* Танланган асарлар. II жилд.
Ўлмас Умарбеков. Танланган асарлар. III жилд.
Шукур Холмирзаев. Танланган асарлар. IV жилд.
Ўтқир Ҳошимов. Баҳор қайтмайди.
Иброҳим Ҳаққул. Тақдир ва тафаккур.
Умарали Норматов. Ижод сеҳри.
Иқбол Мирзо. Сени куйлайман.
Аҳмаджон Мелибоев. Ёлғиз яшаб бўлмайди.
Абдуқаюм Йўлдошев. Сунбуланинг илк шанбаси.
Муслимбек Йўлдош. Ёр ҳам янгилик эмас.

Ушбу китобларни «Шарқ зиёкори»
китоб дўконларидан сотиб олишингиз мумкин.
Факс: 1335872, тел.:1333590

АГАТА КРИСТИ

**РОЖДЕСТВО АРАФАСИДАГИ
ҚОТИЛЛИК**

(Роман)

«Шарк» нашриёт-мағбаа
акциядорлик компанияси
Бош тахририяти
Тошкент — 2007

Мухаррирлар: *Г. Зокирова, К. Қаюмова*
Бадний мухаррир *М. Аъламов*
Рассом *Ю. Ульяниченко*
Техник мухаррир *Р. Бобохонова*
Мусаххих *А. Зокиров*
Сахифаловчи *Л. Бацева*

Теришга берилди 27.02.2007. Босишга рухсат этилди 11.04.2007.
Бичими 84x108^{1/32}. Петербург гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма
табоғи 11,76. Нашриёт-ҳисоб табоғи 11,52. Адади 3000 нусха. Букортма
№ 3538. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмахонаси,
100083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41-уй.

ISBN 978-9943-00-114-5

9 789943 001145